Lev Nyikolajevics Tolsztoj

Hadzsi Murat

FORDÍTOTTA
SZŐLLŐSY KLÁRA

A földeken át mentem hazafelé. Nyár derekán voltunk; a rétet már lekaszálták, s éppen a rozs aratására készültek.

Ebben az évszakban százféle mezei virág tarkasága bűvöli el a szemet: piros, fehér, rózsaszínű, dús, illatos lóhere; tejfehér, rikítósárga közepű, kacér margaréta csípős, mégis kellemes bűzével; sárga, mézes illatú vadrepce; magas szárú, lila meg fehér, tulipánforma harangvirág; kúszó bükköny; sárga, vörös, rózsaszínű sikkantyú; akkurátusan sorakozó, lila virágú útilapu, halványrózsás bolyhaival és alig érezhető, finom, kellemes illatával; búzavirág, amely a napfényben és fiatalságában élénk kék, estére, öregkorára pedig elhalványul, és pirosba hajlik; finom, mandula illatú, hamar hervadó szulák.

Hatalmas csokorra valót szedtem a különféle virágokból, és már hazafelé indultam, amikor az árokban csodás, málnaszínű virágba borult bogáncsot vettem észre, abból a fajtából, amelyet mifelénk „tatár”-nak neveznek, s kaszálásnál óvatosan kikerülnek, de ha mégis véletlenül lekaszálják, gondosan kihányják a szénából, nehogy megszúrják vele a kezüket. Az az ötletem támadt, hogy leszakítom ezt a bogáncsot, és bokrétám közepébe tűzöm. Lemásztam az árokba, elkergettem a bogáncsvirág közepébe tapadt s ott fáradtan édes álomra szenderült szőrös poszméhet, és nekiláttam, hogy leszedjem a virágot. Ez azonban nehéz munkának bizonyult. A bogáncskóró nemcsak hogy mindenfelől szúrta a kezemet, de ráadásul még olyan szívós is volt, hogy legalább öt percig küszködtem vele, egyenként szaggatva el rostjait. Amikor végre sikerült letépnem, a bogáncs szára rojtokban csüngött, s virágja sem tetszett már annyira üdének, szépnek. Azonfelül pedig nagyságában, idomtalanságában sehogyan sem illett bokrétám finom, kicsiny virágai közé. Már sajnáltam, hogy hiába pusztítottam el a bogáncsot, amely szép volt a maga helyén, és elhajítottam. „Micsoda szívósság, micsoda életerő!” - gondoltam magamban, visszaemlékezvén, milyen erőfeszítésembe került letépni a virágot. Milyen elkeseredetten védekezett; drágán adta életét.

Utam hazafelé nemrég felszántott, fekete ugarföldek között vezetett. Poros dűlőúton ballagtam felfelé. A szántó földesúré volt, s olyan nagy, hogy kétoldalt s előttem a dombháton semmi egyéb nem látszott, mint fekete, egyenletesen barázdált s még boronálatlan föld. A szántás alapos munka volt, sehol nem látszott egyetlen növény, egyetlen fűszál: minden fekete volt. „Milyen pusztítást visz végbe az ember, mennyi különböző élőlényt, növényt semmisít meg, hogy fenntartsa életét” - gondoltam, miközben szemem önkéntelenül valami élőt keresett a halott fekete földön. Előttem, az úttól jobbra, valami bokorfélét pillantottam meg. Amikor közelébe értem, láttam, hogy ugyanolyan „tatár”, mint az, amelynek virágát az imént olyan hiábavalóan letéptem és elhajítottam.

A „tatár” bokra háromágú volt. Egyik ága letört, s csonkja úgy meredezett az ég felé, mint egy levágott emberi kar. A másik kettőn egy-egy virág hervadozott; ezek a virágok valaha pirosak lehettek, de most feketék voltak. Az egyik ág derékban kettétört, felső fele földes, piszkos virágával együtt lefelé csüngött; a harmadik, noha azt is fekete sár födte, még mindig égnek emelkedett. Látszott, hogy az egész bokron kerék gázolhatott keresztül, csak azután tápászkodott fel, és ezért félredőlt - de azért még mindig állt, mintha teste egy darabját kitépték volna, belét kiforgatták, karját kiszakították, szemét kiszúrták volna, de azért még mindig áll, és nem adja meg magát az embernek, aki körös-körül valamennyi testvérét megsemmisítette.

„Micsoda szívósság - gondoltam. - Mindent legyőzött az ember, millió meg millió fűszálat megölt, s ez az egy mégsem adta meg magát.”

És eszembe jutott egy régi, kaukázusi történet, amelynek egy részét magam láttam, egy részét szemtanúktól hallottam, a többit pedig hozzáképzeltem. Íme, a történet, ahogyan emlékezetemben, képzeletemben megmaradt.

1

Ezernyolcszázötvenegy végén történt. Egy hideg novemberi estén Hadzsi Murat a szárított tehéntrágya füstjétől illatozó Mahketbe érkezett, egy békétlen csecsenc aulba.

A müezzin elnyújtott éneke épp az imént hangzott el. A tiszta hegyi levegőben, amelyet átjárt a szárított tehéntrágya füstjének szaga, a lépes méz sejtjeihez hasonlóan egymáshoz ragasztott, szűk száklyákban már gyülekeztek a tehenek meg a juhok; bőgésükön, bégetésükön keresztül világosan hallatszott a vitatkozó férfiak mély torokhangja, nők és gyermekek beszéde a kút felől.

Hadzsi Murat Samil hősiességéről híres naibja[1] volt; sohasem lovagolt ki másként, mint saját zászlaja alatt, tíz murid[2] kíséretében, akik vakmerő lovasmutatványaikat végezték körülötte. Most csuklyájába, köpenyébe burkolózott, mely alól kilátszott puskája; egyetlen murid kísérte, és azon igyekezett, hogy minél kevésbé tűnjék fel. Mozgékony, fekete szemének átható tekintete szinte beléfúródott a véletlenül szembejövők arcába.

Az aul közepére érve, Hadzsi Murat nem a tér felé folytatta útját, hanem befordult balra, egy szűk kis közbe. Ott megállapodott a második, félig-meddig hegybe vájt száklya előtt és körülnézett. A száklya tornácán egy lélek se volt, de a ház tetején, a frissen meszelt, agyagos kémény mögött egy ember feküdt, subával letakarva. Hadzsi Murat a háztetőn fekvő embert megérintette ostora nyelével, és halkan csettintett. A suba alatt heverő öregember feltápászkodott; hálósipkát s hordásban kifényesedett, öreg besmetet viselt. Pillátlan szeme kivörösödött és összeragadt alvás közben; s az öreg sűrű pislogással igyekezett szétválasztani. Hadzsi Murat a szokásos „szelám-alejkum”-mal köszöntötte őt, és felfedte arcát.

- Alejkum szelám - mondta az öreg, és fogatlan szájával elmosolyodott, amikor felismerte Hadzsi Muratot; azzal felállt vékony lábaira, és belelépett fasarkú papucsába, amely a kémény mellett állt. Majd sietség nélkül belébújt borítatlan juhbőr subájába, és háttal lemászott a tetőnek támasztott meredek lajtorján. Eközben feje szakadatlanul ingadozott vékony,ráncos, napégette nyakán, fogatlan szája szüntelenül csámcsogott. Amint földet ért, vendégszeretően megragadta Hadzsi Murat lovának kantárát és jobb kengyelét, de Hadzsi Murat erős, fürge muridja gyorsan leugrott lováról, elhárította az öreget, és elfoglalta helyét.

Hadzsi Murat leszállt a lováról, és kissé bicegve belépett a tornácra. A ház ajtaján gyors léptekkel tizenöt év körüli fiú jött ki eléje, és érett szederként csillogó fekete szemét csodálkozó tekintettel függesztette a jövevényekre.

- Szaladj a mecsetbe, hívd atyádat - parancsolta neki az öreg, majd Hadzsi Muratot megelőzve, kinyitotta előtte a könnyű, kissé nyikorgó ajtót, amely a száklya belsejébe vezetett. Amikor Hadzsi Murat belépett, a belső ajtónál idősebb, sovány asszony jelent meg a szobában; sárga inge, kék bugyogója fölött piros besmetet viselt, s párnákat hozott kezében.

- Érkezésed legyen szerencsés - köszöntötte Hadzsi Muratot, s kétszeri mély meghajlás után elkezdte a párnákat szétrakni az elülső fal mellett a vendégek számára.

- Fiaid legyenek hosszú életűek - válaszolta Hadzsi Murat; levette köpenyét, kardját, puskáját, s átadta az öregnek.

---

[1] Vezér.

[2] Testőr.

Amaz óvatosan felakasztotta a puskát meg a kardot egy szegre a házigazda fegyverei mellé, két nagy, csillogó réztál közé, amely a simára kitapasztott, hófehérre meszelt falon függött. Hadzsi Murat megigazította pisztolyát hátul az övén, a földre terített párnákhoz lépett, és cserkeszkáját összehúzva, leült. Az öreg leguggolt mellette mezítelen sarkára, lehunyta szemét, és tenyérrel felfelé égnek emelte kezét.

Hadzsi Murat ugyanígy cselekedett. Majd, miután elmondták az imádságot, mindketten végigsimították arcukat, két kezük szakálluk végén találkozott.

- Ne habár? - kérdezte Hadzsi Murat.

- Habár jok[3] - válaszolt az öreg; vörös, élettelen szemével Hadzsi Muratnak nem arcába, hanem mellére pillantott.

- Én a méhesben élek, csak most jöttem le fiamhoz látogatóba. Ő többet tud nálam.

Hadzsi Murat megértette, hogy az aggastyán nem akar beszélni arról, amit tud, s amit Hadzsi Muratnak is meg kell tudnia. Bólintott, és többet nem kérdezett.

- Jó újság nincsen - szólalt meg az öreg. - Csak annyi az újság, hogy a nyulak mindegyre azon tanácskoznak, miképpen kergethetnék el a sasokat. A sasok pedig hol az egyiket, hol a másikat ragadják el. A múlt héten az orosz kutyák felégették a micsikiek szénáját, hogy repedne széjjel az orcájuk - hörögte az öreg mérgesen.

A szobába most Hadzsi Murat muridja lépett be. Izmos lábainak könnyű, nagy lépteivel haladt végig a földes padlón, s ugyanúgy, mint Hadzsi Murat, levetette köpenyét, puskáját, kardját; csak tőrét meg pisztolyát tartotta magánál, többi fegyverét pedig ugyanarra a szegre akasztotta, amelyen Hadzsi Muraté függött.

- Ki ő? - kérdezte az aggastyán Hadzsi Murattól, fejével a jövevény felé bökve.

- A muridom. Eldar a neve - válaszolta Hadzsi Murat.

- Rendben van - bólintott az öreg, és Eldarnak helyet mutatott a nemezpokrócon Hadzsi Murat mellett.

Eldar leült, keresztbe tette lábát, és szép szeme kostekintetét némán a beszélő öregember arcára függesztette. Az öreg elmesélte, hogy hős legényeik az elmúlt héten két katonát fogtak el; az egyiket megölték, a másikat pedig Vegyenóba küldték Samilhoz. Hadzsi Murat szórakozottan hallgatta, az ajtó felé pillantgatott, és a külső zörejekre figyelt. A száklya előtti tornácon most léptek zaja hangzott fel, az ajtó megnyikordult, és a szobába a házigazda lépett be.

Szado, a házigazda, negyvenes forma ember volt, rövid szakállú, sasorrú; sötét szeme ugyanolyan fekete volt - ha nem is annyira fényes -, mint tizenöt éves fiáé, aki apja nyomában belépett a száklyába, s leült az ajtó mellé. A gazda az ajtóban levette facipőjét, tarkójára tolta öreg, kopott bárányprémes süvegét; fejét, amelyet régen nem borotváltatott, egészen benőtte a fekete haj. Azzal Hadzsi Murattal szemben lekuporodott ő is a földre.

Ugyanúgy, mint az öreg, lehunyta szemét, tenyérrel felfelé égnek emelte két kezét és imádkozott; majd végigtörölte arcát kezével, s csak azután szólalt meg. Elmondotta, hogy Samil parancsot adott Hadzsi Murat elfogatására, Samil küldöncei csak tegnap hagyták el a falut; a nép fél Samiltól, nem meri megszegni parancsát, s ezért óvatosság ajánlatos.

---

[3] - Mi újság?...

- Semmi újság.

- Az én házamban - mondta Szado -, amíg én élek, kunákomra senki sem emelhet kezet. De mi lesz a harcban? Jól meg kell ezt gondolni.

Hadzsi Murat figyelmesen hallgatta Szado beszédét, helyeslően bólogatott, és amikor a gazda elhallgatott, így szólt:

- Rendben van. Itt az ideje, hogy levelet küldjünk az oroszoknak. Itt a muridom, elviszi, csak vezető kéne.

- Elküldöm Batát, az öcsémet - mondta Szado. - Hívd ide Batát - fordult aztán fiához.

A gyerek olyan fürgén ugrott talpra, mintha rugóra járna, és karjait lóbálva kiment a kunyhóból. Tíz perc múlva feketére égett, izmos, rövid lábú csecsenc társaságában tért vissza, akinek ruházata mállott, rojtos ujjú, sárga cserkeszkából, lecsüngő fekete lábszárvédőből állt. Hadzsi Murat üdvözölte a jövevényt, és idejét nem vesztegetve, azonnal megkérdezte:

- El tudod vezetni a muridomat az oroszokhoz?

- El én - bólintott vidáman Bata. - Hogyne tudnám. Jobban, mint én, egy csecsenc se tudná. Más talán mindent megígérne, de semmit se tartana meg. De én meg tudom tenni.

- Rendben van - bólintott Hadzsi Murat. - A fáradságodért kapsz három... - és fölemelte három ujját.

Bata bólintott, annak jeléül, hogy megértette, de mindjárt hozzátette, hogy nem pénzért teszi, hanem becsületbeli kötelességének tartja Hadzsi Muratot szolgálni. A hegyekben mindenki ismeri Hadzsi Muratot, mindenki tudja, hogyan verte meg a disznó oroszokat.

- Jól van - szakította félbe Hadzsi Murat. - A kötél akkor jó, ha hosszú, a beszéd meg akkor, ha rövid.

- Rendben van, hallgatok - mondta Bata.

- Ott, ahol az Argun kanyarodik, a meredéllyel szemben van az erdőn egy tisztás, két boglya áll rajta. Ismered a helyet?

- Ismerem.

- Ott vár rám három lovasom - mondta Hadzsi Murat.

- Ahá - bólintott Bata.

- Keresd Khan Mahomát. Khan Mahoma tudja, mit kell tennie, mondania. Vezesd el őt az orosz főparancsnokhoz, Voroncovhoz, a herceghez. Meg tudod tenni?

- Meg.

- Oda tudnád őt vezetni és vissza is tudod hozni?

- Hogyne tudnám.

- Visszahozod őt, ugyanoda, az erdőbe. Én is ott leszek.

- Meglesz minden - mondta rá Bata, fölállt, és karjait mellén keresztbe fektetve, kiment.

- Egy másik embert pedig Gehibe kell küldeni - fordult Hadzsi Murat a házigazdához, amikor Bata eltávozott. - Gehiben pedig a következőt kell elintézni - kezdte, miközben a cserkeszkáját díszítő tölténytartóhoz emelte ujját; de azonnal lebocsátotta kezét és elhallgatott, amikor két nő lépett be a száklyába.

Az egyik Szado felesége volt, az a sovány, már nem fiatal asszony, aki a párnákat rendezte el a szobában. A másik egészen fiatal leány volt, piros, bő bugyogóban és zöld besmetben; egész mellét ezüstpénzekből összeállított, lefüggő nyakék fedte be. Nem túlságosan hosszú, de erős, vastag, fekete hajfonatának végén ezüstrubel csüngött le karcsú háta közepére. Ugyanolyan feketeszeder szeme volt, mint atyjának meg öccsének, vidáman csillogott üde, fiatal arcában, amelyre hiába igyekezett szigorú kifejezést erőltetni. Nem nézett a vendégekre, de látszott, hogy érzi jelenlétüket. Szado felesége alacsony, kerek asztalkát hozott teával, pilgissel, vajas lepénnyel, sajttal, csurekkel és mézzel. A leányka kézmosótálat, magas cserépkorsót és törülközőt hozott.

Szado és Hadzsi Murat egy szót sem szóltak, míg a nők, nesztelenül suhanva piros, puha, sarkatlan papucsaikban, elrendezték az ételeket a vendégek előtt. Eldar kosszemének tekintetét keresztbe rakott lábára függesztette, és szoborként, mozdulatlanul ült, amíg a nők a szobában voltak. Csak akkor sóhajtott fel megkönnyebbülten, amikor az asszonyok kimentek a száklyából, és surranó lépteik nesze elcsöndesedett az ajtó mögött. Hadzsi Murat ekkor egyik tölténytartójából kivette a golyót, alóla meg összecsavart levélkét szedett elő.

- Ezt a fiamnak kell átadni - mondta a levélre mutatva.

- S a választ hová? - kérdezte Szado.

- Ide hozzád, te majd eljuttatod hozzám.

- Meglesz - mondta Szado, és cserkeszkájába rejtette a levélkét. Azután kezébe vette a kancsót, s a tálat Hadzsi Murat felé tolta. Hadzsi Murat feltűrte besmetje ujját izmos karján, amely csuklójától felfelé fehéren ütött el napbarnított kezétől, és a kristályos, hideg vízsugár alá tartotta, amelyet Szado kancsójából rázúdított. Majd, miután megtörülközött a tiszta, durva törülközőbe, hozzálátott az evéshez. Eldar követte ura példáját. Míg a vendégek ettek, Szado szemben ült velük, s néhányszor megköszönte megtisztelő látogatásukat. Szado fia, aki most is az ajtóban ült, és fényes, fekete szemét egy pillanatra sem vette le Hadzsi Muratról, olyankor elmosolyodott, mintha mosolyával is meg akarná erősíteni atyja szavait.

Noha Hadzsi Murat több mint huszonnégy órája nem evett, most is csak egy kevés kenyeret és sajtot fogyasztott, azután tőre alól kis kést vett elő, azzal a mézes tálba nyúlt, és a mézet maradék kenyerére kente.

- A mézünk jó. Régen nem volt olyan éve a méznek, mint ez idén: sok is, meg jó is - jegyezte meg az öreg. Nyilvánvalóan hízelgett neki, hogy Hadzsi Murat megkóstolta mézét.

- Köszönöm szépen - mondta Hadzsi Murat, és elhárította a további kínálást.

Eldar szeretett volna még enni, de mursidja[4] példáját követve ő is elhúzódott az asztaltól, és odanyújtotta Hadzsi Muratnak a kancsót meg a kézmosótálat.

Szado tisztában volt vele, hogy életét kockáztatja, amikor Hadzsi Muratot házába, fogadja, mert miután Samil összeveszett Hadzsi Murattal, parancsot adott ki, amelyben Csecsnya valamennyi lakosának halálbüntetés terhe mellett megtiltotta, hogy Hadzsi Muratot befogadják. Azt is tudta Szado, hogy az aul lakosai bármelyik pillanatban értesülhetnek Hadzsi Murat jelenlétéről, és kiadását követelhetik. Mindez azonban a legcsekélyebb aggodalmat sem okozta Szadónak, sőt inkább örült is neki. Kötelességének tartotta, hogy megvédelmezze vendégbarátját, akár élete árán is, és most örömmel, büszkeséggel töltötte el az a tudat, hogy úgy viselkedik, ahogyan kell.

- Amíg az én házamban vagy, és a fejem a vállamon, addig nem eshet bántódásod - ismételte.

---

[4] Úr.

Hadzsi Murat belenézett Szado fénylő, fekete szemébe, és megértvén, hogy vendéglátó gazdája igazat beszél, kissé ünnepélyesen így szólt:

- Öröm és boldogság legyen életed.

Szado némán melléhez szorította kezét, hálából a jó szóért.

Azután betámasztotta a száklya ablaktábláit, rőzsét készített a kemencébe, és valami különös, emelkedett, örömteli hangulatban kiment a vendégszobából, át a száklyának abba a részébe, amelyben családjával együtt lakott. Az asszonyok még nem aludtak, a veszélyes vendégekről beszélgettek, akik házukban töltik az éjszakát.

2

Ugyanaznap éjjel a Vozdvizsenszkoje-erődből, mintegy tizenöt versztányira a falutól, amelyben Hadzsi Murat az éjszakát töltötte, három katona indult el egy altiszt vezetésével a Csahgirin-kapun keresztül. A katonák öltözéke rövid bundából, bárányprémes kucsmából, térden felül érő, magas szárú csizmából állt, köpenyüket összegöngyölve, vállukon átvetve viselték; így jártak abban az időben a kaukázusi katonák. Puskával a vállukon előbb az országúton haladtak, majd vagy ötszáz lépés után letértek róla, és a csizmájuk alatt recsegő avaron mintegy húsz lépést tettek jobb felé. Végül megállapodtak egy csonka platánfa tövében, amelynek fekete törzse a sötétben is kirajzolódott. Ehhez a fához szokták kiküldeni a rejtett figyelőt.

A fénylő csillagok, amelyek mintha szaladtak volna a fák koronája fölött, míg a katonák az erdőn át meneteltek, most megálltak és a csupasz faágak között ragyogtak alá.

- No, tessék - mormolta elégedetlenül Panov, az altiszt, miközben levette válláról hosszú szuronyos puskáját, és csörtetve a fa törzsének támasztotta. A három katona követte példáját.

- Hát csakugyan elvesztettem - dörmögte Panov haragosan. - Vagy otthon felejtettem, vagy útközben esett ki a zsebemből.

- Mit keresel? - kérdezte az egyik katona csengő, vidám hangon.

- A pipámat... ördög tudja, hová lett.

- Hát a pipaszár megvan? - kérdezte ugyanaz a csengő hang.

- Az itt van.

- Mi volna, ha egyenest a földbe dugnád?

- Ugyan mit!

- No, majd mindjárt elrendezzük.

A rejtett őrségen tilos volt a dohányzás, de ez a rejtett őrség tulajdonképpen nem is volt rejtett, inkább csak afféle előretolt őrség, amelyet azért tartottak, nehogy a hegyi lakók - mint ahogyan azelőtt tették - észrevétlenül odahúzhassák lövegeiket, és tűz alá vehessék az erődöt. Így hát Panov nem tartotta szükségesnek, hogy megfossza magát a dohányzás élvezetétől, és ezért ráállt a jókedvű legény ajánlatára. A katona elővette zsebéből bicskáját, és nekiállt gödröt ásni a földbe. Takaros kicsi gödröt ásott, elegyengette, beleillesztette a pipaszárat, azután megtöltötte a gödröcskét dohánnyal, jól megnyomogatta, és a pipa már készen is volt. Gyufa lángja lobbant, egy pillanatra megvilágította a földön hasaló katona széles pofacsontú arcát. A pipaszárban hallhatóan áramlott a levegő, és Panov orrát megütötte a meggyúló kapadohány kellemes illata.

- Szelel? - kérdezte feltápászkodva.

- De még hogy!

- Ügyes fickó ez az Avgyejev, mondhatom! Füstöljünk egy kicsit.

Avgyejev félreállt, hogy Panovnak helyet adjon, s közben még egy utolsó füstfelleget bocsátott ki száján.

Panov lehasalt, zubbonya ujjával megtörölve a pipaszár szopókáját, nekiállt szívni.

Dohányzás után a katonák beszélgetni kezdtek.

- Azt mondják, a századparancsnok megint belenyúlt a kasszába, vesztett a kártyán, tudod-e? - kérdezte az egyik katona vontatott hangon.

- Majd visszateszi - mondta rá Panov.

- Szó se róla, rendes tiszt - jegyezte meg Avgyejev.

- Rendes, rendes - válaszolt komoran az, aki a beszélgetést kezdte. - De szerintem a századnak beszélnie kellene vele: ha kivettél pénzt a kasszából, mondd meg, mennyit vettél ki, és mikor adod vissza.

- Úgyis az történik majd, amit a század határoz - mondta Panov, aki csak nagy nehezen tudott elszakadni a pipától.

- Bizony, a *mir* nagy hatalmú személy - helyeselt Avgyejev is.

- Elvégre is zabot kell vásárolni, tavaszra a csizmákat is rendbe kell szedni, kell a pénz, és ha már elvette... - erősködött az elégedetlenkedő katona.

- Mondom, úgy lesz, ahogy a század akarja - ismételte Panov. - Nem az első eset, mindig megadta.

Abban az időben a Kaukázusban minden egyes század maga látta el az egész gazdaságot a közösen megválasztott emberei - a *mir* - által. A kincstárból hat rubel ötven kopejkát kaptak fejenként, s ebből a század maga látta el önmagát, káposztát ültetett, kaszált, saját fogatokat tartott, s parádézott fényes, jól táplált lovaival. A század pénzét a kasszában tartották, a kasszakulcs a századparancsnoknál volt, és bizony gyakran előfordult, hogy a századparancsnok kölcsönt vett fel a pénztárból. Így történt most is; erről beszélgettek a katonák. Nyikityin, a sötéten látó és elégedetlenkedő katona, számon akarta kérni a pénzt a századparancsnoktól, de Panov és Avgyejev fölöslegesnek tartották.

Panov után Nyikityin is pipázott egy sort, azután leterítette köpenyét és leült, hátával a fa törzsének támaszkodva. A katonák hallgattak. Csak a szél susogása hallatszott a fák koronájában, magasan az emberek feje fölött. A szüntelen, csöndes susogásba most hirtelen beleüvöltött a sakálok vonítása, sírása, hahotája.

- Nézd csak, hogy rázendítettek az átkozottak - jegyezte meg Avgyejev.

- Rajtad nevetnek, amiért úgy félreáll a pofád - mondta rá a negyedik katona vékony, jellegzetesen ukrán hangja.

Ismét minden elcsendesedett, csak a szél mozgatta a fák kopár ágait; a csillagok hol kibukkantak, hol meg eltűntek a hajladozó fakoronák között.

- Mondd, Antonics - fordult egyszer csak Panovhoz a vidám Avgyejev -, szoktál-e te is néha búsulni?

- Hogyhogy búsulni? - dörmögte Panov kelletlenül.

- Én bizony néha úgy elbúsulok, de úgy, hogy szinte magam se tudom, mit kezdjek magammal.

- Nézze meg az ember! - csodálkozott Panov.

- Tudod, amikor elittam azt a pénzt, az is amiatt történt. Úgy rám jött a keserűség, hogy gondoltam: eliszom az eszemet.

- Pedig az italtól néha csak még rosszabb.

- Úgy is volt, de hát mit csináljon az ember.

- Aztán mi után búsulsz?

- Én? Hát haza vágyódom.

- Miért? Jómódban éltetek?

- Azt nem éppen, de tisztességben. Jól éltünk.

És Avgyejev nekifogott elbeszélni, amit már ki tudja, hányszor mesélt el ugyanennek a Panovnak.

- Hisz tudod, a magam jószántából jöttem el a bátyám helyett - mesélte Avgyejev. - Neki négy gyereke van, engem meg épp akkoriban házasítottak meg. Édesanyám kért rá. Miért ne, gondoltam, hátha még egyszer vissza fognak emlékezni a jótettre. Elmentem az urasághoz. Jó urunk volt, aszongya, derék fiú vagy, menj csak. Így lettem katona a bátyám helyett.

- Mit akarsz, hiszen ez nagyon szép tőled - mondta Panov.

- És hinnéd-e, Antonics, most mégis honvágyam van. És leginkább azon keseredem el, hogy minek is jöttem én ide a bátyám helyett? Lám, ő most otthon uraskodik, én meg itt gyötrődöm. És minél többet gondolkozom rajta, annál rosszabb. Bűnös dolog, alighanem.

Avgyejev elhallgatott.

- No, mi lesz, pipázunk még egy kicsit? - kérdezte azután.

- Miért ne, tömd meg.

De dohányzásra már nem került sor. Alig állt neki Avgyejev, hogy újra megtömje a hevenyészett pipát, amikor a szél susogása között léptek zaja hangzott fel az úton. Panov megragadta a puskáját, és lábával megérintette Nyikityint. Nyikityin is felugrott és fölkapta köpenyét. Feltápászkodott a harmadik is, Bondarenko:

- Tyű, fiúk, mit álmodtam...

Avgyejev rápisszegett, és a katonák mozdulatlanul, csöndben füleltek.

A közelgő, puha léptek hallhatóan nem csizmás lábtól eredtek. Egyre tisztábban és tisztábban hallatszott a sötétben az avar, száraz gallyak ropogása. Azután már emberi hangot is hallottak a katonák, azt a jellegzetes torokhangot, amelyen a csecsencek beszélnek. Végül pedig már nemcsak hangokat hallottak, hanem két árnyékot is láttak a fák között tovahaladni. Az egyik hosszabb volt, a másik rövidebb. Amikor a két árnyék a katonák vonalába ért, Panov puskáját lövésre készen tartva, két társával kilépett az útra.

- Állj, ki az? - kiáltotta.

- Csecsenc, békés - válaszolt az alacsonyabbik: ez Bata volt. - Puska, nincs, kard nincs - mutatott magára. - Herceget kell beszélni.

- Nyilván követ - fordult Panov magyarázóan társaihoz. - Az ezredes elé kell vinni.

- Voroncov herceget kell erősen, nagyfontos ügy miatt - mondta Bata.

- Jól van, jól van, elvezetünk - mondta Panov. - Tudod mit, vidd el őket Bondarenkóval együtt - fordult aztán Avgyejevhez. - Add át az ügyeletesnek, aztán gyere vissza. Csak vigyázz magadra - intette őt -, mögötte menj!

- Hát ez mire való? - vágott vissza hetykén Avgyejev, s olyan mozdulatot tett szuronyos puskájával, mintha valakit le akarna szúrni. - Egyet döfök, és már elszáll a párája.

- Ugyan, hát mire jók akkor, ha leszúrod őket - jegyezte meg Bondarenko.

- No, mars!

Amikor a katonák s a követek léptei elhaltak, Panov meg Nyikityin visszatértek őrhelyükre.

- Ördög hozta őket erre - dörmögte Nyikityin.

- Alighanem fontos dolguk volt - jegyezte meg Panov. - De hogy lehűlt a levegő - tette hozzá; széjjelhajtogatta köpenyét, felvette, és leült a platán tövébe.

Két óra múlva visszatért Avgyejev Bondarenkóval.

- Nos, átadtátok őket? - kérdezte Panov.

- Át. Az ezredeséknél még nem aludtak. Egyenesen odavittük. De milyen rendes fiúk ezek a kopasz homlokúak - áradozott Avgyejev. - Milyen jól elbeszélgettem velük!

- Ahhoz aztán értesz, tudjuk valamennyien - dörmögte az örökké elégedetlen Nyikityin.

- Egészen olyanok, mint az oroszok, komolyan mondom. Az egyik nős. „Maruska, kérdem tőle, bar?" - „Bar", aszongya. - „Juhocska, bar?" - „Bar." - „Sok?" - „Párocska", aszongya. Hát ilyen szépen elbeszélgettünk. Milyen derék gyerekek!

- Derék, derék - morogta Nyikityin. - Találkozz csak vele négyszemközt, majd fölvágja a hasadat.

- Azt hiszem, nemsokára hajnalodik - szólt közbe Panov.

- Igen, a csillagok már elhalványultak - mondta Avgyejev és leült.

És megint elhallgattak a katonák.

3

A kaszárnyák meg a különálló katonalakások ablakai réges-rég elsötétültek már, de az erőd egyik legszebb házának valamennyi ablaka még világos volt. Abban a házban lakott a kurinszki ezred parancsnoka, Szemjon Mihajlovics Voroncov herceg szárnysegéd, a hadsereg-főparancsnok fia, feleségével, Marja Vasziljevnával, aki híres pétervári szépség volt. Voroncov a kicsiny kaukázusi erődben olyan fényűző pompában élt, ahogyan még soha senki ezen a vidéken. A herceg és különösen felesége úgy érezte, hogy nemcsak szerény, hanem éppenséggel nélkülözésekkel teli életet folytat; de a helybeli lakosságot ámulatba ejtette életmódjának fényűző volta.

A nagy szalonban, amelynek padlóját egyetlen óriási szőnyeg borította, s amelyet lebocsátott, súlyos ajtófüggönyök zártak el, a háziak még éjfélkor a kártyaasztalnál ültek vendégeikkel, és négy gyertya fényénél kártyáztak. A játékosok egyike maga a házigazda volt, hosszú arcú, szőke ezredes, szárnysegédi vállrojtokkal és jelvénnyel. Partnere egy pétervári egyetemi hallgató, akit Voroncov hercegné nemrégiben hozatott le nevelőül első házasságából származó kisfiához - bozontos hajzatú, komor pillantású fiatalember. Ellenük a partiban két tiszt játszott, az egyik a széles arcú, pirospozsgás Poltorackij, akit a gárdából helyeztek át, a másik pedig az ezredes segédtisztje, aki feltűnően egyenesen ült, szép vonású arcán jéghideg kifejezéssel. Maga a hercegné, Marja Vasziljevna, magas termetű, nagy szemű, fekete szem-öldökű szép asszony, olyan közel ült Poltorackijhoz, hogy krinolinja a férfi lábához ért, és kártyáiba pillantott. Szavaiból, pillantásából, mosolyából, testének minden mozdulatából, erős illatszeréből olyasvalami áradt Poltorackij felé, amitől a férfi mindenről megfeledkezett, kivéve az asszony közelségét. Egyik hibát a másik után követte el, és ezzel egyre jobban felingerelte partnerét.

- Nem, hát ez már lehetetlen! Már megint elsózott egy ászt - kiáltott fel a segédtiszt vörösen a dühtől, amikor Poltorackij ászt dobott az asztalra.

Poltorackij, mintha álmából ébredne, értetlenül bámult az elégedetlen segédtisztre egymástól távol álló, kedves fekete szemeivel.

- Bocsásson meg neki - szólalt meg mosolyogva Marja Vasziljevna. - Látja, én mondtam magának - fordult azután Poltorackijhoz.

- De hiszen egészen mást mondott! - mosolygott rá Poltorackij.

- Igazán mást mondtam? - ismételte az asszony, és ő is elmosolyodott. És válaszmosolya olyannyira felizgatta és megörvendeztette Poltorackijt, hogy egész arca bíborvörös lett, a kártyáért nyúlt és keverni kezdte.

- Nem rajtad a sor - szólt rá szigorúan a segédtiszt, és hófehér gyűrűs kezével olyan sebesen kezdte kiosztani a kártyát, mintha csak minél hamarabb meg akarna szabadulni tőle.

A szalonba most belépett a herceg komornyikja, és jelentette, hogy az ügyeletes tiszt kíván beszélni vele.

- Bocsánat, uraim - állt fel a herceg; angolos kiejtéssel beszélt oroszul. - Beülsz helyettem, Marie?

- Nem bánják? - kérdezte a hercegné, miközben gyorsan, könnyedén felállt. Selymek suhogása vette körül magas termetét, arcán a boldog asszony sugárzó mosolya terült el.

- Én soha semmit sem bánok - jelentette ki a segédtiszt, aki roppantul örült, hogy a hercegné lesz ellenfele, akinek fogalma sincs a játékról. Poltorackij csak széjjeltárta kezét és mosolygott.

A robber véget ért, mire a herceg visszatért a szalonba. Izgatott, vidám hangulatban volt.

- Tudjátok, mit ajánlok?

- Nos?

- Igyunk pezsgőt.

- Erre sohase mondok nemet - helyeselt Poltorackij.

- Miért ne, nagyon kellemes - mondta a segédtiszt.

- Vaszilij, pezsgőt - szólt a herceg a lakájnak.

- Miért hívattak? - érdeklődött Marja Vasziljevna.

- Az ügyeletes jött egy másik emberrel.

- Kicsoda? Miért? - kérdezte gyorsan a hercegné.

- Nem mondhatom meg - válaszolt Voroncov, és vállat vont.

- Nem mondhatod meg? - ismételte Marja Vasziljevna. - Majd meglátjuk.

Behozták a pezsgőt. A vendégek megittak egy-egy pohárral, majd befejezték a játszmát, elszámoltak és búcsúzni kezdtek.

- A maga századát rendeltem holnap az erdőre? - kérdezte a herceg Poltorackijtól.

- Az enyémet. Miért?

- Mert akkor holnap találkozunk - mondta a herceg jelentős félmosollyal.

- Nagyon örvendek - válaszolta Poltorackij, aki nemigen értette, mit beszél hozzá a herceg, mert folyvást csak az járt az eszében, hogy most mindjárt megszorítja Marja Vasziljevna nagy fehér kezét.

Marja Vasziljevna rendes szokása szerint nemcsak megszorította, hanem még alaposan meg is rázta Poltorackij kezét. Még egyszer emlékeztette őt végzetes hibájára a kártyajáték során és rámosolygott; Poltorackijnak úgy tetszett, hogy mosolya különösen elragadó, gyengéd és jelentőségteljes.

Poltorackij abban az emelkedett hangulatban tért haza, amilyent csak a hozzája hasonló, nagyvilágban felnőtt és nevelkedett ember érezhet, amikor a magányos katonaélet hosszú hónapjai után végre ismét régi köreibe tartozó nővel találkozik, s méghozzá olyan asszonnyal, amilyen Voroncova hercegné.

A kicsiny ház elé érkezvén, amelyben egy tiszttársával lakott, Poltorackij megnyomta a bejárati ajtót - az ajtó zárva volt. Kopogott: az ajtót nem nyitották ki. Elöntötte a bosszúság, teljes erejéből dörömbölni kezdett a bezárt ajtón öklével és kardja markolatával.

Az ajtó mögött lépések hangzottak fel, és Vavilo, Poltorackij házi jobbágya, belülről visszatolta a reteszt.

- Mi jutott eszedbe, bezárni az ajtót? Te marha.

- De hát nem lehet, Alekszej Vlagyimir...

- Már megint részeg vagy. Majd én megmutatom neked, hogy lehet...

Poltorackij pofon akarta ütni Vavilót, de azután meggondolta magát.

- No, fene a dolgod. Gyújts gyertyát.

- Igenis, ebben a pillanatban.

Vavilo csakugyan ivott, mégpedig azért ivott, mert a raktáros altiszt neve napját ünnepelték. Hazamenet elgondolkozott életén, összehasonlította a raktáros altiszt életével. Ivan Makejicsnak jövedelmei voltak, nős ember volt, és azt remélte, egy év múlva felszabadul. Vavilo pedig már gyermekkorában „felkerült", azaz urai szolgálatába jutott, most már negyvenéves is elmúlt, nem nősült meg, és vándor katonaéletet élt kelekótya urával együtt. Ura jó volt hozzá, csak ritkán verte meg, de mégis - micsoda élet az ilyen! „Igaz, megígérte, hogy kiadja a szabadságlevelemet, ha hazamegyünk a Kaukázusból, de mit kezdek én akkorra a szabadságommal. Kutya egy élet" - gondolta Vavilo. És olyan álmosság vett erőt rajta, hogy bereteszelte az ajtót - nehogy valaki bejöhessen a házba és elvigyen valamit -, és mélyen elaludt.

Poltorackij belépett a szobába, ahol Tyihonovval, tiszttársával együtt aludt.

- No, mi az, vesztettél? - kérdezte Tyihonov felébredve.

- Nem, tizenhét rubelt nyertem, és egy üveg Cliquot-t is megittunk.

- És Marja Vasziljevnát is megbámultad?

- Marja Vasziljevnát is megbámultam - ismételte Poltorackij.

- Nemsokára föl kell kelnünk - mondta Tyihonov. - Hatkor indulunk.

- Vavilo! - kiáltotta Poltorackij. - Vigyázz, holnap pontosan öt órakor ébressz fel!

- Hogyan költsem föl, amikor megpofoz érte?

- Kelts fel, ha mondom. Megértetted?

- Megértettem.

Vavilo kiment, s kivitte magával ura csizmáját, ruháját.

Poltorackij lefeküdt ágyába, mosolyogva rágyújtott egy cigarettára, és eloltotta a gyertyát. A sötétben Marja Vasziljevna mosolygó arcát látta maga előtt.

Voroncovék sem aludtak el mindjárt. Amikor a vendégek eltávoztak, Marja Vasziljevna odalépett urához, megállt előtte, és szigorúan rászólt:

- Eh bien, vous allez me dire ce que c'est?

- Mais, ma chère...

- Pas de „ma chère"! C'est un émissaire, n'est-ce pas?

- Quand même je ne puis pas vous le dire.

- Vous ne pouvez pas? Alors c'est moi qui vais vous le dire.

- Vous?[5]

---

[5] - Nos, elmondja nekem, hogy miről van szó?

- De édesem...

- Semmi édesem! Küldött érkezett, ugye?

- De hát mégse mondhatom meg.

- Hadzsi Murat, ugye? - mondta a hercegné, aki már napok óta hallott a Hadzsi Murattal folyó tárgyalásokról, és azt hitte, hogy maga Hadzsi Murat jött el férjéhez.

Voroncov nem tagadhatta, de annyiból mégis csalódásba kellett ejtenie feleségét, hogy nem maga Hadzsi Murat járt nála, hanem csupán követe, aki közölte, hogy Hadzsi Murat másnap meglátogatja őt azon a helyen, ahová a katonák erdőirtásra vannak kirendelve.

Az erődbeli élet egyhangúsága mellett a fiatal Voroncov házaspár megörült ennek az eseménynek, a férj csakúgy, mint a feleség. Sokáig beszélgettek arról, milyen kellemesen fogja meglepni ez a hír Voroncov édesapját, s már három óra felé járt az idő, amikor aludni tértek.

- Nem mondhatja meg? Akkor megmondom én.

- Maga?

4

A három álmatlan éjszaka után, amelyet Samil muridjai elől menekültében töltött, Hadzsi Murat abban a pillanatban elaludt, amikor Szado elhagyta a száklyát, miután jó éjszakát kívánt. Felöltözve aludt, fejét kezére támasztva, könyöke besüppedt a piros pehelypárnába, amelyet házigazdája terített alája. Eldar nem messze tőle aludt a fal mellett. Hanyatt feküdt, fiatal, erős tagjait széjjelvetve, domború mellkasa - fehér cserkeszkáján a feketéllő tölténysorral - magasabban feküdt, mint hátravetett, frissen borotvált, kékes feje, amely lehanyatlott a párnáról. Felső ajka, amely kissé előreállt, mint a gyermekeké, és alig észrevehető pihe borította, hol megfeszült, hol elernyedt, mintha valamit szürcsölne. Ő is felöltözve aludt, akárcsak Hadzsi Murat, pisztollyal, tőrrel övében. A kályhában leégett a rőzsetűz, a kemence falába illesztett éjjeli mécses halvány fénnyel derengett.

Éjféltájban megnyikordult a vendégszoba ajtaja; Hadzsi Murat azonnal felriadt, és pisztolyához kapott. A szobába Szado jött be, nesztelenül lépkedve a földes padlón.

- Mi baj? - kérdezte Hadzsi Murat, mintha egyáltalán nem is aludt volna.

- Gondolkoznunk kell - válaszolta Szado, és lekuporodott Hadzsi Murat mellé. - Egy asszony a háztetőről látta, amikor arra mentél, elmondta férjének, és most az egész aul tudja. Feleségemhez épp most szaladt át a szomszédasszony, elmondta, hogy az öregek összegyülekeztek a mecsetben, és fel akarnak tartóztatni.

- Tovább kell mennem - mondta Hadzsi Murat.

- A lovak készen állnak - válaszolta Szado, és sietve kiment a száklyából.

- Eldar - suttogta Hadzsi Murat, és a fiú, amint meghallotta nevét és - főként - mursidja hangját, azonnal talpra ugrott, megigazítva fején prémszegélyes kucsmáját. Hadzsi Murat felöltötte köpönyegét, fegyvereit, Eldar ugyanazt cselekedte, azután mind a ketten némán kimentek a tornácra. A fekete szemű fiú elővezette a lovukat. A paták dobogására a kitaposott utcán, a szomszéd száklya ajtajából egy fej tűnt elő, és fasarkú papucsával kopogva egy ember szaladt fel a hegyre a mecset felé.

A hold nem sütött, csak a csillagok ragyogtak fényesen a fekete égbolton. A sötétben is látszottak a száklyák tetejének körvonalai, és a többinél is tisztábban a mecset épülete minaretjével az aul felső végében. A mecset felől hangos beszéd zaja hallatszott.

Hadzsi Murat gyors mozdulattal megragadta puskáját, lábát a keskeny kengyelvasba helyezte, és nesztelenül, szinte észrevétlenül átvetve testét, a magas nyeregbe zökkent.

- Isten fizesse meg néked - fordult a házigazdához, miközben a jobb lába megszokott mozdulattal a kengyelvasat kereste. Azután a fiút, aki lovát tartotta, könnyedén megérintette korbácsa nyelével, annak jeléül, hogy álljon félre. A gyerek félreállt, és a ló, mint aki magától tudja, mi a teendője, fürge léptekkel megindult a mellékutcából a főút felé. Eldar mursidja mögött lovagolt, Szado bundában, karját lóbálva, majdnem futólépésben követte őket, miközben az útnak hol egyik, hol másik oldalára szaladt át. Amikor kifordultak a főútra, árnyék suhant át előttük, majd egy második.

- Állj! Ki megy itt? Megállni! - kiáltott egy hang, és néhányan elállták az utat.

Megállás helyett Hadzsi Murat előkapta pisztolyát, és gyorsabb lépésre noszogatva lovát, egyenesen nekiirányította az utat elálló embereknek. Az emberek széjjelváltak, és Hadzsi Murat hátra sem nézve, gyors ügetéssel megindult lefelé az úton. Eldar utána ügetett. Hátuk mögött két lövés dördült el, két golyó süvöltött, de nem találta el sem őt, sem Eldart. Hadzsi

Murat változatlan sebességgel folytatta útját. Vagy háromszáz lépés után megállította kissé ziháló lovát és fülelt. Előtte a mélyben gyorsan futó víz zúgott. Mögötte egymásnak felelgető kakasszó hallatszott az aulból. E hangok közül közeledő lódobogást, emberi beszédet hallott maga mögött. Megérintette lovát, és ugyanolyan egyenletes ügetéssel folytatta útját.

Üldözői vágtázva hamarosan utolérték. Vagy húszan lehettek, lovasok, valamennyien az aul lakosai, akik elhatározták, hogy feltartóztatják Hadzsi Muratot, vagy legalábbis - Samil előtti igazolásukul - úgy tesznek, mintha fel akarnák tartóztatni. Amikor olyan közel értek hozzája, hogy láthatók voltak a sötétben, Hadzsi Murat megállította lovát, nyakába vetette a szárat, és bal keze gyakorlott mozdulatával kinyitva puskája tokját, jobbjával elővette karabélyát. Eldar ugyanazt cselekedte.

- Mit akartok? - kiáltotta Hadzsi Murat. - El akartok fogni? Tessék, fogjatok el!

Azzal fölemelte puskáját.

Az aulbeliek megálltak. Hadzsi Murat, puskáját kezében tartva, megindult lefelé a lejtőn. A lovasok követték, de nem közeledtek hozzá. Amikor Hadzsi Murat átért a szakadék túlsó oldalára, a lovasok átkiáltottak neki, hogy álljon meg, hallgassa végig, amit mondani akarnak neki. Válaszul Hadzsi Murat elsütötte puskáját, és vágtába ugratta lovát. Amikor végre megállt, az üldözés zaja elült mögötte, a kakasszó sem hallatszott már, csak a víz csobogása szólt hangosabban az erdő felől, és nagy ritkán egy-egy bagoly huhogott panaszosan. Az erdő sötét fala már egészen közelről látszott. Ez volt az az erdő, amelyben muridjai várakoztak Hadzsi Muratra. Az erdő szélére érve, Hadzsi Murat megállt, mélyen teleszívta tüdejét levegővel, nagyot füttyentett, s aztán elhallgatott, fülelt. Egy perc múlva hasonló füttyentés válaszolt az erdőből. Hadzsi Murat letért az útról, és belovagolt az erdőbe. Alig száz lépést haladt, amikor a fák törzse között tábortüzet pillantott meg, körülötte ülő emberek árnyát és egy megnyűgözött, megnyergelt lovat, amelyet félig világított meg a tűz fénye.

Az egyik a tábortűz körül ülők közül felugrott, és Hadzsi Murat elé ment, megfogta lova kantárját, kengyelét. Ez az avar Hanefi volt, Hadzsi Murat választott testvére, aki gazdaságát vezette.

- Oltsátok el a tüzet - mondta Hadzsi Murat, amikor leszállt lováról. Az emberek széjjeldobták a máglyát, és eltaposták az égő gallyakat.

- Bata itt volt? - kérdezte Hadzsi Murat, miközben a földre kiteregetett köpönyegéhez lépett.

- Itt volt, régen elment Khan Mahomával együtt.

- Melyik úton mentek?

- Amazon - válaszolta Hanefi, s az ellenkező irányba mutatott, mint amerről Hadzsi Murat érkezett.

- Rendben van - bólintott Hadzsi Murat, levette puskáját, és nekiállt megtölteni. - Vigyáznunk kell, üldözőbe vettek - fordult azután ahhoz az emberhez, aki a tüzet oltogatta.

Ezt a csecsencet Gamzalónak hívták. Odament köpenyéhez, elővette huzatából puskáját, és szótlanul a tisztás szélére ment, arra az oldalra, amerről Hadzsi Murat érkezett. Eldar leugrott lováról, megfogta Hadzsi Muratét is, és mindkettőt egy-egy fához kötözte, olyan módon, hogy fejüket magasra emelve tartották. Azután éppen úgy, mint Gamzalo, puskával a vállán odaállt őrködni a tisztás túlsó szélére. A tábortűz kialudt, az erdő már nem tetszett olyan feketének, mint az imént, s az égen, ha gyengén is, de felpislákoltak a csillagok.

Hadzsi Murat felnézett a csillagokra: a Fiastyúk már az égnek mintegy félmagasságába emelkedett, s ebből Hadzsi Murat arra következtetett, hogy éjfél régen elmúlt, s régen eljött

már az éjszakai imádság ideje. Hanefitől elkérte cserépkancsóját, amelyet állandóan magával hordott tarisznyájában, és burnuszát magára vetve a folyóhoz ment.

Miután levetette cipőjét, és elvégezte mosakodását, Hadzsi Murat mezítláb köpenyére lépett, majd lekuporodott, ujját fülébe dugta, szemét lehunyta, és kelet felé fordulva elmormolta a szokásos imádságot.

Miután befejezte, visszatért helyére a tarisznyák mellé, leült köpenyére, térdére könyökölt, lehajtotta fejét, és gondolataiba merült.

Hadzsi Murat mindig bízott szerencséjében. Bármit tervezett, előre meg volt győződve vállalkozása sikeréről, és a szerencse mindig rámosolygott. Ritka kivételektől eltekintve, így volt ez egész viharos harci pályafutása során. Bízott benne, hogy most is úgy lesz. Elképzelte magának, hogy a Voroncov által rendelkezésre bocsátott hadsereggel miképpen támad majd Samilra, hogyan ejti majd fogságba, és áll rajta bosszút; az orosz cár megjutalmazza majd ezért, és ő ismét uralkodni fog nemcsak Avarián, hanem egész Csecsnyán, amelyet leigáz. E gondolatai közben észrevétlenül elnyomta az álom.

Azt álmodta, hogy hős katonáival, hangos énekszóval, „Jő Hadzsi Murat" csatakiáltással támad Samilra, foglyul ejti őt feleségeivel együtt, hallja az asszonyok sírását, zokogását. Felébredt. A „lá illáh"-dal, a „Jő Hadzsi Murat" csatakiáltás és Samil feleségeinek sírása - mindez nem volt egyéb, mint a sakálok üvöltése, sírása, hahotája, amely felköltötte őt. Hadzsi Murat fölemelte fejét, felnézett az égre, amely kelet felől már világosodott a fák törzse között, és a tőle nem messze ülő muridnál Khan Mahoma után kérdezősködött. Megtudván, hogy Khan Mahoma még nem érkezett vissza, Hadzsi Murat ismét lehajtotta fejét, és abban a pillanatban újra elaludt.

Khan Mahoma vidám hangjára ébredt, aki Batával együtt visszaérkezett küldetéséből, azonnal leült Hadzsi Murat mellé, és elbeszélte neki, miképpen fogadták a katonák, hogyan kísérték a herceg elé, hogyan beszélt magával a herceggel, aki nagyon megörült, és megígérte, hogy reggel kijön eléjük arra a helyre, ahol az oroszok az erdőt irtják, Micsikon túl, a salini tisztáson. Bata többször is félbeszakította társa elbeszélését, és újabb részletekkel egészítette ki.

Hadzsi Murat tüzetesen kikérdezte Khan Mahomát, hogy Voroncov szóról szóra mit válaszolt találkozási ajánlatára. Khan Mahoma és Bata egybehangzóan azt mondották, hogy a herceg megígérte: Hadzsi Muratot vendégbarátjaként fogja fogadni, s mindent megtesz, hogy kedvében járjon. Azután az út felől tudakozódott Hadzsi Murat, és amikor Khan Mahoma biztosította felőle, hogy pontosan tudja az utat, és egyenesen a megbeszélt helyre fogja vezetni, Hadzsi Murat elővette pénzét, és kifizette Batának a megállapodás szerinti három rubelt. Azután meghagyta embereinek, vegyék elő a tarisznyából aranyberakásos fegyverét, turbános, prémes kucsmáját, maguk pedig tisztálkodjanak, szedjék rendbe magukat, hogy minél fényesebben jelenhessenek meg az oroszok előtt. Miközben az emberek a fegyvereket, nyergeket, szerszámot, lovakat tisztogatták, a csillagok kialudtak, az ég egészen megvilágosodott, és hajnal előtti hűs szellő kerekedett.

5

Kora reggel, még pirkadat előtt, két század katonaság fejszékkel fölszerelve, Poltorackij vezénylete alatt kivonult a Csahgirin-kapun túl tízversztányira, s ott fegyveres őrláncot állítva, amint hajnalodott, nekiállt a favágásnak. Nyolc óra felé a köd, amely egybefolyt a tábortűzben sistergő, ropogó, nedves rőzse illatos füstjével, kezdett fölemelkedni, és a favágó katonák, akik azelőtt egymástól ötlépésnyire nem látták, csupán hallották egymást, megpillantották a tábortüzeket, meg az erdőn átvezető utat, amelyet most kidöntött fatörzsek zártak el. A nap hol homályos, világos foltként tünedezett elő a ködből, hol ismét elbújt. A tisztáson, távolabb az úttól, a dombokon üldögélt Poltorackij Tyihonovval, az alája rendelt tiszttel, a harmadik század két tisztje és Freese báró, volt lovasgárdista, azelőtt Poltorackij évtársa a cári apródiskolában, akit egy párbaj miatt lefokoztak. A dobok körül papiros hányódott, amelybe reggelijük volt becsomagolva, cigarettacsutka, üres üvegek. A tisztek előbb vodkát ittak, majd megreggeliztek, és most a barna sörnél tartottak. A dobos már a nyolcadik üveget bontotta. Poltorackij, noha nem aludta ki magát, különös, emelkedett lelkiállapotban volt, szellemi ereje teljességében, s ugyanakkor könnyű, gondtalan vidámságban. Mindig így érezte magát, valahányszor katonái és tiszttársai körében volt, s olyan helyzetben, ahol veszély is fenyegethette.

A tisztek között élénk beszélgetés folyt a legfrissebb újságról: Szlepcov tábornok haláláról. Ebben a halálban senki sem látta meg az élet legfontosabb mozzanatát: annak végét és visszatérését forrásához, amelyből kiindult - csak egy vakmerő tiszt bátor cselekedetét látták benne, aki kivont kardjával a hegyi lakókra vetette magát, és kétségbeesetten kaszabolta őket utolsó pillanatáig.

Noha mindannyian - különösen azok a tisztek, akik már vettek részt ütközetben - tudták és tudhatták, hogy sem az akkori kaukázusi háborúban, sem általában és soha és sehol nem létezett az a bizonyos kézitusa kivont karddal, amelyről annyit írnak és beszélnek (de ha valaha volt is ilyen kardos-szuronyos kézitusa, akkor is mindig csak a futva menekülők hátát ütötték-vágták ilyen módon!), a tisztek mégis megmaradtak az effajta közelharc fikciója mellett, s ez bizonyos nyugodt büszkeséggel és vidámsággal töltötte el őket, amint ott ültek a dombokon - egyesek hetyke, mások szerényebb helyzetben -, és cigarettáztak, ittak és tréfálkoztak, mit sem törődve a halállal, amely éppen úgy utolérhette akármelyiküket a következő percben, mint Szlepcovot. És csakugyan, mintegy várakozásuk igazolásául, beszélgetésük kellős közepébe bal felől élesen eldördülő puskalövés bátorító, szép hangja vágott bele, és a golyó vidám fütyüléssel röppent el valamerre a ködös levegőben, amíg csattanva meg nem állt egy fatörzsben. Katonai puskák súlyos, hangos dörrenése válaszolt az ellenséges lövésre.

- Ahá! - rikkantott Poltorackij vidáman - hiszen ez az őrlánc felől szólt! No, Kosztya barátom - fordult Freeséhez -, szerencséd van. Menj vissza a századodhoz. Olyan ütközetet rendezünk itt, hogy csupa gyönyörűség! Színpadi előadásnak is beillik.

A lefokozott báró talpra ugrott, és sietős léptekkel haladt a füst irányába, ahol századát tudta. Elővezették Poltorackij alacsony, sötétpej kabard hátaslovát, felült rá, és századát felsorakoztatva, az őrlánc elé vezette, egyenesen a lövések irányába. Az őrlánc az erdő szélén posztolt, egy kopár meredeken lehulló szakadék szélén. A szél az erdő felé fújt, és a szakadéknak nemcsak az innenső fele, de túlsó oldala is tisztán látszott.

Amikor Poltorackij az őrshöz érkezett, a nap éppen kibukkant a ködből, s a hasadék túlsó oldalán, ahol ismét ritkás erdő kezdődött, alig kétszáz méternyire tőlük, néhány lovas alakja tűnt elő. Azok a csecsencek voltak ezek, akik Hadzsi Muratot üldözték, s látni akarták megérkezését az oroszokhoz. Egyik közülük az őrláncra tüzelt, s néhány katona válaszolt neki. A

csecsencek visszavonultak, és a lövöldözés megszűnt, de amikor Poltorackij századával oda-érkezett, tüzet vezényelt, és alig adta ki a parancsot, amikor az őrlánc egész vonalán fel-hangzott a vidám, élénk puskaropogás, amelyet finoman bodrozó füstfelhőcskék gomolygása kísért. A katonák megörültek a változatosságnak, sietve töltöttek, és egyik lövést a másik után adták le. A csecsencek, úgy látszik, szintén dühbe jöttek, előugrottak és egymás után néhány sortüzet adtak le a katonákra. Egy katona meg is sebesült. Ugyanaz az Avgyejev volt ez, aki előző éjszaka rejtett figyelőn volt. Amikor társai odaszaladtak hozzá, hason feküdt, mindkét kezét hasára szorította, ahol a golyó behatolt, ütemesen himbálta magát ide-oda, és halkan nyögött.

- Éppen töltöm a puskámat, hát hallom, amint csattan - mesélte a katona, aki Avgyejevvel együtt állt az őrláncban. - Odanézek, hát kiejtette a puskát a kezéből, szegény.

Avgyejev Poltorackij századában szolgált. Amikor Poltorackij meglátta az összesereglő katonákat, odalovagolt hozzájuk.

- Mi az, testvér, eltaláltak? - kérdezte. - Hol sebesültél meg?

Avgyejev nem válaszolt.

- Éppen töltök, tekintetes uram - kezdte megint a katona, aki Avgyejevvel együtt állt őrt -, hát hallom, hogy csattan, odanézek, hát kiejtette a puskát a kezéből.

- C, c - csettintett Poltorackij. - Nagyon fáj, Avgyejev?

- Fájni nem fáj, csak nem tudok menni. Ha volna egy kis pálinka, tekintetes uram.

Valahonnan vodkát kerítettek, vagyis inkább azt a rossz szeszt, amelyet a kaukázusi katonák isznak; Panov összevont szemöldökkel hozta és nyújtotta Avgyejevnek. Avgyejev inni kezdett, de csakhamar eltolta magától az edényt.

- Nem esik jól a lelkemnek - mondta. - Idd meg magad.

Panov megitta a pálinkát. Avgyejev megint megpróbált felállni, de ismét visszarogyott. Köpenyt terítettek a földre, és ráfektették.

- Jön az ezredes úr, tekintetes uram - jelentette az őrmester Poltorackijnak.

- No, jól van, hát csak vigyázzatok - mondta Poltorackij, meglegyintette lovát, és Voroncov elé vágtatott.

Voroncov angol telivér vörös ménjén lovagolt, segédtisztje, egy kozák meg egy csecsenc tolmács kíséretében.

- Mi van itt maguknál? - kérdezte Poltorackijtól.

- Jött egy csapat csecsenc, és megtámadta az őrláncot - felelte Poltorackij.

- Nono, és aztán muszáj mindjárt beléjük akaszkodni?

- Nem én akaszkodtam beléjük, herceg - mosolygott Poltorackij -, ők kezdték.

- Hallom, egy katona megsebesült?

- Igen, sajnos. Nagyon derék katona.

- Súlyosan?

- Úgy látszik, eléggé. Hasba lőtték.

- Hát azt tudja-e, hogy én hova megyek? - kérdezte Voroncov.

- Nem tudom.

- Nem találja ki?

- Nem.

- Hadzsi Murat előjött a hegyekből, és itt adott találkozót nekünk.

- Csak nem?

- Tegnap követet küldött hozzám - magyarázta Voroncov, aki csak nehezen tudta visszafojtani boldog, büszke mosolygását. - Hadzsi Murat a salini tisztáson vár, állítsa fel az embereit láncba egész a tisztásig, és azután jöjjön utánam.

- Parancsára - tisztelgett Poltorackij és azután visszalovagolt századához. Jobb felől maga állította fel lövészeit, a bal oldali őrlánc felállításával őrmesterét bízta meg. A sebesült Avgyejevet ezalatt a katonák visszavitték az erődbe.

Poltorackij már visszatért Voroncovhoz, amikor maga mögött lovasokat pillantott meg. Megállt s bevárta őket.

Legelöl, fehér sörényű lovon tiszteletet parancsoló ember lovagolt, fehér cserkeszkában, turbános süvegben, arany-berakásos fegyverrel. Ez volt Hadzsi Murat. Odalovagolt Poltorackijhoz, és valamit szólt hozzá tatár nyelven. Poltorackij felvonta szemöldökét, széttárta karját, annak jeléül, hogy nem érti, és elmosolyodott. Hadzsi Murat mosollyal válaszolt a mosolyra, és mosolygásának gyermekded nyíltsága meglepte Poltorackijt. A legkevésbé sem képzelte el ilyennek a veszedelmes hegyi lakót. Komor, sötét, szigorú és félelmetes valakit várt, s ahelyett egyszerű, közvetlen ember állott előtte, aki olyan kedvesen mosolyog, mintha régi barátja volna. Csupán egy különös vonást észlelt rajta Poltorackij: távol álló két szemét, amely figyelmesen, áthatóan és nyugodtan tekintett a szemben álló szemébe.

Hadzsi Murat kísérete négy emberből állott. Egyik tagja az a Khan Mahoma volt, aki előző este Voroncovnál járt. Pirospozsgás, fekete, pillátlan és ragyogó szemű, kerek arcú férfi volt, csak úgy áradt belőle az életöröm. Volt azután közöttük egy izmos, szőrös ember, összenőtt szemöldökkel: ez Hanefi volt, Hadzsi Murat egész vagyonának és birtokainak kezelője. Megtömött tarisznyákkal telerakott lovat vezetett kötőféken. Különösen két ember tűnt fel az oroszoknak Hadzsi Murat kíséretében: az egyik fiatal, leányosan karcsú derekú, széles vállú, szép fiú, kissé dülledt kosszemmel és alig-alig pelyhedző, világosbarna szakállal - ez Eldar volt; a másik félszemű, pillátlan és szemöldök nélküli férfi, rőtes, kurta szakállú, orrán, arcán keresztbe fekvő, széles forradás - ez Gamzalo volt, a csecsenc.

Poltorackij megmutatta Hadzsi Muratnak az úton előtűnő Voroncovot. Hadzsi Murat megindult feléje, majd közelébe érve, jobb kezét melléhez szorította, valamit mondott tatárul, és megállította lovát.

- Azt mondja - fordította a csecsenc tolmács -, az orosz cár hatalmába adom magamat, szolgálni akarom őt, azt mondja. Már régen kívántam, de Samil nem engedett.

Amikor végighallgatta a tolmácsot, Voroncov szarvasbőr kesztyűs kezét nyújtotta Hadzsi Muratnak. Hadzsi Murat rápillantott erre a kézre, egy szempillantásig habozott, de azután keményen megszorította, és megint mondott valamit, miközben hol a tolmácsra, hol Voroncovra pillantott.

- Azt mondja, senki máshoz nem akart eljönni, csak tehozzád, mert te a szárdár[6] fia vagy. Erősen tisztel téged.

[6] Helytartó.

Voroncov bólintott köszönete jeléül. Hadzsi Murat ismét mondott valamit, és kíséretére mutatott.

- Azt mondja, hogy ezek az emberek, muridjai, ugyanúgy fogják szolgálni az oroszokat, mint ő maga.

Voroncov végignézett rajtuk, és feléjük is bólintott.

A vidám, fekete szemű, pillátlan Khan Mahoma szintén bólintott, s úgy látszik, valami mulatságosat mondhatott Voroncovnak, mert a szőrös avar férfi széles mosolyban mutogatta meg vakítóan fehér fogsorát. A vörös Gamzalo azonban csupán rávillantotta egyetlen véreres szemét Voroncovra, s azután ismét lova fülére szegezte tekintetét.

Amikor Voroncov meg Hadzsi Murat kíséretükkel együtt visszatértek az erődbe, a katonák az őrlánc feloszlatása után csoportokba verődve tették meg észrevételeiket.

- Hány emberélet szárad a lelkiismeretén az átkozottnak! Meglátod, hogy dédelgetik őt most majd a mieink - jegyezte meg az egyik.

- De még mennyire. Hiszen Samil fővezére volt! No, most már másképp lesz.

- De azért derék fickó, szó, ami szó! Dzsigit a javából!

- De az a vörös, láttad a vöröset? Mint a vadállat, úgy sandít az emberre.

- Aljas kutya lehet, az bizonyos.

A vörös különösen feltűnt valamennyiüknek.

Ott, ahol az erdőirtás folyt, a katonák, akik legközelebb dolgoztak az úthoz, kiszaladtak az erdőből, hogy megnézzék az elhaladókat. A tiszt rájuk rivallt, de Voroncov leintette.

- Hadd nézzék meg régi ismerősüket. Tudod-e, ki ez? - fordult Voroncov a legközelebb állóhoz, lassan morzsolgatva az orosz szavakat angolos kiejtésével.

- Nem tudom, excellenciás uram.

- Hadzsi Murat. Hallottál-e már róla?

- Hogyne hallottam volna, excellenciás uram, sokszor megvertük őt!

- No és ki is kaptatok tőle egynéhányszor!

- Igaz, igaz, excellenciás uram - válaszolt a katona, akit roppant elégedettséggel töltött el, hogy sikerült beszélnie az ezredparancsnokkal.

Hadzsi Murat észrevette, hogy róla beszélnek, és jókedvű mosoly csillant fel szemében. Voroncov a lehető legvidámabb hangulatban tért vissza az erődbe.

6

Voroncov fölöttébb elégedett volt, hogy éppen ő az, akinek sikerült kicsalogatnia és vendégül látnia Oroszországnak Samil után leghatalmasabb, legfőbb ellenségét. Egy volt csupán kellemetlen az egész ügyben: a vozdvizsenszkojebeli csapatok főparancsnoka Meller-Zakomelszkij tábornok volt, s tulajdonképpen rajta keresztül kellett volna a tárgyalásokat lefolytatni; Voroncov pedig mindent maga csinált, még jelentést sem tett neki, és ebből könnyen származhatott kellemetlensége. Ez a gondolat egy kissé megkeserítette Voroncov örömét.

Amikor az erődbe érkeztek, Voroncov Hadzsi Murat muridjait segédtisztjére bízta, Hadzsi Muratot pedig maga vezette házába.

Marja Vasziljevna hercegné hatéves fiacskája - gyönyörű, göndör fürtű gyermek - társaságában elegánsan, mosolyogva fogadta Hadzsi Muratot szalonjában. Hadzsi Murat kezét melléhez szorítva, a vele együtt belépő tolmácson keresztül ünnepélyesen kijelentette, hogy a herceg kunákjának érzi magát, mivel a herceg házába fogadta, és a kunák egész családja éppen olyan szent a szemében, mint maga a kunák személye. Marja Vasziljevnának nagyon megtetszett Hadzsi Murat külső megjelenése és fellépése. Hogy a férfi lángba borult, elpirult, amikor az asszony nagy, fehér kezét nyújtotta neki - ez csak fokozta tetszését. Hellyel kínálta, megkérdezte, nem innék-e kávét, és mindjárt hozatta is a forró italt. Hadzsi Murat azonban a kávét visszautasította, amikor megkínálták. Valamennyire értett oroszul, de beszélni nem tudott, amikor valamit nem értett meg, elmosolyodott, és mosolya éppen úgy tetszett Marja Vasziljevnának, mint az imént Poltorackijnak. A göndör fürtű, éles szemű gyermek, akit édesanyja Bulkának nevezett, anyja mellett állva egy pillanatra sem vette le szemét Hadzsi Muratról, a kiváló harcosról, akiről már annyit hallott.

Voroncov Hadzsi Muratot feleségére bízva, elsietett a kancelláriába, hogy feletteseit Hadzsi Murat kijöveteléről értesítse. Miután megírta jelentését Kozlovszkij generálisnak, a balszárny parancsnokának, Groznajába, és atyjának is levelet küldött, Voroncov sietett haza, mert attól félt, felesége haragudni fog, amiért nyakán hagyta ezt az idegen és félelmetes embert, akivel óvatosan kellett viselkedni - úgyhogy az ember meg se bántsa, de ne is kedveskedjék neki túlságosan. Azonban aggodalma hiábavalónak bizonyult. Hadzsi Muratot egy karosszékben ülve találta, amint térdén lovagoltatta Bulkát, Voroncov mostohafiát, és félrehajtott fővel, figyelmesen hallgatta tolmácsát, aki éppen a kacagó Marja Vasziljevna szavait fordította le neki. Marja Vasziljevna azt mondta éppen: ha Hadzsi Murat mindegyik kunákjának odaajándékozza azt a holmiját, amit az a kunák megdicsér, akkor nemsokára ádámkosztümben lesz kénytelen járni...

Amikor Voroncov belépett, Hadzsi Murat letette térdéről Bulkát - aki ezen roppantul csodálkozott és megsértődött -, és felállt; játékos arckifejezése abban a pillanatban komolyra, szigorúra változott. Csak akkor ült le ismét, amikor Voroncov is helyet foglalt. A beszélgetést folytatva, azt válaszolta Marja Vasziljevnának, hogy népének törvénye szerint mindazt oda kell adni a kunáknak, ami megtetszik neki.

- A te fiad, kunák - mondotta Hadzsi Murat oroszul, és megsimogatta Bulka fürtös fejét, aki ismét ölébe kapaszkodott.

- Elbűvölő a rablóvezéred - mondta Marja Vasziljevna franciául férjének. - Bulkának megtetszett a tőre és nekiajándékozta.

Bulka büszkén mutatta meg a tőrt mostohaapjának.

- C’est un objet de prix - jegyezte meg Marja Vasziljevna.

- Il faudra trouver l’occasion de lui fairé cadeau[7] - mondta Voroncov.

Hadzsi Murat lesütött szemmel ült.

- Dzsigit, dzsigit - ismételte, miközben a fiúcska göndör fürtjeit simogatta.

- Gyönyörű szép ez a tőr - mondta Voroncov, miközben félig kivonta hüvelyéből az éles damaszkuszi acélból készült pengét, amelynek közepén mély barázda húzódott végig. - Köszönd meg szépen.

- Kérdezd meg, mivel lehetnék szolgálatára - fordult azután Voroncov a tolmácshoz.

A tolmács lefordította szavait, és Hadzsi Murat habozás nélkül azt válaszolta, hogy semmire sincs szüksége, csak azt kéri, vezessék valahová, ahol imádkozhatna. Voroncov behívatta komornyikját, és meghagyta, teljesítse Hadzsi Murat kívánságát.

Amint Hadzsi Murat egyedül maradt a számára kijelölt szobában, arckifejezése megváltozott: az ünnepélyesség, udvariasság, öröm változó kifejezés eltűnt, s helyét aggodalom foglalta el.

A fogadtatás, amelyben Voroncov házánál részesült, sokkal jobb volt, mint amit remélt. De minél szívélyesebb volt a fogadtatás, annál kevésbé bízott Voroncovban és tisztjeiben. Sok mindentől tartott: hogy elfogják, vasra verik, és Szibériába viszik, vagy egyszerűen megölik - és ezért résen volt.

A belépő Eldartól megtudakolta, hogy szállásolták el a muridokat, hol vannak lovaik, nem vették-e el fegyverüket.

Eldar jelentette, hogy lovaik a herceg istállójában állnak, az embereket egy fészerben szállásolták el, fegyverüket meghagyták, és a tolmács étellel, teával vendégelte meg őket.

Hadzsi Murat értetlenül csóválta fejét. Azután levetkőzött, és nekifogott imádkozni. Imádsága végeztével előhozatta ezüstmarkolatú tőrét, felöltözött, felövezte magát, s maga alá húzott lábakkal leült a szőnyegre: várta, hogy mi fog történni.

Négy óra után ebédelni hívták a herceghez.

Ebédnél Hadzsi Murat semmit sem evett, csupán egy kevés rizses birkahúst, amelyet a tálnak ugyanarról a helyéről vett tányérjára, ahonnan Marja Vasziljevna is evett.

- Attól fél, hogy meg akarjuk mérgezni - mondta Marja Vasziljevna férjének. - Ugyanonnan vett, ahonnan én. - Azután Hadzsi Murathoz fordult, és tolmácson keresztül megkérdezte, mikor fog legközelebb imádkozni. Hadzsi Murat fölemelte öt ujját, és a nap felé mutatott.

- Azt hiszem, nemsokára.

Voroncov elővette zsebóráját, megnyomta a rugót, és az óra elütötte a négy órát és az egy-negyedet. Hadzsi Muratot láthatóan meglepte ez a hang, megkérte Voroncovot, ismételje meg az ütést, és engedélyt kért rá, hogy megtekinthesse az órát.

- Voilà l’occasion! Donnez-lui la montre![8] - fordult Marja Vasziljevna urához.

---

[7] - Értékes darab...

- Alkalmat kell majd találni rá, hogy megajándékozzuk őt.

[8] - Itt az alkalom! Adja neki a zsebóráját!

Voroncov azonnal felajánlotta a zsebórát Hadzsi Muratnak, aki kezét mellére fektetve köszönte meg, és elfogadta az órát. Néhányszor egymás után megnyomta a rugót, meghallgatta az óra ütését, és helyeslően bólintott.

Ebéd után jelentették a hercegnek, hogy Meller-Zakomelszkij segédtisztje érkezett.

A segédtiszt közölte a herceggel, hogy a tábornok értesült Hadzsi Murat átállásáról és fel van háborodva, amiért neki nem tettek jelentést az ügyről; követeli, hogy Hadzsi Muratot haladéktalanul szállítsák át hozzá.

Voroncov megígérte, hogy teljesíti a tábornok parancsát, tolmács útján közölte Hadzsi Murattal Meller-Zakomelszkij követelését, és megkérte, vele együtt menjen át a tábornokhoz.

Amikor Marja Vasziljevna megtudta, mi járatban van a tábornok segédtisztje, azonnal átlátta, hogy férje és a főparancsnok között súrlódás támadhat, és ura minden tiltakozása ellenére kijelentette, hogy vele meg Hadzsi Murattal együtt ő is átmegy a tábornokhoz.

- Vous feriez beaucoup mieux, de rester; c'est mon affaire, mais pas la vôtre.

- Vous ne pouvez pas m'empêcher d'aller voir madame la générale.[9]

- Máskor is megtehetné.

- De én most akarok menni.

Nem maradt más hátra, Voroncovnak bele kellett egyeznie, és hármasban indultak el a tábornokhoz.

Amikor megérkeztek, Meller-Zakomelszkij rideg udvariassággal tessékelte be Marja Vasziljevnát feleségéhez, segédtisztjének pedig meghagyta, vezesse be Hadzsi Muratot fogadószobájába, és további utasításig ne engedje ki onnan sehová sem.

- Szabad kérnem - szólt oda Voroncovnak, kitárta előtte dolgozószobája ajtaját, és maga előtt betessékelte rajta a herceget.

A dolgozószobába érve, megállt a herceg előtt, és hellyel sem kínálva őt, így kezdte:

- A hadseregparancsnok én vagyok, és ezért mindennemű tárgyalás az ellenséggel csakis énrajtam keresztül lehetséges. Miért nem jelentette nekem Hadzsi Murat átállását?

- Hadzsi Murat követet küldött hozzám, s általa azt a kívánságát közölte, hogy az én kezemre adja magát - válaszolta Voroncov, aki elsápadt izgalmában; durva kitörésre készült a felbőszült tábornok részéről, s ugyanakkor érezte, hogy annak dühe őreá is átragadt.

- Azt kérdem, hogy miért nem jelentette nekem?

- Minden szándékom az volt, hogy ezt megtegyem, báró, de...

- Én magának nem vagyok báró, hanem nagyméltóságú uram!

A báró rég visszafojtott felháborodása most kitört. Mindent kimondott, ami régóta nyomta a lelkét.

- Nem azért szolgálom huszonhét esztendeje uralkodómat, hogy azután olyan emberek, akik tegnap óta vannak a hadseregben, családi kapcsolataikkal visszaélve, olyan ügyekben intézkedjenek a hátam mögött, amelyekhez semmi közük.

---

[9] - Sokkal jobban tenné, ha itthon maradna; az én dolgom ez és nem a magáé.

- Nem akadályozhat meg, hogy meglátogassam a tábornoknét.

- Nagyméltóságú uram! Ne tegyen olyan szemrehányást, amely nem igazságos - szakította félbe Voroncov.

- Csak az igazat mondom, és nem tűröm... - csattant fel még ingerültebben a generális.

Ebben a pillanatban szoknyáját suhogtatva belépett a szobába Marja Vasziljevna, s nyomában egy alacsony, szerény külsejű dáma, Meller-Zakomelszkij felesége.

- No, most már elég volt, báró, Simon nem akart magának kellemetlenséget okozni - kezdte békítően Marja Vasziljevna.

- Azt nem állítottam, hercegné...

- Tudja, mit? A legjobb, ha hagyjuk ezt az egészet. Hiszen tudja: egy szónak is száz a vége... vagy mit is beszélek... - Elnevette magát.

És a dühöngő tábornok meghunyászkodott a szépasszony mosolya előtt. Bajsza alatt elmosolyodott.

- Elismerem, hogy hibát követtem el - mondta Voroncov -, de...

- No, én is elvetettem a sulykot - mondta Meller, és kezét nyújtotta Voroncovnak.

A béke helyreállt, elhatározták, hogy Hadzsi Murat egyelőre Mellernél marad, és azután átküldik őt a balszárny parancsnokához.

Hadzsi Murat ezalatt a szomszéd szobában ült, s noha nem értette, mit beszélnek, megértette azt, ami számára a legfontosabb volt: hogy fölötte vitatkoznak, átállása az oroszok szempontjából nagy jelentőségű eseménynek számít, és ezért - hacsak meg nem ölik vagy száműzetésbe nem küldik - nagyon sokat követelhet majd tőlük. Ezenfelül azt is megértette, hogy Meller-Zakomelszkij, noha katonai rangban Voroncov fölött áll, nem olyan tekintélyes személyiség, mint Voroncov, aki alárendeltje: tehát a fontos Voroncov, Meller-Zakomelszkij ellenben nem fontos. Ezért, amikor Meller-Zakomelszkij magához hívatta Hadzsi Muratot és kérdezgetni kezdte, Hadzsi Murat büszkén és kimérten válaszolt, mondván, azért jött ki hegyeiből, hogy a fehér cárnak szolgáljon, és mindenről csupán a cár szárdárjának fog számot adni - azaz az idősebbik Voroncov hercegnek, a Tifliszben székelő kormányzónak.

7

A sebesült Avgyejevet a kórházba vitték, egy zsindelyfödeles kis házba az erdőből kivezető úton, és ott a közös kórterem egyik üres ágyára fektették. A szobában négy beteg feküdt; az első tífuszos lázban hánykolódott, a második, szeme alatt kék karikákkal, lázasan feküdt, és szakadatlanul ásított; a másik kettő három héttel ezelőtt sebesült meg egy támadás alkalmával, az egyik a csuklóján - emez fenn járkált -, a másik a vállán - és most ágyán üldögélt. A tífuszost kivéve, valamennyien körülvették az új beteget, és kikérdezték a katonákat, akik behozták.

- Néha úgy lövöldöznek, mintha borsót hintenének, és nem történik semmi, most meg összevissza valami öt lövés esett - mesélte az egyik katona.

- Kinek mi a sorsa.

- Jaj! - hördült fel Avgyejev visszafojtott fájdalmában, amikor az ágyra fektették. Amikor elhelyezték, elkomorult, s már nem nyögött többé, csak szüntelenül vonaglott a lába. Kezét sebére szorította, és mereven nézett maga elé. Megjött az orvos, és intézkedett, fordítsák hasra a sebesültet, hogy megnézze, nem jött-e ki a golyó a hátán.

- Hát ez meg micsoda? - kérdezte az orvos a hosszú, egymást keresztező, fehér sebhelyekre mutatva Avgyejev hátán.

- Ez még régebbről maradt, tekintetes uram - felelte nyögve Avgyejev. Az elivott pénzért kapott büntetés nyomai voltak.

Avgyejevet ismét hanyatt forgatták, az orvos sokáig turkált a hasában szondával, a golyót meg is tapintotta, de nem tudta kivenni. Bekötötte a sebet, ragtapasszal leragasztotta, s azután elment. Egész idő alatt, amíg az orvos a sebében turkált és bekötözte, Avgyejev összeszorított fogakkal, lehunyt szemmel feküdt. Amikor az orvos elment, felnyitotta szemét, és csodálkozva nézett körül. Tekintete a betegekre meg a felcserre irányult, de mintha nem őket látta volna, hanem valami mást, ami csodálkozásba ejtette. Azután két bajtársa érkezett látogatóba. Panov meg Szerjogin. Avgyejev most is ugyanúgy feküdt, és csodálkozva nézett maga elé. Sokáig nem ismerte fel bajtársait, annak ellenére, hogy tekintete egyenesen rájuk irányult.

- Te, Pjotr, nem üzensz valamit haza? - kérdezte Panov.

Avgyejev nem válaszolt, pedig egyenesen Panov arcába nézett.

- Azt kérdeztem, nem akarsz-e haza üzenni - ismételte meg Panov a kérdést, és megérintette Avgyejev hideg, csontos kezét.

Avgyejev mintha felocsúdott volna.

- Eh, Antonics, eljöttél?

- Igen, eljöttem hozzád. Nem üzensz valamit haza? Szerjogin megírja.

- Megírod, Szerjogin? - ismételte Avgyejev, miközben tekintetét látható erőlködéssel Szerjogin felé fordította. - Hát akkor írd meg: „A fiatok, szóval Petruha, hosszú életet kíván nektek. Irigyelte a bátyját." Hiszen mondtam neked ma reggel. De most már örülök neki. Éljen boldogul. Adja Isten, én boldog vagyok, így írd meg nekik.

Amikor ezt kimondta, sokáig hallgatott, pillantását Panovra függesztve.

- Hát a pipádat megtaláltad-e? - kérdezte hirtelen. Panov nem válaszolt.

- A pipádat, a pipádat megtaláltad-e? - ismételte Avgyejev.

- A bornyúmban volt.

- Lám, lám. No, most adjatok gyertyát, meghalok - mondta Avgyejev.

Ekkor érkezett Poltorackij közlegénye meglátogatására.

- No, mi az, testvér, rosszul vagy? - kérdezte részvevően.

Avgyejev lehunyta szemét, és tagadóan rázta fejét. Széles pofacsontú arca sápadt és szigorú volt. Nem válaszolt Poltorackij kérdésére, csak Panov felé fordulva ismételte:

- Gyertyát adj, meghalok.

Gyertyát adtak a kezébe, de ujjai megmerevedtek; ujjai közé helyezték a gyertyát, és erővel összeszorították. Poltorackij elment; öt perccel később a felcser Avgyejev szívéhez szorította fülét, és kijelentette, hogy meghalt.

A jelentésben, amelyet Tifliszbe küldtek, Avgyejev halála a következő módon szerepelt: „November 23-án a kurinszki ezred két százada erdőirtás céljából elhagyta az erődöt. Déltájban a hegyi lakók nagyszámú csapata támadta meg a favágókat. Az őrlánc megkezdte a visszavonulását, eközben a második század szuronnyal megtámadta és visszavetette a hegyi lakókat. Az ütközetben könnyen megsebesült két fő, életét vesztette egy. A hegyi lakók közül mintegy száz ember sebesült meg, illetve vesztette életét.”

8

Ugyanazon a napon, amikor Petruha Avgyejev a vozdvizsenszkojei kórházban meghalt, öreg édesapja, annak a bátyjának a felesége, aki helyett Petruha beállt katonának, és legidősebbik bátyjának már eladósorban levő leánya együtt csépelték a zabot a fagyott szérűn. Előző este erős hóesés volt, reggelre kemény fagy állt be. Az öreg már a harmadik kakasszóra felébredt, a befagyott ablakon át meglátta a fényes holdvilágot, lemászott a kemence tetejéről, felhúzta csizmáját, subáját, kucsmáját és kiment a szérűbe. Miután jó két órát dolgozott odakinn, visszament a házba, és felköltötte fiát meg az asszonyokat. Mire az asszonyok s a fiatal leány kimentek, az öreg a szérűről elsöpörte már a havat, a falapát a fehér, porhanyós hóbuckákba szúrva meredt égnek, mellette a seprű, ágas végével felfelé; a zabkévék két sorban hevertek üstökükkel egymás felé fordítva, szép rendesen kiteregetve a tisztára söpört szérűn. Elővették a cséphadarókat, és nekiálltak a cséplésnek egyenletes, hármas ütemben. Az öreg nagy erővel szétverte a szalmát, zúdította alá súlyos csépfáját, a leány egyenletesen, felülről csépelt, menye pedig oldalvást.

A hold lenyugodott, lassan világosodott már, és a kiteregetett kévék vége felé jártak, amikor Akim, az idősebbik fiú, sapkában, ködmönben kijött a dolgozókhoz.

- Mit ténferegsz itt? - kiáltott rá az apja, egy pillanatra abbahagyva a cséplést, és csép-hadarójára támaszkodott.

- A lovakat is el kell látnia valakinek.

- A lovakat ellátni! - csúfolta az öreg. - Majd az anyád ellátja. Fogd a csépfát. Úgyis eléggé elhájasodtál, te borissza.

- Talán bizony te itattál engem? - mordult a fiú.

- Mit mondasz? - kérdezte fenyegetően az öreg, elkomorult és kihagyott egy ütést.

Akim szótlanul felragadott egy cséphadarót, és most már négyes ütemben folyt tovább a munka: trapp-ta-pa-tap, trapp-ta-pa-tap... Trapp, zuhant minden három ütés után az öreg súlyos cséphadarója.

- Nézz csak oda, micsoda zsírpárna van a tarkóján, mint egy igazi úrnak - dörmögte az öreg. - Nekem pedig még a gatyám is leesik a derekamról. - Mérgében megint kihagyott egy ütést, s csak úgy tessék-lássék forgatta meg hadaróját a levegőben, nehogy kiessék a taktusból.

Befejezték a sort, és az asszonyok félregereblyézték a szalmát.

- Bolond volt Petruha, hogy beállt helyetted. Belőled talán kiverték volna a lustaságodat katonáéknál, ő meg idehaza öt olyannal felért, mint amilyen te vagy.

- No, legyen már elég, apuska - szólt közbe a menye, mialatt a kicsépelt szalmakötegeket félredobálta.

- Igen, igen, csak etesselek benneteket, hat éhes szájat, de dolgozni egyik se dolgozik. Petruha, ő bezzeg kettő helyett is dolgozott, nem úgy, mint...

Az udvaron át, a hóban kitaposott ösvényen most az öregasszony közeledett; új bocskora, amelyet szorosra csavart kapcája fölé húzott, csikorgott a hóban. A férfiak a szitálatlan gabonát halomba gereblyézték, az asszonyok söpörtek.

- A kisbíró beszólt. Mindenkit kirendeltek robotra, téglát kell hordani - mondta az öreg-asszony. - Kész a reggeli. Gyertek be.

- Jól van. Fogd be a tarkát és eredj - szólt oda az öreg Akimnak. - Aztán vigyázz, nehogy megint úgy járj, mint legutóbb; hogy aztán megint én feleljek érted. Gondolj Petruhára.

- Amíg itthon volt, mindig őt szidta - mordult most Akim az apjára. - Most, hogy ő nincs itt, velem pöröl.

- Ez annyit jelent, megérdemled - csattant fel az anyja ugyanolyan mérgesen. - Petruhával nem is szabad téged egy napon említeni.

- No, jól van már - mormolta a fiú.

- Jól van, jól van: elittad a lisztet, aztán most azt mondod: jól van.

- Ugyan minek a régi dolgokat felhánytorgatni - szólt közbe a menye.

Azzal lerakták a cséphadarót, és bementek a házba.

A rossz viszony apa és fia között már régen elkezdődött, körülbelül ugyanabban az időben, amikor Pjotr bevonult katonának. Az öreg akkor mindjárt megsejtette, hogy sólyom helyett kakukkfióka maradt a nyakán. Igaz, hogy a törvény szerint - már amint ezt az öreg értelmezte - a gyermektelen fiúnak kellett bevonulnia a családos helyébe. Akimnak négy gyermeke volt, Pjotrnak meg egy se, csakhogy munkásnak Pjotr ugyanolyan volt, mint az apja: ügyes, erős, szívós, leleményes és - ami a fő - fáradhatatlanul szorgalmas. Örökké dolgozott. Ha dolgozó emberek mellett ment el, akárcsak az öreg, nem állta meg, hogy ne segítsen nekik: egy párat húzott a kaszával, vagy odaállt megrakni a szekeret, kivágta a fát, felaprította a tüzelőt. Az öreg sajnálta is odaadni, de hát mit csinált volna? A katonaság olyan, mint a halál. A katona fiú olyan, mint a leszelt karéj kenyér; semmi értelme elgondolkozni rajta, újra meg újra vájkálni a búbánatban. Az öreg csak nagy ritkán emlegette, mint éppen most is, hogy idősebbik fiát bosszantsa vele. Édesanyja azonban sokszor gondolt rá, és már régen, második éve, kérte az öreget, hogy küldjön Petruhának valami kis pénzt. De az öreg csak hallgatott.

Avgyejevék jómódú parasztok voltak, az öregnek volt egy kis félretett pénzecskéje, de a világ minden kincséért sem szánta volna rá magát, hogy hozzányúljon. Most, amikor az öregasszony meghallotta, hogy ura kisebbik fiát emlegeti, elhatározta, hogy ismét megkéri őt, küldjön a fiának az eladott zab árából vagy egy rubelecskét. Úgy is történt. Amikor a fiatalok elmentek robotra, s ő kettesben maradt az öreggel, rávette férjét, hogy a zab árából egy rubelt juttasson Petruhának. Így hát, amikor a kicsépelt zabot széjjelmérték tizenkét vékára, gondosan ponyvával öntötték három szánba, s a ponyvát facsipeszekkel akkurátusan leszorították, átadott az urának egy levélkét, amelyet a kántor írt le az öregasszony szavai szerint, és az öreg megígérte, hogy a városban beletesz egy rubelt, és elküldi fia címére.

Az öreg, aki új bundába, kaftánba öltözött, s a lábára meleg, fehér gyapjúkapcát tekert, fogta a levelet, erszényébe tette, imádkozott, azután felült az első szánra, és behajtott a városba.

A hátulsó szánon unokája ült. A városban az öreg egy írástudó háziszolgával felolvastatta magának az asszony levelét, és helyeslően bólogatott hozzá.

A levélben Petruha édesanyja először is áldását küldte fiának, másodszor mindenki üdvözletét, majd közölte keresztapja halálhírét, s végül azt a hírt, hogy Akszinya, Pjotr felesége, nem akart tovább a családdal maradni és elment szolgálni. Úgy hallják, jól és tisztességesen él. A levélben említés történt az ajándékról is, a rubeles bankóról, s a vége az volt, amit a bánatba borult édesanya könnyes szemmel, személyes üzenetként és szóról szóra mondott tollba a kántornak:

„És azután, édes, kicsi fiam, Petruhám, galambocskám, kisírtam én a két szememet, annyira búsultam utánad. Én gyönyörűséges napsugaram, minek is hagytál itt engemet...” Amikor idáig ért, a vénasszony felzokogott, elsírta magát, és azt motyogta:

- Elég is lesz.

Így szólt a levél, de Petruhához már nem jutott el hazulról sem a rubel, sem az értesítés, hogy felesége elhagyta szülei házát, sem édesanyja utolsó szavai. A levél meg a pénz visszaérkezett azzal a hírrel, hogy Petruha elesett a háborúban, a cár, a haza és az igaz hit védelmében, így írta a hadsereg írnoka.

Amikor az öregasszony megkapta az értesítést, sírt, zokogott, amíg volt rá ideje, s azután ismét munkához látott. Első vasárnap elment a templomba, szerény gyászmisét mondatott, beíratta Pjotrt a megboldogultak névsorába, akikért a pap imádkozni szokott, és ostya-darabkákat osztogatott a jólelkű embereknek, hogy azok is imádkozzanak Pjotrért, az Úr szegény szolgájáért.

Akszinya, a katonaözvegy is jajgatott, amikor értesült szeretett férje haláláról, akivel mind-össze egyetlen rövid esztendeig élt együtt. Egyformán sajnálta férjét meg saját elvesztegetett életét, jajveszékelése közben sokat emlegette Pjotr Mihajlovics barna fürtös haját és szerelmét, meg saját nyomorúságos életét, és keserű szemrehányást tett Petruhának, amiért megsajnálta a bátyját, de nem sajnálta meg őt, a szegény asszonyt, aki idegen emberek kegyelemkenyerén kénytelen élni.

Lelke mélyén azonban Akszinya örült Petruha halálának. Másállapotban volt, mégpedig a kasznártól, akinél szolgált, így most legalább nem volt senki, aki szidhatta volna, és a kasznár feleségül veheti, amint azt meg is ígérte neki, amikor szerelemre bírta őt.

9

Mihail Szemjonovics Voroncov Angliában nevelkedett, mint az orosz nagykövet fia. A magas rangú orosz államhivatalnokok között kitűnt abban az időben ritka európai műveltségével. Becsvágyó volt, alárendeltjeivel lágy és kellemes modorú, fölötteseivel szemben pedig sima udvaronc. Az életet nem tudta elképzelni hatalom és alázat nélkül. A legmagasabb rendjelek és kitüntetések birtokosa volt, amellett elsőrangú katonának tartották őt, sőt Napóleon legyőzőjének a krasznojei csatában. Ezernyolcszázötvenegyben túl volt a hetvenen, de megőrizte teljes frissességét, testi rugalmasságát, és ami a fő, finom, csiszolt szellemének mozgékonyságát, amely teljes mértékben hatalma fenntartására, népszerűségének megszilárdítására és kiterjesztésére irányult. Mind magának, mind feleségének, egy Branyickaja grófnőnek, hatalmas vagyona volt, amellett helytartói minőségben hatalmas fizetést húzott, és jövedelme legnagyobb részét arra költötte, hogy a Krím-félsziget déli partján, pompás, kertes palotát rendezett be és tartott fenn.

Ezernyolcszázötvenegy december 4-én este tifliszi palotája előtt megállt a futár trojkája. A fáradt, út porától belepett tiszt, aki Kozlovszkij tábornoktól Hadzsi Murat átállásának hírét hozta, kirázta meggémberedett lábait, s azután az őrök mellett bement a helytartói palota tágas előcsarnokába. Este hat órára járt az idő, Voroncov éppen ebédhez ült, amikor jelentették neki a futár megérkezését. Voroncov haladéktalanul fogadta a futárt, s emiatt néhány percet elkésett az ebédtől. Amikor belépett a szalonba, vendégei - mintegy harmincan -, akik részben Jelizaveta Kszaverjevna körül ültek, részben az ablaknál csoportosulva beszélgettek, valamennyien felálltak, és a belépő felé fordultak. Voroncov szokott fekete egyenruháját viselte, vállrojt nélkül, egyszerű vállpánttal s a nyakán a fehér kereszttel. Simára borotvált rókaarcára szívélyes mosoly terült, szemét összehunyorítva pillantott végig az egybegyűlteken. Puha, sietős léptekkel jött be a szobába, bocsánatot kért a hölgyektől, amiért elkésett, üdvözölte a férfiakat, majd Manana Orbeliani grúz hercegné elé lépett, és karját nyújtotta a negyvenöt év körüli, keleties vonású, telt és magas termetű szép asszonynak, hogy asztalhoz vezesse. Maga Jelizaveta Kszaverjevna egy látogatóba érkezett vörhenyeges, kefebajuszú tábornoknak nyújtotta kezét. A grúz fejedelem Choiseul grófnőt vezette asztalhoz, a hercegné barátnőjét. Andrejevszkij doktor, a szárnysegédek meg a többiek, ki hölgyével, ki anélkül, követte a három első párt az ebédlőbe. A frakkba, cipőbe, harisnyába öltözött lakájok minden egyes vendég mögött eltolták, majd ismét az asztalhoz tolták a széket, s a maître d'hôtel ünnepélyesen mérte a gőzölgő levest az ezüsttálból. Voroncov a hosszú asztal közepén ült. Vele szemben felesége, a hercegné foglalt helyet, oldalán a tábornok. Jobbra a helytartótól a szép Orbeliani ült, balra a grúz hercegkisasszony, egy karcsú, fekete hajú, piros arcú, csillogóan felékszerezett hölgy, aki szüntelenül mosolygott.

- Excellentes, chére amie[10] - válaszolt a hercegné kérdésére, hogy milyen híreket hozott a futár. - Simon a eu de la chance.[11]

És olyan hangon, hogy az asztal körül ülők valamennyien meghallhassák, elbeszélte a meglepő újdonságot - amely egyébként éppen csak a kormányzó számára nem ment egészen meglepetésszámba, mivel a tárgyalások már régóta folytak -, hogy Samil híres, hős hadvezére, Hadzsi Murat az oroszok kezére adta magát, és ma Tifliszbe érkezik.

---

[10] Kitűnőeket, kedvesem.

[11] Szemjonnak szerencséje volt.

Az ebédnél ülők valamennyien még a fiatal segédtisztek és hivatalnokok is, akik az asztal távoli két végén ültek, és az imént még halkan nevetgéltek - elcsöndesedtek a hírre, és figyelmesen hallgatták a helytartó elbeszélését.

- Mondja, tábornok úr, találkozott már azzal a Hadzsi Murattal? - fordult a háziasszony asztalszomszédjához, a vörös hajú, kefebajuszú generálishoz, amikor a herceg elhallgatott.

- Többször, hercegné.

És a generális elmesélte, hogyan ütközött meg Hadzsi Murat még negyvenháromban, Gergebil bevétele után, Passzek tábornok csapataival, s hogyan ölte meg majdnem szemük láttára Zolotuhin ezredest.

Voroncov udvarias mosollyal hallgatta a tábornok elbeszélését, szemmel láthatóan örült, hogy sikerült bevonni a társalgásba. De arca hirtelen figyelmetlen s bosszús kifejezést öltött.

A kefebajuszú tábornok, aki belemelegedett a beszédbe, most arról kezdett mesélni, hogyan ütközött össze másodízben Hadzsi Murattal.

- Bizonyára emlékszik rá, főméltóságú uram - mondta a generális. - Hiszen ő volt az, aki a szuharni expedíció alkalmával csapdát állított a felszabadító csapatoknak.

- Hogyan? - kérdezte szórakozottan a kormányzó, és összehunyorította szemét.

A dolog úgy állt, hogy a tábornok a „felszabadító csapatok" kifejezést használta a szerencsétlen darginszki hadjárat egyik epizódjával kapcsolatosan, amelyben a Voroncov herceg vezénylete alatt álló teljes osztag csakugyan megsemmisült volna, ha a helyszínre újonnan érkező csapatok meg nem mentik. A jelenlevők azt is valamennyien tudták, hogy a Voroncov parancsnoklása alatt lefolytatott darginszki hadjárat, amelyben az oroszok számos halotton és sebesültön kívül néhány ágyút is vesztettek, szégyenletes kudarcszámba ment, és ezért, ha valaki ezt a hadjáratot Voroncov előtt említette, ezt csupán abban az értelemben tette, ahogyan Voroncov maga a cárnak tett jelentésében beállította az eseményt, tudniillik úgy, mintha ez az orosz csapatok egyik legfényesebb haditette lett volna. Márpedig az idegen tábornok által használt „felszabadító csapatok" kifejezés világosan utalt rá, hogy ott nem fényes haditett történt, hanem súlyos hiba, amely sok ember életébe került. A vendégek valamennyien megértették ezt, néhányan úgy tettek, mintha nem értenék meg a tábornok szavainak jelentőségét, mások ijedten várták a következményeket; néhányan mosolyogva összenéztek. Csak a vörös hajú, kefebajuszú tábornok nem vett észre semmit, és elbeszélése hevében nyugodtan megismételte a herceg kérdésére:

- A felszabadító csapatoknak, főméltóságú uram.

És a tábornok, abbeli örömében, hogy a kedvenc témájáról beszélhet, részletesen elmagyarázta, hogy „az a Hadzsi Murat olyan ördögi ügyességgel vágta ketté a csapatokat, hogy ha a felszabadítás nem érkezett volna meg - szinte különös előszeretettel használta a felszabadítás szót -, akkor valamennyien ott hagyták volna a bőrüket, mert..."

Nem sikerült azonban befejeznie fejtegetéseit, mert Manana Orbeliani, látván, hogy miről van szó, félbeszakította őt, és megkérdezte, meg van-e elégedve tifliszi lakásával. A tábornok elcsodálkozott, végignézett a társaságon, végül szeme megakadt saját segédtisztjén, aki az asztal végéről állhatatos és jelentőségteljes pillantásokat vetett feléje - és hirtelen megértette az egész helyzetet. A grúz hercegné kérdésére nem válaszolt, elkomorult, tányérja fölé hajolt, és rágatlanul nyelte a rendkívül finom ételt, amely egyébként színében, sőt ízében is tökéletesen ismeretlen volt előtte.

Mindenki kényelmetlenül feszengett; a kínos helyzetet a Voroncova hercegné másik oldalán ülő grúz fejedelem oldotta meg, aki mérhetetlenül ostoba ember volt ugyan, de ravasz hízelgő

és udvaronc. Mintha semmit sem vett volna észre, hangosan mesélni kezdte, miképpen rabolta el Hadzsi Murat a mehtulini Ahmet kán özvegyét.

- Éjjel betört a faluba, megragadta zsákmányát, és elvágtatott az embereivel együtt.

- De miért kellett neki éppen az az asszony? - kérdezte a hercegné.

- Ahmet kán ellensége volt, mindenfelé üldözte, de a kán haláláig sehol sem tudta megtalálni, így hát özvegyén állt bosszút.

A hercegné lefordította ezt franciára Choiseul grófnénak, régi barátnőjének, aki a grúz fejedelem túlsó oldalán ült.

- Quelle horreur![12] - kiáltott fel a grófnő, miközben két szemét elfödte kezével, és fejét ide-oda ingatta.

- Ó, nem - válaszolt Voroncov mosolyogva. - Nekem úgy mesélték, hogy lovagiasan, tisztelettel bánt az asszonnyal, amíg foglya volt, azután pedig szabadon bocsátotta.

- Igen, váltságdíj ellenében.

- Hát persze, de azért mégiscsak nemes lelkűen cselekedett.

A herceg e szavai szabták meg a Hadzsi Muratról szóló további elbeszélések hangját. Az udvari emberek megértették, hogy annál inkább kedvébe járnak Voroncov hercegnek, minél jobban magasztalják Hadzsi Muratot.

- Bámulatos a merészsége annak az embernek! Egészen csodálatos férfiú!

- Képzelje csak, negyvenkilencben fényes nappal betört Temir-Kán-Surába, és kirabolta a boltokat.

Az asztal végén ült egy örmény, aki abban az időben éppen Temir-Kán-Surában tartózkodott, és most elmondta Hadzsi Murat betörésének összes részleteit. Általában egész ebédidő alatt Hadzsi Murat viselt dolgairól folyt a beszéd. A vendégek egymás szájából kapkodták a szót, úgy magasztalták bátorságát, eszét, nagylelkűségét. Valaki mesélte, hogyan öletett meg Hadzsi Murat huszonhat hadifoglyot; de erre is mindjárt kéznél volt a megszokott mentség.

- Mit akarnak, à la guerre comme à la guerre![13]

- Nagy ember az!

- Ha Európában született volna, ki tudja, talán második Napóleon lett volna belőle - jegyezte meg az ostoba grúz fejedelem, aki olyan jól tudott hízelegni.

Tudta, hogy Napóleon említése, akinek legyőzéséért Voroncov a fehér kereszt kitüntetést viselte nyakán, mindig kellemes volt a herceg fülének.

- No, ha nem is éppen Napóleon, de egy vakmerő lovassági tábornok... az igen - mondta Voroncov.

- Ha nem Napóleon, hát Murat.

- És a neve is Hadzsi *Murat*.

- Hadzsi Murat átállt, most már Samilnak is befellegzett - mondta valaki.

---

[12] Milyen borzalom!

[13] A háború - háború!

- Érzi, hogy most már (ez a *most már* azt jelentette, hogy Voroncov fennhatósága alatt) nem tarthatják magukat tovább - mondta rá a másik.

- Tout cela est grâce à vous[14] - fordult Manana Orbeliani a herceghez.

Voroncov herceg igyekezett mérsékelni a hízelgés hullámait, amelyek szinte elöntéssel fenyegették. Lelke mélyén azonban roppantul élvezte a helyzetet, és a lehető legjobb hangulatban vezette vissza hölgyét az ebédlőből a szalonba.

Ebéd után, amikor a szalonban felszolgálták a feketét, a herceg különösen elbűvölően viselkedett vendégeivel; odalépett a kefebajuszú tábornokhoz, és igyekezett vele éreztetni, hogy egyáltalában nem vette észre ügyetlenségét.

Miután sorra járta vendégeit, Voroncov leült kártyázni. Csak a l'hombre nevű, divatjamúlt kártyajátékot játszotta. Partnere a grúz fejedelem volt, azután az örmény tábornok, aki a herceg komornyikjával elmagyaráztatta magának a játék szabályait, negyediknek Andrejevszkij doktor ült be, akinek befolyása a hercegre közismert volt.

Voroncov maga mellé helyezte arany tubákosszelencéjét, amelyet I. Sándor képmása ékesített, feltépte az atlaszhátú kártyacsomag borítékát, és éppen ki akarta teríteni, amikor belépett komornyikja, az olasz Giovanni, és ezüsttálcán levelet hozott.

- Még egy futár érkezett, főméltóságú uram. Voroncov letette a kártyát, bocsánatot kérve feltörte a levél pecsétjét és olvasni kezdte.

A levelet fia küldte, aki leírta Hadzsi Murattal való találkozását és összetűzését Meller-Zakomelszkijjel.

A hercegné is odalépett és megtudakolta, mit ír a fia.

- Most is ugyanarról. Il a eu quelques désagréments avec le commandant de la place. Simon a eu tort. But all is well what ends well[15] - mondta a herceg, miközben átadta feleségének a levelet; azután tiszteletteljesen várakozó partnereihez fordult, és felszólította őket, húzzanak kártyát.

Amikor lejátszották az első osztást, Voroncov kinyitotta aranyszelencéjét, és azt cselekedte, amit mindig tett, ha különösen jó hangulatban volt: öregesen ráncos, fehér kezével csipetnyi francia dohányt vett ki szelencéjéből, orrához emelte és felszippantotta.

---

[14] És mindezt magának köszönhetjük.

[15] Kellemetlenségei voltak a helyőrség parancsnokával. Szemjonnak nem volt igaza. De minden jó, ha vége jó!

10

Amikor Hadzsi Murat másnap Voroncovhoz érkezett, a herceg fogadószobájában már tolongtak az emberek. Ott volt a tegnap esti kefebajszú tábornok, teljes díszben, összes rendjeleivel, aki búcsúzni jött; volt ott egy ezredparancsnok, akit az ezred ellátása körül történt visszaélések miatt bírósággal fenyegettek. Ott volt a gazdag örmény, Andrejevszkij doktor pártfogoltja, aki a vodka egyedárusítási jogát bérelte, s most szerződésének meghosszabbításán fáradozott. Talpig feketében megjelent az elesett tiszt özvegye, aki azért jött, hogy nyugdíjat járjon ki magának, vagy pedig gyermekeit helyezze el államköltségen intézetben. Megjelent egy tönkrement grúz fejedelem színpompás nemzeti viseletben, aki egy megürült egyházi birtokot igyekezett magának megszerezni. Megjelent azután egy kormánybiztos, óriási papírtekercccsel, amelyen a Kaukázus leigázásának vadonatúj tervezete volt kidolgozva. Végül volt ott egy kán, aki csak azért jött, hogy odahaza elmondhassa, hogy a hercegnél járt.

Valamennyien sorukra vártak; a herceg csinos, fiatal, szőke szárnysegédje egyiket a másik után vezette be Voroncov dolgozószobájába.

Amikor a fogadószobába erélyes léptekkel, kissé sántítva belépett Hadzsi Murat, minden szem feléje fordult, és a szoba sarkában többen a nevét suttogták.

Hosszú, fehér cserkeszkát viselt, nyakán vékony ezüstsujtással szegett barna besmetje fölött. Lábát fekete bőrből készült lábszárvédő fedte, és ugyanolyan bőrből készült saru, amely kesztyűként simult lábfejéhez; fején pedig ugyanaz a turbán volt, amelyben annak idején Ahmet kán feljelentésére Klugenau tábornok letartóztatta őt, s amely Samilhoz való átállásának közvetlen oka volt. Hadzsi Murat gyors léptekkel haladt át a fogadószoba parkettjén, miközben egész karcsú alakja enyhe sántasága következtében arra az oldalra himbálódzott, amelyen lába kissé megrövidült. Egymástól távol ülő két szeme nyugodtan pillantott maga elé, s mintha senkit sem látott volna a jelenlevők közül.

A csinos szárnysegéd köszöntötte Hadzsi Muratot, majd hellyel kínálta, amíg bejelenti őt a hercegnél. De Hadzsi Murat nem ült le, kezét tőre markolatára helyezve, szétvetett lábakkal megállt, s megvetően mérte végig a jelenlevőket.

Tarhanov herceg, a tolmács odalépett Hadzsi Murathoz, s megpróbált vele beszélgetést kezdeni. Hadzsi Murat kelletlenül, röviden válaszolgatott. A herceg szobájából most kijött egy kumik fejedelem, aki kormánybiztosa ellen emelt panaszt; utána a szárnysegéd Hadzsi Muratot szólította, a dolgozószoba ajtajáig kísérte és bebocsátotta.

Voroncov az asztal sarka mellett állva fogadta Hadzsi Muratot. A fővezér öreges, sápadt arca most nem volt olyan mosolygós, mint előző este, hanem inkább szigorú, sőt ünnepélyes kifejezést öltött.

Amikor Hadzsi Murat belépett a hatalmas, zöld zsalugáteres ablakú szobába, amelynek közepén óriási íróasztal állott, aránylag kicsiny, napbarnított kezét keresztbe fektette mellének azon a pontján, ahol fehér cserkeszkájának két széle találkozott, és lesütött szemmel, lassan, érthetően és tiszteletteljesen így szólt kumik nyelven, amelyet jól beszélt:

- A nagy cár és az ön védelmébe adom magamat. Ígérem, hogy híven, utolsó csepp véremig fogom szolgálni a fehér cárt, és remélem, segítségére leszek a Samil elleni háborúban, aki az ő ellensége és az enyém is.

Miután a tolmács végighallgatta, Voroncov Hadzsi Murat arcába pillantott, és Hadzsi Murat visszanézett rá.

A két férfi pillantása találkozott, és sok mindent elmondott egymásnak, ami szavakkal nem volt kimondható, és egészen mást jelentett, mint a tolmács szavai. Egyenesen, szavak nélkül, egymás szemébe mondták az igazságot. Voroncov pillantása azt mondotta, hogy egyetlen szót sem hisz el abból, amit Hadzsi Murat mondott, mert tudja, hogy Hadzsi Murat ellensége mindennek, ami orosz, mindig az is marad, és most is csak azért veti alá magát az oroszoknak, mert a körülmények kényszerítik erre. Hadzsi Murat is tudta ezt, s mégis hűséges odaadását bizonygatta. Hadzsi Murat tekintete pedig arra figyelmeztette Voroncovot, hogy az ilyen öregember törődjék inkább a halállal és ne a háborúval; de akármilyen öreg, nagyon ravasz ez az ember, és Hadzsi Muratnak ezért résen kell lennie. Voroncov is tudta mindezt, és mégis azt mondta Hadzsi Muratnak, amit a háború kimenetele érdekében szükségesnek tartott.

- Mondd meg neki - fordult Voroncov tolmácsához (mindig tegezte fiatal tisztjeit) -, hogy uralkodónk ugyanolyan kegyelmes, mint amilyen hatalmas, és közbenjárásomra bizonyára megbocsát majd neki és szolgálatába fogadja. Megmondtad? - kérdezte azután Hadzsi Muratra pillantva. - Addig is, amíg megkapom uralkodóm kegyes határozatát, mondd meg neki, hogy a magam felelősségére én fogom őt vendégül látni, és igyekszem majd minél kellemesebbé tenni itt-tartózkodását.

Hadzsi Murat ismét melléhez szorította kezét, és élénk magyarázatba kezdett.

Azt mondta, a tolmács fordítása szerint, hogy azelőtt is, amikor - ezernyolcszázharminckilencben - Avaria kormányzója volt, hűségesen szolgálta az oroszokat, és sohasem árulta volna el őket, ha ellensége, Ahmet kán nem akarta volna őt romlásba dönteni, és nem rágalmazta volna meg Klugenau tábornok előtt.

- Tudom, tudom - felelte rá Voroncov (noha réges-rég elfelejtette mindezt, ha ugyan valaha is tudta). - Tudom - ismételte, miközben leült, és Hadzsi Muratnak is helyet mutatott az alacsony tahtán, amely a fal mellett állt. De Hadzsi Murat nem ült le, izmos vállával olyan mozdulatot tett, amellyel kifejezte, nem tudja magát rászánni arra, hogy leüljön egy ilyen nagy tekintélyű személyiség jelenlétében.

- Ahmet kán és Samil, mind a kettő ellenségem - folytatta Hadzsi Murat a tolmács felé fordulva. - Mondd meg a hercegnek: Ahmet kán meghalt, és nem tudtam bosszút állni rajta, de Samil még él, és én nem halok meg addig, amíg meg nem fizettem neki - mondta fenyegetően összevont szemöldökkel, és erősen összeszorította állkapcsát.

- Igen, igen - mondta nyugodtan Voroncov. - De hogyan szándékozik megfizetni Samilnak? - fordult a tolmácshoz. - Meg azt is mondd meg neki, hogy üljön le.

Hadzsi Murat ismét elhárította a felszólítást, a herceg kérdésére pedig, amelyet a tolmács lefordított neki, azt válaszolta, hogy azért állt át az oroszokhoz, hogy segítségükre legyen Samil megsemmisítésében.

- Rendben van - mondta Voroncov. - De hát mit akar csinálni pontosan? Ülj le, ülj le.

Hadzsi Murat leült és azt mondotta, ha leküldik őt a lezg határra, és hadsereget adnak neki, kezeskedik érte, hogy fellázítja egész Dagesztánt, és akkor Samil nem tudja tovább tartani magát.

- Ez jó. Ezt meg lehet csinálni - mondta Voroncov. - Majd gondolkozom rajta.

A tolmács lefordította Hadzsi Muratnak Voroncov szavait. Hadzsi Murat gondolkozóba esett.

- Mondd meg a szárdárnak - folytatta azután -, hogy egész családom ellenségem kezében van, és mindaddig, amíg családom a hegyekben marad, kezem-lábam meg van kötözve, és nem tudok neki szolgálni. Samil megöli feleségemet, megöli anyámat, megöleti gyermekeimet, ha

nyíltan ellene fordulok. De ha a herceg kiváltja családomat, kicseréli más foglyokkal, akkor vagy meghalok, vagy megsemmisítem Samilt.

- Rendben van - mondta Voroncov. - Majd mindent megbeszélünk. Most pedig menjen el a vezérkari főnökhöz, és fejtse ki neki részletesen helyzetét, szándékait és kívánságait.

Így végződött Hadzsi Murat első találkozása Voroncovval.

Ugyanaznap este, az új, keleties ízléssel berendezett színházban olasz operaelőadás folyt. Voroncov páholyában ült, amikor a földszinten megjelent a sánta, turbános Hadzsi Murat feltűnő alakja. Lorisz-Melikovnak, Voroncov melléje kirendelt szárnysegédjének társaságában jött be, és leült az első sorban. Igazi keleti, muzulmán méltósággal, az ámulat minden kifejezése nélkül, sőt teljes egykedvűséggel nézte végig az első felvonást, azután felkelt és nyugodtan végigpillantva a közönségen, kiment, miközben valamennyi szempár utánafordult.

Másnap hétfő volt, Voroncovék rendes fogadóestje. A hatalmas, fényesen kivilágított terem télikertjében rejtett zenekar muzsikált. Fiatal és kevésbé fiatal hölgyek nyakukat, karjukat, mellüket fedetlenül hagyó toalettekben keringtek díszes egyenruhájú férfiak karján. A büfében vörös frakkos, harisnyás, csatos cipellőjű lakájok töltögették a pezsgőt, és édességgel kínálták a hölgyeket. A szárdár felesége nem éppen fiatal kora ellenére is ugyanolyan kivágott öltözékben járt-kelt a vendégek között, kellemetesen mosolygott, és a tolmácson keresztül néhány kedves szót szólt Hadzsi Murathoz, aki ugyanolyan egykedvűen szemlélte a vendégsereget, mint előző este az operai előadást. A háziasszony után a többi félmeztelen hölgy is körülvette Hadzsi Muratot, minden szégyenkezés nélkül álltak előtte, és mosolyogva valamennyien ugyanazt kérdezték tőle: hogy tetszik neki mindaz, amit itt lát. Maga Voroncov, ezúttal arany vállrojttal, fehér kereszttel és szalaggal díszített egyenruhában, szintén odalépett Hadzsi Murathoz, s ugyanazt kérdezte tőle; nyilvánvalóan ő is, éppen úgy, mint a többi kérdező, meg volt róla győződve, hogy Hadzsi Muratnak feltétlenül tetszik mindaz, amit itt tapasztal. Hadzsi Murat pedig Voroncovnak is ugyanazt válaszolta, amit a többi érdeklődőnek: hogy náluk ilyesmi nincsen; arról azonban nem nyilatkozott, helyesnek vagy helytelennek tartja-e, hogy náluk nincsen ilyesmi.

Hadzsi Murat szerette volna az estélyen Voroncov előtt szóba hozni családja kiváltását, de Voroncov úgy tett, mintha nem hallotta volna szavait és továbbment. Lorisz-Melikov azután felvilágosította Hadzsi Muratot, hogy ilyenkor nem helyénvaló komoly dolgokról beszélni.

Amikor elütötte a tizenegyet, Hadzsi Murat ellenőrizte az időt Marja Vasziljevnától kapott zsebóráján is, és megkérdezte Lorisz-Melikovot, nem távozhatna-e. Lorisz-Melikov azt mondta, hogy elmehetnek, de jobb volna, ha még ott maradnának, Hadzsi Murat azonban tanácsa ellenére eltávozott, és a rendelkezésére bocsátott hintón lakására hajtatott.

11

Hadzsi Murat tifliszi tartózkodásának ötödik napján megjelent nála Lorisz-Melikov, a helytartó szárnysegédje, a főparancsnok megbízásából.

- Mind fejem, mind karom örömmel szolgálja a szárdárt - mondotta Hadzsi Murat, megszokott diplomatikus módján meghajtva fejét, és melléhez szorítva kezét. - Rendelkezz velem - tette hozzá, és nagy kedvességgel nézett Lorisz-Melikov szemébe.

Lorisz-Melikov leült az asztal mellett álló karosszékbe. Hadzsi Murat szemben vele foglalt helyet az alacsony tahtán, és térdére könyökölve, kezébe hajtott fejjel figyelmesen hallgatta, amit Lorisz-Melikov, aki folyékonyán beszélt tatár nyelven, közölte vele, hogy a herceg - noha ismeri Hadzsi Murat múltját, tőle magától szeretné megtudni egész élettörténetét.

- Mondd el nekem - ajánlotta Lorisz-Melikov -, én leírom, azután lefordítom oroszra, és a herceg elküldi a cárnak.

Hadzsi Murat hallgatott. (Nemcsak félbe nem szakította soha azt, aki hozzá szólt, hanem a végén mindig várt, nem mond-e a másik még valamit.) Azután fölemelte fejét, hátratolta kucsmáját, és elmosolyodott azzal a sajátságos, gyermeki mosolyával, amely már Marja Vasziljevnát is elbűvölte.

- Miért ne - válaszolta; szemmel láthatóan hízelgett neki a gondolat, hogy történetét maga a cár is el fogja olvasni.

- Mondj el nekem mindent (a tatár nyelv nem ismeri a magázást), kezdettől fogva, ne siess - mondta Lorisz-Melikov, és elővette jegyzetfüzetét.

- Megtehetem, csakhogy sok, nagyon sok a mesélnivalóm. Sok minden történt velem - figyelmeztette Hadzsi Murat.

- Ha egy nap alatt nem jutsz a végére, majd másnap fejezzük be - ajánlotta Lorisz-Melikov.

- Kezdjem az elején?

- Igen, a legelején: hol születtél, hol éltél.

Hadzsi Murat lehorgasztotta fejét, sokáig ült így mozdulatlanul. Azután felvett egy botocskát, amely a tahta mellett feküdt a földön, elefántcsont nyelű, aranyberakásos tőre alól elővette borotvaéles kis kését, és farigcsálni kezdte vele a vesszőt; egyidejűleg pedig belefogott elbeszélésébe.

- Írd: Celmeszben születtem, egy kicsiny faluban, amely „nem nagyobb egy szamár fejénél": így mondják nálunk a hegyekben - kezdte. - Nem messze tőlünk, két puskalövésnyire van Hunzah, ahol a kánok laktak. Családunk közeli kapcsolatban állott velük. Édesanyám táplálta Abununcal kánt, az idősebbik kánt, s ezért álltam közel a kánokhoz. Három kán volt: Abununcal kán, Oszman bátyám tejtestvére, Umma kán, a fogadott testvérem és Bulacs kán, a legfiatalabb, akit Samil bedobott a szakadékba. De erről majd később. Tizenöt éves voltam, amikor muridok járták sorra a falvakat. Fakarddal ütöttek nagy kövekre és azt kiáltották: „Muzulmánok, hazavat!"[16] A csecsencek valamennyien átálltak a muridokhoz, és az avariaiak egy része is átpártolt hozzájuk. Én akkoriban a palotában éltem: a kán testvérének számítottam, azt tettem, amit akartam, és meggazdagodtam. Volt lovam, fegyverem, pénzem.

[16] Szent háború.

Kedvemre éltem és semmivel sem gondoltam, így éltem mindaddig, amíg Kazi mullát meg nem ölték, és helyét Hamzat foglalta el. Hamzat követeket küldött a kánokhoz, s azt üzente, ha nem fogadják el a hazavatot, Hunzahot a földdel teszi egyenlővé. Nagyon meg kellett ezt gondolni. A kánok féltek az oroszoktól, féltek elfogadni a hazavatot, s a kánok édesanyja engem Umma kánnal, második fiával, Tifliszbe küldött, hogy az orosz főparancsnoktól segítséget kérjek Hamzat ellen. A főparancsnok ekkor Rosen báró volt. Nem fogadott sem engem, sem Umma kánt. Azt üzente, hogy segít, de semmit sem tett. Csak a tisztjei jöttek néha hozzánk lóháton, és kártyáztak Umma kánnal. Borral itatták, rossz helyekre vitték, és kártyán elnyerték tőle mindenét, amije csak volt. Erős volt a teste, mint a bikáé, bátor volt, mint az oroszlán, de a lelke gyenge volt, mint a víz. Eljátszotta volna utolsó lovát, fegyverét is, ha nem hurcoltam volna el onnan. Tiflisz után gondolataim megváltoztak, és rábeszéltem a kánok édesanyját, meg a fiatal kánokat, fogadják el a hazavatot.

- És miért változott meg a gondolatod? - kérdezte Lorisz-Melikov. - Nem tetszettek az oroszok?

Hadzsi Murat hallgatott.

- Nem, nem tetszettek - válaszolt azután határozottan, és lehunyta szemét. - És azután még valami történt, ami megkívántatta velem a hazavatot.

- Mi volt az?

- Celmesz alatt a fiatal kánnal együtt szembetalálkoztunk három muriddal. Kettő elvágtatott, egyet pisztollyal lelőttem. Amikor odamentem hozzá, hogy elvegyem fegyverét, még élt. Rám nézett. „Megöltél engem - mondta. - Én már boldog vagyok. De te: muzulmán vagy, fiatal és erős, fogadd el a hazavatot. Ez Isten rendelése."

- És azután mi történt? Elfogadtad?

- Nem, de gondolkozóba estem - válaszolta Hadzsi Murat, azután pedig folytatta elbeszélését:

- Amikor Hamzat Hunzah ellen támadt, kiküldtük hozzá az öregembereket és azt üzentük, hajlandók vagyunk elfogadni a hazavatot. Csak küldjön nekünk egy tudós embert, aki elmagyarázza, miként kell megtartani. Hamzat az öregek bajszát leborotváltatta, orrát átfúratta és lepényt akasztott reája. Az öregek azt mondották, hogy Hamzat hajlandó egyik sejkjét elküldeni hozzánk, hogy megtanítson a hazavatra, de csak azzal a feltétellel, ha az öreg kán felesége elküldi hozzá túszként legkisebbik fiát. Az asszony hitt szavának, és elküldte hozzá Bulacs kánt. Hamzat szívesen fogadta Bulacs kánt, és azt üzente, szeretné vendégül látni idősebb testvéreit is. Azt üzente: úgy szeretné szolgálni a kánokat, miként atyja szolgálta az ő atyjukat. Az anyjuk gyenge, ostoba és önhitt asszony volt, mint minden asszony, aki szabadon, saját akarata szerint él. Nem merte mindkét fiát elküldeni, csak Umma kánt engedte el Hamzathoz. Én elkísértem. A muridok egyversztányira elénk jöttek, énekeltek, lövöldöztek, vakmerő lovasmutatványokat végeztek körülöttünk. Amikor megérkeztünk, Hamzat előjött sátrából, megfogta Umma kán kengyelét, és úgy fogadta őt, ahogyan kánokat szokás.

„Nem bántottam családodat - mondta -, és nem is akarom bántani. Csak azt kérem, ne öljetek meg és ne akadályozzatok meg benne, hogy a hazavatot terjesszem az emberek között. És akkor én szolgálni foglak egész seregemmel, mint ahogyan atyám szolgálta a ti atyátokat. Engedjétek meg, hogy hozzátok költözzem és házatokban éljek. Segíteni foglak benneteket katonáimmal, ti pedig úgy fogtok élni, ahogyan akartok."

Umma kán ügyefogyott volt a beszédben. Nem tudta, mit válaszoljon, és hallgatott. Akkor én megszólaltam, és azt mondottam, ha úgy van, akkor hát Hamzat hadd jöjjön el velünk Hunzahba, a kánasszony és a kán tisztelettel fogják őt fogadni. De mondatomat nem tudtam befejezni, és ott ütköztem össze először Samillal. Ott állt ő is, az imám oldalán.

„Nem téged kérdeztek, hanem a kánt” - rivallt rám.

Elhallgattam. Hamzat pedig sátrába vezette Umma kánt. Azután hívatott engem, és megparancsolta, hogy követeivel együtt menjek Hunzahba. El is mentünk. A követek rábeszélték az anyát, hogy legidősebb fiát is engedje el Hamzathoz. Láttam az árulást, és figyelmeztettem az asszonyt, nehogy elengedje fiát. De az asszonynak csak annyi az ész a fejében, amennyi a haj a tojás héján. Hitt Hamzatnak, és elengedte a fiát. Abununcal kán nem akart elmenni. „Úgy látszik, félsz” - mondta neki. Mint a méh, tudta, hol fáj a legjobban a csípés. Abununcal kán tűzbe jött, nem szólt hozzá többet, és megnyergeltette lovát. Én elkísértem. Hamzat még nagyobb tisztelettel fogadta őt, mint Umma kánt. Ő maga jött elénk a hegy alá, két puskalövésnyire. Nyomában lovasok száguldottak zászlóval, énekeltek, lövöldöztek, hősködtek. Amikor a táborba érkeztünk, Hamzat bevezette a kánt a sátrába, én pedig a lovaknál maradtam.

A hegy lábához értem, amikor Hamzat sátrából lövöldözést hallottam. Odaszaladtam a sátorhoz. Umma kán arccal lefelé feküdt vérében, Abununcal kán pedig a muridokkal vagdalkozott. Fél arcát kardcsapás érte, és orcája lecsüngött. Egyik kezével fogta, másik kezével pedig tőrt ragadott, és mindenkit leszúrt, aki közelébe ért. Jelenlétemben kaszabolta le Hamzat öccsét, és már egy másikra emelte fegyverét, de akkor a muridok rálőttek, és holtan bukott fel.

Hadzsi Murat megakadt, napbarnította arcát lángoló pír öntötte el, még szeme is vérbe borult:

- Engem pedig rémület fogott el; elszaladtam.

- Ugyan? - csodálkozott Lorisz-Melikov. - Azt hittem, hogy te soha életedben semmitől meg nem ijedtél.

- Attól fogva már soha többé; sohasem felejtettem el azt a szégyent, és amikor eszembe jutott, már nem féltem semmitől.

12

- Most elég volt. Imádkoznom kell - mondta Hadzsi Murat, cserkeszkája belső zsebéből elővette Voroncov aranyóráját, óvatosan megnyomta a rugót, és félrehajtott fejjel, gyermeki mosollyal fülelt hangjára. Az óra tizenkettőt ütött és utána egy negyedet.

- Voroncov kunákom peskesje[17] - magyarázta mosolyogva.

- Szép óra - dicsérte Lorisz-Melikov. - Hát akkor imádkozzál, én majd megvárlak.

- Jaksi[18] - bólintott Hadzsi Murat, és bement a hálószobájába.

Egyedül maradván, Lorisz-Melikov feljegyezte füzetébe Hadzsi Murat elbeszélésének főbb vonásait, azután cigarettára gyújtott, és fel s alá kezdett járkálni a szobában. A hálószobával szemben levő ajtó közelébe érve férfihangokat hallott, tatár nyelven élénken beszélgettek valamiről. Megsejtette, hogy Hadzsi Murat muridjai beszélgetnek odakinn, kinyitotta az ajtót, és kiment hozzájuk.

A szobában a hegyi lakók jellegzetes, savanykás bőrszaga terjengett. A földön, az ablak előtt köpenyegén ült a félszemű vörös Gamzalo, rongyos, szalonnás besmetben és lószerszámot font. Hevesen magyarázott valamit rekedtes hangján, de amikor Lorisz-Melikov belépett, azonnal elhallgatott, és ügyet sem vetve rá, folytatta munkáját. Szemben vele a jókedvű Khan Mahoma állt, és fehér fogsorát kivillantva, csillogó szemmel mindig egy és ugyanazt ismételte. A szép Eldar besmetje ujját feltűrte erős karján, és egy szögre akasztott nyereg hevederét tisztogatta. Hanefi, a gazdaság vezetője, a legfőbb szolga, nem volt a szobában, a konyhán főzte az ebédet.

- Min vitatkoztok? - fordult Lorisz-Melikov Khan Mahomához, miután köszöntötte a többieket.

- Folyvást azt a Samilt magasztalja - mondta Khan Mahoma, miközben kezet fogott Lorisszal. - Azt mondja, hogy Samil nagy ember. Tudós, szent és dzsigit.

- Hogy lehet az, hogy elpártolt tőle és mégis dicséri?

- Elpártolt tőle, mégis dicséri - ismételte meg Khan Mahoma, fényes szemét, fehér fogsorát villogtatva.

- Hogyhogy, és szentnek is tartod őt? - kérdezte Lorisz-Melikov.

- Ha nem lenne szent, a nép nem hallgatna rá - válaszolta gyorsan Gamzalo.

- Nem Samil, hanem Manszur volt a szent - vágta rá Khan Mahoma. - Manszur, ő igazi szent volt. Amikor ő volt az imám, az egész nép más volt. Az aulokat járta, és a nép elébe járult, cserkeszkája szélét csókolgatta, megbánta bűneit és fogadkozott, hogy soha többé rosszat nem cselekszik. Úgy mondják az öregek: akkor mindenki úgy élt, mint a szentek, nem dohányzott, nem ivott, soha imádságot nem mulasztott, minden vétkét megbocsátották egymásnak, még a vért is megbocsátották. Ha pénzt, egyéb holmit találtak, hosszú rúdra kötötték, és felállították az út szélén. Akkor Isten bőséget adott a népnek mindenben, nem úgy volt, mint most - magyarázta Khan Mahoma.

---

[17] Ajándék.

[18] Rendben van.

- De hiszen a hegyekben ma sem isznak, nem is dohányoznak az emberek - vetette ellen Gamzalo.

- Lamoroj az a te Samilod - vetette oda Khan Mahoma, miközben Lorisz-Melikov felé vágott szemével.

„Lamoroj" a hegyi lakók becsmérlő elnevezése volt.

- Lamoroj, az hegyi lakó - válaszolta Gamzalo. - És a hegyekben sasok laknak.

- Ez igen, ügyesen visszavágtál - rikkantotta Khan Mahoma, fogsorát vicsorítva; el volt ragadtatva ellenfele leleményes válaszától.

Majd megpillantotta Lorisz-Melikov kezében ezüst cigarettatárcáját, és cigarettát kért tőle. Amikor Lorisz-Melikov megjegyezte, hogy hiszen vallása tiltja a dohányzást, egyik szemét összecsippentette, Hadzsi Murat hálószobája felé intett, és azt mondta, lehet, ha nem látják. Mindjárt rá is gyújtott, a füstöt nem szívta le, hanem kieregette száján, miközben ügyetlenül csücsörítette piros ajkát.

- Nem helyes dolog ez - mondotta Gamzalo szigorúan, és kiment a szobából.

Khan Mahoma hunyorogva pislogott utána, és cigarettázva kérdezgette Lorisz-Melikovot, hol vásárolhatna a legjobban egy selyembesmetet, fehér bárányprémes kucsmát.

- Annyi pénzed van?

- Van elég - hunyorgott Khan Mahoma.

- Kérdezd csak meg, honnan vette a pénzt - szólt most közbe Eldar, és mosolygó, szép fejét Lorisz-Melikov felé fordította.

- Úgy nyertem - mondta gyorsan Khan Mahoma.

És elmondta, hogy előző nap Tifliszben sétálgatva, egy csoport emberre bukkant - oroszokra és örményekre vegyest -, akik „fej vagy írás"-t játszottak. A tét tekintélyes volt: három arany és egy nagy halom ezüstpénz; Khan Mahoma azonnal átlátta, miben áll a játék, rézgarasait megcsörrentve zsebében, belépett a körbe és kijelentette, hogy tartja az egész tétet.

- Hogyhogy az egészet? Hát volt annyi pénzed? - kérdezte Lorisz-Melikov.

- Összesen tizenkét kopejkám volt - válaszolta Khan Mahoma, fogait villogtatva.

- És ha vesztettél volna?

- Hát akkor... - és Khan Mahoma pisztolyára mutatott.

- Mi az, hát odaadtad volna?

- Minek odaadni? Elszaladtam volna, és aki feltartóztat, azt lelövöm. És kész.

- Egyszóval nyertél?

- Aha, összeszedtem az egészet, és otthagytam őket.

Khan Mahomát meg Eldart Lorisz-Melikov tökéletesen megértette. Khan Mahoma vidám fickó, aki azt sem tudja, mitévő legyen túltengő életkedvével, kicsapongó, örökké vidám, könnyelmű, minden pillanatban kész kockára tenni a maga és mások életét, a veszedelmes játék kedvéért állt most át az oroszokhoz, és ugyanezért holnap ismét visszapártolhat Samil oldalára. Eldar lényét is megértette Lorisz-Melikov: a fiatalember odaadó hűséggel szolgálta mursidját, nyugodt, erős, komoly férfi volt. Az egyetlen, aki rejtély maradt Lorisz-Melikov szemében, a vörös Gamzalo volt. Látta, hogy ez az ember Samilnak odaadó híve, de azon felül leküzdhetetlen ellenszenvet, undort, gyűlöletet és megvetést érez mindennel szemben,

ami orosz. Ezért nem tudta megérteni Lorisz-Melikov, hogy miért állt át az oroszokhoz. Még az is megfordult Lorisz-Melikov eszében - s ezt a gondolatát némely vezető személy is osztotta -, hogy Hadzsi Murat átállása, Samillal való egész viszálya csalás, a hős csupán azért jött át, hogy kiszimatolja az oroszok leggyengébb pontjait, és ismét hegyeibe húzódva, oda irányíthassa csapatait, ahol ellenfele a leggyengébb. Gamzalo egész lénye mintha ezt a feltevést támasztotta volna alá. „A többiek és maga Hadzsi Murat - gondolta Lorisz-Melikov - el tudják rejteni szándékukat, de ezt az embert elárulja fékezhetetlen gyűlölete."

Lorisz-Melikov megpróbált beszélgetésbe elegyedni Gamzalóval. Megkérdezte, nem unatkozik-e? De ő egy pillanatra sem hagyta abba foglalatoskodását, egyetlen szemével Lorisz-Melikovra sandított, és rekedtes hangján kurtán válaszolt:

- Nem unatkozom.

Ugyanígy válaszolt Lorisz-Melikov többi kérdésére is.

Miközben Lorisz-Melikov az emberek szobájában időzött, belépett Hadzsi Murat negyedik muridja is, az avar Hanefi, akinek arcát, nyakát benőtte a sűrű szőrzet, és domború melle is olyan volt, mintha sűrű moha födte volna. Egészséges, önálló ítélet híján való, dolgos, szorgalmas ember volt, akit munkája mindig teljesen elfoglalt. Éppen úgy, mint Eldar, kritika nélkül, imádattal szolgálta urát.

Amikor bejött a szobába rizsért, Lorisz-Melikov megállította, és megkérdezte tőle, honnan való és mióta szolgálja Hadzsi Muratot.

- Öt éve - válaszolta Hanefi Lorisz-Melikov kérdésére. - Egy aulból származunk mind a ketten. Atyám megölte Hadzsi Murat nagybátyját, és ő meg akart ölni engem - mesélte és sűrű, összenőtt szemöldöke alól nyugodtan pillantott Lorisz-Melikovra. - Akkor megkértem, fogadjon testvéréül.

- Mit jelent az: testvérül fogadni?

- Két hónapig nem borotváltam a fejemet, körmömet nem vágtam le, és azután elmentem hozzájuk. Beengedtek engem Patimathoz, Hadzsi Murat édesanyjához. Patimat mellét nyújtotta nekem, így lettem Hadzsi Murat testvére.

A szomszéd szobában most megszólalt Hadzsi Murat. Eldar azonnal felismerte ura hangját, megtörölte kezét, és döngő léptekkel bement a szobába.

- Téged hívat - mondta Lorisz-Melikovra, amikor visszajött. Lorisz-Melikov még egy cigarettát adott a jókedvű Khan Mahomának, s azután visszament Hadzsi Murat fogadószobájába.

13

Amikor Lorisz-Melikov belépett, Hadzsi Murat derűs arccal fogadta őt.

- Nos, folytassuk? - kérdezte, miközben leült a tahtára.

- Okvetlenül - válaszolta Lorisz-Melikov. - Közben bementem embereidhez, elbeszélgettem velük. Az egyik közülük vidám fickó - tette hozzá.

- Igen, Khan Mahoma könnyűvérű ember - mondta Hadzsi Murat.

- Nagyon megtetszett nekem az a fiatal, jóképű legény.

- Igen, Eldar. Fiatal, de erős, mint a vas.

Hallgattak.

- Hát meséljem tovább?

- Igen, igen.

- Elmondtam már, hogyan ölte meg Hamzat a kánokat. Tehát megölték őket, Hamzat pedig bevonult Hunzahba, és beült a kánok palotájába - kezdte Hadzsi Murat. - Már csak a kánok édesanyja maradt életben. Hamzat maga elé hívatta. Az asszony szemrehányást tett neki. Hamzat a szemével intett Aszeldernek, egyik muridjának, és az hátulról leszúrta.

- De hát miért ölette meg őt is? - kérdezte Lorisz-Melikov.

- Hogyan tehetett volna másként? Ha az egyik lábával átmászik valaki a kerítésen, a másikkal is utána kell másznia. Ki kellett végeznie az egész nemzetséget. Úgy is történt. A legkisebbik fiút Samil ölte meg, szakadékba dobta.

Egész Avaria meghajolt Hamzat uralma előtt, csak mi, bátyám meg én, nem akartunk neki szolgálni. Vérbosszút akartunk állni a kánok életéért. Színleg alávetettük magunkat hatalmának, de folyvást azon tanakodtunk, miképpen onthatnók ki vérét. Nagyapánkkal is megtanácskoztuk a dolgot, és elhatároztuk, hogy megvárjuk, amíg kilovagol palotájából, lesben állunk, kitörünk és meggyilkoljuk őt. Valaki meghallotta, elárult Hamzatnak, s ő maga elé hívatta nagyapánkat, és így szólt hozzá: „Jól vigyázz, ha igaz, hogy az unokáid rosszat forralnak ellenem, ugyanarra a gerendára akasztlak fel mind a hármatokat. Isten rendeletére cselekszem, senkinek sem szabad utamat állnia. Eredj és vésd eszedbe, amit mondtam.” Nagyapánk hazajött, és elmondta nekünk, hogy mi történt. Akkor elhatároztuk, hogy tovább nem várunk, és már az első ünnepen a mecsetben végzünk vele. Társaink cserbenhagytak bennünket, csak ketten maradtunk bátyámmal.

Két-két pisztolyt vettünk magunkhoz, köpenyünkbe burkolóztunk, és elmentünk a mecsetbe. Hamzat harminc murid kíséretében érkezett, valamennyi kivont karddal lépkedett. Közvetlenül mellette Aszelder haladt, kedvenc muridja, ugyanaz, aki a kánok anyjának fejét levágta. Amikor meglátott bennünket, ránk kiáltott, hogy vegyük le köpenyünket, és odalépett hozzám.

Tőrömet készenlétben tartottam, leszúrtam Aszeldert, és Hamzatra vetettem magam. De Oszman, a bátyám megelőzött és belélőtt. Hamzat még élt, és tőrével bátyámra támadt, de én fejbe lőttem. A muridok harmincan voltak, mi pedig ketten a bátyámmal. Oszmant a muridok megölték, de én kivágtam magam, kiugrottam az ablakon és elszaladtam. Amikor megtudták, hogy Hamzat meghalt, az egész nép fellázadt, a muridok menekültek, s aki nem futott el, azt megölték.

Hadzsi Murat megállt, és mélyen felsóhajtott.

- Idáig minden jó volt - folytatta -, de azután minden rosszra fordult. Hamzat helyét Samil foglalta el. Követet küldött hozzám, és felszólított, vonuljak vele együtt az oroszok ellen; ha nem teszem meg, azzal fenyegetett, hogy elpusztítja Hunzahot és megöl. Azt üzentem, hogy nem megyek el hozzá, és nem engedem őt magamhoz.

- És miért nem mentél el hozzá? - kérdezte Lorisz-Melikov.

Hadzsi Murat elkomorult, és nem válaszolt mindjárt.

- Nem tehettem meg. Samil kezéhez Oszman bátyám vére tapadt, és Abununcal káné. Nem mentem el hozzá. Rosen tábornok tiszti rangot adományozott nekem, és megtett Avaria kormányzójává. Minden jó lett volna, ha Rosen nem helyezte volna Avaria élére már azelőtt Mahomet Mirzát, a kazikumühi kánt, azután pedig Ahmet kánt. Ahmet kán gyűlölt engem. A kánasszony leányát, Szaltanetét kérte feleségül a fia számára, de nem adták hozzá. Azt hitte, hogy ennek én vagyok az oka. Meggyűlölt, és elküldte hozzám az embereit, hogy öljenek meg, de én elmenekültem előlük. Akkor megrágalmazott engem Klugenau tábornok előtt; azt mondta, hogy én ráparancsoltam az avarokra, ne adjanak fát az oroszoknak. Azt is mondotta Klugenaunak, hogy én fölvettem a turbánt, ezt itt - mutatta Hadzsi Murat a kucsmáját borító turbánt -, és ez azt jelenti, hogy Samil hatalmába adtam magam. Klugenau nem hitt neki, és nem engedte, hogy hozzám nyúljanak. De amikor elment Tifliszbe, Ahmet kán önkényesen cselekedett: egy század katonával elfogott engem, láncra veretett és egy ágyúhoz kötöztetett. Hat teljes napig tartottak így. Hetednap eloldottak, és Temir-Kán-Surába vittek. Negyven katona kísért töltött puskával. Kezem meg volt kötözve, és a katonáknak parancsuk volt, hogy öljenek meg, ha szökni próbálok. Ezt én tudtam. Amikor Mokszohhoz közeledtünk, keskeny ösvényen haladtunk, jobbra tőlünk ötvenöles szakadék tátongott. Jobbra húzódtam a katonától egészen a meredély szélére. Ő vissza akart tartani, de én leugrottam a szakadékba, és őt is magammal rántottam. A katona halálra zúzta magát, én életben maradtam. Bordám, fejem, karom, lábam - mindenem összetört. Mászni próbáltam - nem bírtam. Fejem elszédült - elaludtam. Egy pásztor talált meg; embereket hívott, egy közeli aulba szállítottak. Bordám, fejem beforrt, a lábam is összeforrott, csakhogy rövidebb lett.

És Hadzsi Murat kinyújtotta nyomorék lábát.

- De azért így is megteszi - jegyezte meg. Azután így folytatta: - Amikor a nép megtudta, hogy én vagyok az, sokan jöttek hozzám. Felgyógyulásom után átköltöztem Celmeszbe. Az avarok ismét hívtak, hogy uralkodjam rajtuk - mondta Hadzsi Murat nyugodt, magabiztos büszkeséggel. - És én beleegyeztem. - Hadzsi Murat gyors mozdulattal felállt, tarisznyájából előkereste tárcáját, s abból két megsárgult levelet vett elő, átnyújtotta Lorisz-Melikovnak. A leveleket Klugenau tábornok írta. Lorisz-Melikov átolvasta őket. Az első levél így szólt:

„Hadzsi Murat zászlós! Szolgáltál engem, meg voltam veled elégedve, és rendes embernek tartottalak. Nemrégen Ahmet kán vezérőrnagy arról értesített, hogy áruló vagy, felöltötted a turbánt, összeköttetésben állsz Samillal, és a népet fellazítod orosz fölötteseid ellen. Parancsot adtam, hogy tartóztassanak le és hozzanak elém - de elfutottál; nem tudom, javadra szolgál-e ez vagy pedig károdra, mert nem tudom, igazában bűnös vagy-e vagy sem. Most hallgass meg engem. Ha lelkiismereted tiszta a hatalmas cárral szemben, ha nem vétettél ellene semmiben sem, akkor jelentkezz nálam. Ne félj semmitől, én megvédelmezlek. A kán sem tehet ellened semmit, ő is alárendeltem, így hát nincs mitől tartanod."

A továbbiakban arról írt Klugenau, hogy ő eddig még mindig megtartotta szavát, igazságos volt, és újólag felszólította Hadzsi Muratot, jelentkezzék nála.

Amikor Lorisz-Melikov befejezte az első levelet, Hadzsi Murat elővette a másodikat, de még nem adta át neki, hanem elmondta, miképpen válaszolt Klugenau első levelére.

- Azt írtam neki, hogy a turbánt csakugyan viselem, de nem Samil kedvéért, hanem lelki üdvösségemért; Samilhoz átpártolni nem akarok, és nem is tudnám ezt megtenni, mert általa halt meg atyám, testvéreim és összes rokonaim; de az oroszokhoz sem állhatok, mert megbecstelenítettek engem. Amikor Hunzahban megláncolva feküdtem, egy semmirekellő beszennyezett... Így hát nem jöhetek át hozzátok, amíg az az ember életben van. És ami a legfőbb: félek az áruló Ahmet kántól. A tábornok erre a következő levéllel válaszolt - mondta Hadzsi Murat, és átnyújtotta Lorisz-Melikovnak a második megsárgult papírlapot.

„Válaszoltál levelemre, és ezt köszönöm. Azt írod, nem félsz visszatérni hozzánk, de nem teheted, mert egy gyaur megbecstelenített. Én pedig biztosítlak téged afelől, hogy az orosz törvény igazságos: szemed láttára fogja elnyerni büntetését az, aki megbecstelenített. Már parancsot adtam felkutatására. Figyelj rám, Hadzsi Murat. Jogosan lehetnék veled elégedetlen, mert nem bízol szavamban és becsületemben, de megbocsátok neked, mert ismerem a hegyi lakók bizalmatlanságát. Ha lelkiismereted tiszta, ha a turbánt csakugyan lelki üdvösséged érdekében öltötted magadra és nem egyébért, akkor méltán és bátran nézhetsz szemébe az orosz kormánynak és nekem; az pedig, aki megbecstelenített, ismétlem, el fogja nyerni büntetését, te pedig visszakapod minden javadat, és meglátod, megtudod, mit jelent az orosz törvény. Annál is inkább, mert az oroszok más szemmel nézik a dolgokat; az ő szemükben nem alacsonyodtál le azáltal, mert valami aljas gazember megbecstelenített. Magam engedtem meg a gimrinceknek a turbán viselését, és úgy tekintem cselekedeteiket, amint illik; következésképpen, ismétlem, nincs mitől tartanod. Jöjj el hozzám azzal az emberrel, akit most hozzád küldök, hűséges szolgám ő és nem rabszolgája ellenségeidnek, hanem egy olyan személyiség barátja, aki különös tekintélynek örvend a kormány szemében.”

A továbbiakban Klugenau ismételten rábeszélte Hadzsi Muratot, hogy jelentkezzék nála.

- Nem bíztam benne - folytatta Hadzsi Murat elbeszélését, amikor Lorisz-Melikov befejezte a levél olvasását -, és nem mentem el Klugenauhoz. Elsősorban is bosszút kellett állnom Ahmet kánon, ezt pedig nem tehettem az oroszok által. Abban az időben Ahmet kán körülvette Celmeszt, és engem el akart fogni, vagy meg akart ölni. Kevés emberem volt, nem mérkőzhettem meg vele. Éppen ekkor érkezett hozzám egy küldönc Samil üzenetével. Samil segítséget ígért Ahmet kán ellen, és kezemre adta egész Avariát. Sokáig gondolkoztam, és végül átálltam Samilhoz. És azóta szüntelenül harcoltam az oroszok ellen.

Hadzsi Murat itt elbeszélte összes haditetteit. Ezeknek száma végtelen volt, s Lorisz-Melikov részben ismerte is őket. Valamennyi hadjáratát és támadását csodálatra méltó merészség és váratlan gyorsaság jellemezte, s valamennyit siker koronázta.

- Barátságról köztem és Samil között sohasem volt szó - fejezte be elbeszélését Hadzsi Murat. - Csupán félt tőlem és szüksége volt rám. De azután az történt, hogy megkérdezték tőlem, ki legyen az imám Samil után. Én azt feleltem, hogy az imám az legyen, akinek kardja a legélesebb. Ezt visszamondták Samilnak, s ettől fogva meg akart szabadulni tőlem. Tabaszaranyba küldött engem. Elmentem, ezer juhot, háromszáz lovat zsákmányoltam. De ő azt mondta, nem teljesítettem parancsát, letett helytartói rangomról, és rám parancsolt, küldjem el neki az egész pénzt. Ezer aranyat küldtem neki. Akkor muridjait küldte ellenem, és elvette egész vagyonomat. Magához hívatott, tudtam, hogy meg akar ölni, és nem mentem el hozzá. Akkor el akart fogatni, de én elmenekültem előle, és Voroncov herceg kezére adtam magam. Csak a családomat nem tudtam magammal vinni. Anyám, feleségem, fiam Samil kezében van. Mondd meg a szárdárnak: amíg a családom ott van, semmit sem tudok tenni.

- Megmondom - ígérte Lorisz-Melikov.

- Igyekezz, tedd meg, ami tőled telik. Ami az enyém, az a tiéd, csak légy segítségemre a hercegnél. Meg vagyok kötözve, és a kötél vége Samil kezében van!

E szavakkal fejezte be elbeszélését Hadzsi Murat.

14

December huszadikán Voroncov a következő levelet intézte Csernisev hadügyminiszterhez. A levél francia nyelven íródott:

Nem írtam Önnek az utolsó postával, kedves hercegem, mivel előbb el akartam dönteni, mi történjék Hadzsi Murattal. Két-három nap óta nem érzem magam teljesen egészségesnek. Utolsó levelemben értesítettem Önt Hadzsi Murat megérkezéséről: nyolcadikán érkezett meg Tifliszbe. Másnap megismerkedtem vele; nyolc vagy kilenc napon át beszélgettem vele, és meggondoltam, mit tehet érdekünkben a továbbiakban; megfontoltam azt is, hogy mitévők legyünk ezzel az emberrel a jelen pillanatban, különös tekintettel arra, hogy Hadzsi Murat erősen aggódik családja sorsa miatt, és teljes őszinteség minden jelével azt mondja, mindaddig, amíg családja Samil kezében van, ereje meg van bénítva, és nem képes bennünket szolgálni és háláját kimutatni a szeretetteljes fogadásért, amelyben részesült. A bizonytalanság, amelyben szerettei sorsa felől van, szinte lázas állapotot vált ki belőle, és azok a személyek, akik megbízásomból itt vele együtt élnek, azt jelentik nekem, hogy éjjelente nem alszik, alig eszik és állandóan imádkozik; az egyetlen amire engedélyt kért, hogy naponta kilovagolhasson néhány kozák kíséretében. Ez egyetlen szórakozása, testmozgása, amely sokéves megszokás következtében nélkülözhetetlenné vált számára. Naponta meglátogat, és megtudakolja, nem kaptam-e hírt családjáról; arra kér, szedessem össze vonalainkban az összes hadifoglyokat, amelyekkel rendelkezünk, és kínáljuk fel őket Samilnak cserébe; a maga részéről ehhez még bizonyos pénzösszeggel is hozzájárul. Vannak emberei, akik a szükséges összeget erre a célra rendelkezésére bocsátják. Állandóan ezt hajtogatja: „Mentse meg családomat, és azután adjon rá alkalmat, hogy meghálláljam (lehetőleg a lezg vonalban, véleménye szerint); ha egy hónap leforgása alatt nem tudok az oroszoknak hatalmas szolgálatokat tenni, akkor büntessen meg úgy, ahogy jónak látja."

Én azt válaszoltam neki, hogy mindezt fölöttébb méltányosnak tartom, sőt sokan közülünk, oroszok közül, talán nem is bíznának meg benne, ha családja a hegyekben maradna, és nem lenne kezeink között, mint afféle túsz vagy zálog. Ígértem, hogy minden lehetőt megteszek a foglyok összegyűjtésére határainkon, és noha törvény szerint nem áll jogomban, hogy pénzt adjak neki övéi kiváltására - azonfelül, amit ő maga meg tud szerezni magának -, talán mégis módot találok rá, hogy megsegítsem őt. Majd őszintén megmondtam neki véleményemet, mely szerint Samil semmi esetre sem fogja kiadni családját, esetleg nyíltan ki is fogja jelenteni neki; teljes megbocsátást ígér majd neki, visszahelyezést régebbi tisztségébe, és azzal fenyegeti meg, ha nem tér vissza, elpusztítja édesanyját, feleségét és hat gyermekét. Kérdést intéztem hozzá, meg tudja-e mondani teljes őszinteséggel, mit tenne, ha ilyen értelmű felszólítást kapna Samiltól? Hadzsi Murat égnek emelte tekintetét és kezét, és kijelentette, minden Isten kezében van, de ő sohasem adná meg magát ellenségének, mert meg van győződve, hogy Samil sohasem bocsátana meg neki, és ez esetben nem sokáig maradhatna az élők sorában. Ami családja kiirtását illeti, úgy mondotta, nem hinné, hogy Samil ilyen meggondolatlanul járna el, mégpedig a következő okokból: először is, nehogy őt, Hadzsi Muratot még elkeseredettebb és veszedelmesebb ellenségévé tegye; másodszor pedig, van Dagesztánban számos jó embere, közöttük igen befolyásos egyének is, akik lebeszélnék Samilt erről a tervéről. Végül Hadzsi Murat többször is elismételte előttem, hogy bármi legyen is Isten akarata a jövőre nézve, őt - Hadzsi Muratot - jelenleg csupán családja kiváltásának gondolata foglalkoztatja és semmi más; Isten nevében könyörög nékem,

segítsek rajta, és engedjem meg neki, hogy visszatérhessen Csecsnya környékére, ahol orosz hatóságok segítségével és engedélyével érintkezhetne családjával, állandó híreket kaphatna mindenkori állapotáról és kiszabadításának feltételeiről. Azt állítja, hogy az ellenséges országnak ebben a részében számos fontos személy, sőt néhány naib is többé-kevésbé ragaszkodik hozzá, s e lakosság körében, amely részben semleges, részben pedig már orosz fennhatóság alatt él, a mi segítségünkkel könnyűszerrel tud majd olyan kapcsolatokat létesíteni, amelyek éjjel-nappal előtte lebegő célja eléréséhez feltétlenül hasznosak lehetnek; márpedig e cél elérése megfogja őt nyugtatni, és megadja majd a lehetőségét annak, hogy a mi érdekünkben is fellépjen, és kiérdemelje bizalmunkat. Arra kért, küldjük el ismét Groznajába húsz vagy harminc bátor kozák kíséretében, akik az ő számára személyi védelmet jelentenének, a mi szempontunkból pedig szándékai őszinteségéért kezeskednének.

Megérti, ugye, kedves hercegem, milyen komoly gondot okozott ez nekem, mivel akármit csinálok is, mindenképpen hatalmas felelősség nyugszik vállaimon. A legnagyobb fokú elővigyázatlanság volna, ha tökéletesen megbíznánk Hadzsi Muratban; ha viszont a szökésnek még lehetőségét is ki akarnák zárni, kénytelenek lennénk őt fogolyként kezelni, s ez véleményem szerint nem volna sem méltányos, sem diplomatikus. Ilyen irányú intézkedés, amelynek híre hamarosan egész Dagesztánban elterjedne, nagymértékben ártana nekünk az ottani körökben, mivel kedvét szegné mindazoknak - és ilyenek nagy számmal vannak -, akik hajlandók többé vagy kevésbé nyíltan Samil ellen támadni, és akiket közelről érdekel, milyen helyzetnek örvend nálunk az imám legbátrabb, legvállalkozóbb segítőtársa, aki kényszerűségből kezünkre adta magát. Ha Hadzsi Muratot fogolyként kezelnők, Samiltól való elpártolásának egész áldásos hatása kárba veszne számunkra.

Ezért úgy vélem, nem járhattam el másként, mint ahogyan tettem, noha tisztában vagyok vele, hogy súlyos hibával lehetne vádolni engem, ha Hadzsi Muratnak egyszerre csak eszébe jutna megszökni. Szolgálatban s különösen ilyen bonyolult helyzetben nehéz - hogy ne mondjam -, lehetetlen az egyetlen helyes úton járni anélkül, hogy az ember súlyos hibát ne kockáztatna, s felelősséget ne vállaljon magára; azonban ha egyszer az út helyesnek tűnik fel, meg kell indulni rajta - akármi történjék is azután.

Kérem önt, kedves hercegem, terjessze mindezeket a cár őfelsége elé, én a magam részéről boldog leszek, ha legmagasabb urunk és parancsolónk helyeselni kegyeskedik eljárásomat. Mindazt, amit fentebb Önnek megírtam, közöltem Zavadovszkij és Kozlovszkij tábornokokkal is, tekintettel utóbbinak leendő közvetlen kapcsolatára Hadzsi Murattal; Hadzsi Muratot figyelmeztettem rá, hogy Kozlovszkij tábornok beleegyezése nélkül semmit sem tehet és sehová sem mehet. Kijelentettem neki, hogy számunkra előnyösebb, ha csak a mi lovasságunk kíséretében lovagol ki, máskülönben Samil még elhíreszteli, hogy Hadzsi Muratot lakat alatt tartjuk. Ugyanakkor ígéretét vettem, hogy nem fog elmenni Vozdvizsenszkojéba, mivel fiam, akinek eredetileg kezére adta magát, s akit kunákjának tart, nem parancsnoka az erődnek, és ebből esetleges félreértések támadhatnak. Egyébként is Vozdvizsenszkoje túlságosan közel fekszik egy nagyszámú ellenséges településhez, míg Groznaja minden tekintetben megfelel annak a célnak, hogy Hadzsi Murat kívánsága szerint kapcsolatot létesítsen bizalmi embereivel.

A húsz válogatott kozákon kívül, akik - Hadzsi Murat saját kérésére - egylépésnyire sem tágítanak mellőle, melléje adtam Lorisz-Melikov kapitányt, aki érdemes, kiváló és igen okos katonatiszt, jól beszél tatárul, és jól ismeri Hadzsi Muratot, aki egyébként úgy látszik, szintén teljesen megbízik benne. Tíz napja, amióta Tifliszben tartózkodik, Hadzsi Murat egyébként egy házban lakott Tarhanov herceg alezredessel, a susini kerület parancsnokával, aki hivatalos ügyekben tartózkodott nálunk; értékes, kitűnő ember,

akiben tökéletesen megbízom. Ő is elnyerte Hadzsi Murat bizalmát, és mivel kitűnően beszél tatárul, az ő kizárólagos közvetítésével tárgyaltuk meg a legkényesebb és legbizalmasabb természetű ügyeket.

Tarhanovval megbeszélést folytattam Hadzsi Muratot illetően, és ő is tökéletesen egyetért velem a tekintetben, hogy nem kínálkozott más megoldás: vagy úgy kellett bánnunk Hadzsi Murattal, ahogyan bántam vele, vagy börtönbe kellett volna őt zárnunk, és a lehető legszigorúbb módon őriznünk - mert hiszen, ha egyszer rosszul bánunk vele, nem könnyű őt őrizni! - vagy pedig egészen el kellett volna őt távolítanunk az országból. A két utóbbi lehetőség azonban nemcsak hogy megsemmisített volna minden előnyt, amely részünkre Hadzsi Murat és Samil viszályából származik, hanem egyúttal menthetetlenül elfojtotta volna az elégedetlenség további fejlődését, és még a lehetőségét is annak, hogy a hegyi lakókat fellázítsuk Samil uralma ellen. Tarhanov herceg kijelentette nekem, hogy a maga részéről meg van győződve Hadzsi Murat őszinteségéről; Hadzsi Murat nem kételkedik benne, hogy Samil sohasem bocsátana meg neki, és feltétlenül halálbüntetéssel sújtaná, akármit ígérne is neki előre. Az egyetlen, ami Tarhanovnak gondot okozott Hadzsi Murattal való kapcsolata során - Hadzsi Murat ragaszkodása vallásához; nem tartja lehetetlennek, hogy Samilnak esetleg erről az oldalról sikerülne Hadzsi Muratra hatással lennie. Azonban, amint már említettem, Hadzsi Murat sohasem fogja elhinni Samilnak, hogy ne akarná őt meggyilkolni, akár most, akár visszatérése után bizonyos idővel.

Ennyi az egész, kedves hercegem, amit ma tudatni kívántam önnel erre az epizódra vonatkozóan.

15

Ez a jelentés december huszonnegyedikén indult el Tifliszből. Szilveszter napján, december harmincegyedikén, az ötvenkettes év előestéjén, a futár, miután agyonhajszolt egy tucatnyi lovat, és véresre vert vagy tíz postakocsist, átnyújtotta a jelentést Csernisev hercegnek, az akkori hadügyminiszternek.

Ezernyolcszázötvenkettő január elsején a miniszter több más ügy mellett Voroncov leveléről is jelentést tett Miklós cárnak.

Csernisev nem szerette Voroncovot. Nem szerette egyrészt azért, mert Voroncov általános tiszteletnek örvendett; másodszor, mert dúsgazdag ember volt; harmadszor pedig azért, mert Voroncov igazi nagyúr volt, Csernisev pedig mégiscsak parvenünek számított; főként pedig ki nem állhatta Voroncovot azért, mert a cár kedvelte őt. Csernisev ezért minden alkalmat megragadott, hogy amennyire módjában állt, árthasson Voroncovnak. Legutóbbi jelentésében a kaukázusi ügyek állásáról Csernisevnek sikerült Miklós elégedetlenségét kihívnia Voroncov ellen, mert a parancsnokság mulasztása következtében a hegyi lakók úgyszólván teljesen megsemmisítettek egy kisebb kaukázusi csapategységet. Most arra készült Csernisev, hogy lehetőleg előnytelen színben tüntesse fel Voroncov intézkedéseit Hadzsi Muratra vonatkozóan. Azt akarta sugalmazni a cárnak, hogy Voroncov általában mindig az oroszok rovására pártfogolja és védelmezi a kaukázusi lakosságot, és így most is meggondolatlanul cselekszik, amikor Hadzsi Muratot a Kaukázusban tartja; hiszen Hadzsi Murat valószínűleg csupán azért állt át az oroszok oldalára, hogy kitapogassa a védelem terveit és eszközeit, és azért sokkal jobb lenne Hadzsi Muratot Oroszországba szállítani, és csak akkor kihasználni, amikor családját sikerült kiváltani a hegyekből, és lehetségessé válik meggyőződni tényleges hűségéről.

Ez a terve azonban nem sikerült Csernisevnek, mégpedig egyszerűen azért nem sikerült, mert Miklós cár január elsején különösen rossz kedvében volt, és pusztán az ellentmondás szelleméből nem lett volna hajlandó senkitől semmiféle tanácsot elfogadni - a legkevésbé pedig Csernisevtől, akit éppen csak megtűrt, mivel az idő szerint pótolhatatlannak tekintette, de egyébként nagy gazembernek tartott, mert ismerte abbeli törekvéseit, hogy a dekabristák bűnperében elpusztítsa Zahar Csernisevet, és megkaparintsa vagyonát. Így hát, hála Miklós cár rosszkedvének, Hadzsi Murat a Kaukázusban maradt, és sorsa nem változott meg úgy, mint ahogyan megváltozhatott volna, ha Csernisev más időpontban teszi meg jelentését.

Reggel fél tíz volt, amikor a ködös, húszfokos fagyban Csernisev kövér, szakállas kocsisa azúrkék, szegletes bársonysüvegében a kicsi szán bakján feszítve (ugyanilyen szánon szokott járni Miklós cár), felhajtott a Téli Palota főbejárata elé, és kedélyesen odabiccentett barátjának, Dolgorukij herceg kocsisának, aki gazdáját már régen letette, és miután a gyeplőszárat a vastag, vattázott kocsiülés alá dugta, ott állt a palota feljáratában, és meggémberedett kezeit dörzsölgette. Csernisev dús hódprém galléros köpenyben érkezett, háromszögletű, kakastollas kalpagja előírásosan ült fején. A medvebőr kocsitakarót félredobva, óvatosan emelte ki a szánból gémberedett lábait, amelyeken nem viselt sárcipőt - roppantul büszke volt rá, hogy soha életében nem volt a lábán sárcipő -, és nagy sarkantyúpengéssel igyekezett minél délcegebbnek mutatkozni, a futószőnyegen és a kapun át, amelyet a tiszteletteljesen hajlongó portás tárt ki előtte, bevonult az előcsarnokba. Az előszobában az eléje szaladó öreg lakáj karjára vetette köpenyét, majd a tükörhöz lépett, és óvatosan leemelte kalapját bodorított parókájáról. Figyelmesen szemügyre véve tükörképét, öreges kezének szokássá vált mozdulatával megpödörte halántékfürtjeit és bóbitáját; azután engedetlen, öreg lábain imbolyogva megindult felfelé az enyhe lejtésű, szőnyeges lépcsőn.

Az ajtónálló díszegyenruhás lakájok alázatosan köszöntötték Csernisevet, amint bevonult a fogadószobába. Odabent tisztelettudóan fogadta őt az ügyeletes szárnysegéd, akit nemrég neveztek ki posztjára: új mundérja, vállrojtja, vállpántja versenyt ragyogott pirospozsgás, fekete bajuszkás arcával, amelyet még nem nyűtt el az élet. Fekete barkóját egészen a szeméig befésülte, ugyanúgy, mint ahogyan Nyikolaj Pavlovics hordta. Utána Vaszilij Dolgorukij herceg köszöntötte őt, Csernisev helyettese, akinek bárgyú arcán unatkozó kifejezés terpeszkedett; bajszát, barkóját, halántékfürtjeit ő is pontosan ugyanolyan módon viselte, mint Miklós cár.

- L'Empereur?[19] - fordult Csernisev a szárnysegédhez, s szemével kérdőn intett a dolgozószoba felé.

- Sa Majesté vient de rentrer[20] - válaszolta a szárnysegéd, akinek szemmel láthatóan öröme telt saját hangja csengésében; majd puha léptekkel, olyan simán, hogy a fejére állított tele vizespohárból egy csepp sem ömlött volna ki, odasuhant a nesztelenül kinyíló ajtóhoz, és eltűnt mögötte, miközben egész lényéből csak úgy áradt a tisztelet a hely iránt, ahová belépett.

Dolgorukij eközben kinyitotta irattáskáját, és ellenőrizte benne levő aktáit. Csernisev elkomorulva járkált fel és alá, dermedt lábait mozgatva és gondolatban elismételte mindazt, amiről jelentést kell tennie a cárnak. Éppen a cári dolgozószoba ajtaja elé ért, amikor az ismét kinyílt, kilépett rajta a szárnysegéd, akiből most még erősebben áradt a ragyogás meg a hódolat, és egy kézmozdulattal betessékelte a hadügyminisztert és helyettesét az uralkodóhoz.

A Téli Palota a tűzvész óta régen újjáépült már, de Miklós még mindig a felső emeletet lakta. Dolgozószobája, amelyben miniszterei és legfőbb hivatalnokai jelentését fogadta, igen magas helyiség volt, négy hatalmas ablakkal. A főfalon I. Sándor életnagyságnál nagyobb méretű képmása függött. Az ablakok között két iratszekrény foglalt helyet. A falak mentén néhány szék állott, a szoba közepén pedig, hatalmas íróasztal mögött Miklós karosszéke, s előtte néhány szék a jelentéstevők részére.

Miklós cár egyszerű, fekete egyenruhában, vállrojt nélkül, rövid vállpánttal ült az asztalnál, elhájasodott törzsét, amely zsíros hasa fölött erősen be volt fűzve, hátravetette, és élettelen szemével mozdulatlanul pillantott a belépőkre. Óriási, domború homloka meredeken állt ki simára kefélt halántékhajzata alól, amely mesterien egyesült a kopasz feje búbját befedő parókával. Hosszú, fehér arca ma különösen hideg és dermedten mozdulatlan volt; örökké fénytelen szeme még a szokottnál is borúsabban pillantott; hervatag ajka felfelé pödrött bajsza alatt, magas gallérja közé bepréselt, frissen borotvált, hájas arca a meghagyott pofaszakáll egyenes kolbászkái keretében, leszorított vastag tokája - mindez elégedetlen, sőt haragos kifejezést eredményezett.

Hangulatának oka fáradtság volt; fáradtságának oka pedig az, hogy előző este álarcosbálon volt, és rendes szokása szerint tollbokrétás, lovasgárdista kalpagjában a közönség közé vegyülve - amelynek egy része közelébe tódult, más része pedig félénken visszahúzódott hatalmas, magabiztos alakja elől - ismét összetalálkozott azzal az álarcos hölggyel, aki az utolsó maszkabálon hófehér bőrével, gyönyörű alakjával, gyengéd hangjával felébresztette szenilis érzékiségét, majd eltűnt előle, miután megígérte, hogy a legközelebbi álarcosbálon megint találkozik vele. Tegnap este azután odalépett hozzá, és Miklós már nem engedte el maga mellől. Bevezette az e célra mindig készen tartott páholyba, ahol egyedül maradhatott választott hölgyével. Miután szótlanul a páholybejárat elé érkezett, Miklós megállt, s szeme a

[19] A cár?

[20] Őfelsége éppen most érkezett.

páholynyitogató szolgát kereste, aki sehol sem volt látható. A cár elkomorult, s maga nyitott be a páholyba, hölgyét maga elé bocsátván.

- Il y a quelqu'un[21] - mondta megtorpanva az álarcos hölgy.

A páholy csakugyan foglalt volt; a bársonydíványon szorosan egymáshoz simulva fiatal ulánustiszt ült csinos, göndör szőke fürtös, dominós nővel, aki levette álarcát. Amint meg-pillantotta Miklós cárt, aki óriási termetét fenyegetően kihúzva állt meg az ajtóban, a szőke hölgy nagy sietve eltakarta arcát. Az ulánustiszt pedig rémületében kővé dermedt, fel sem állt a díványról, úgy nézett Miklósra dülledő szemmel.

Akármennyire hozzászokott is Miklós az iszonyathoz, amelyet megjelenése az emberekben keltett, ez az iszonyat mégis mindig kellemesen hatott rá, s olykor kedve szottyant a rémült embereket azzal megdöbbenteni, hogy mintegy ellentétképpen kedveskedőn, szívélyesen szólt hozzájuk. Így cselekedett most is.

- No, testvér, fiatalabb vagy nálam - mondta az iszonyatában megdermedt ulánustisztnek -, átadhatod nekem a helyedet.

A tisztecske felugrott, és pirulva, sápadozva, lehajtott fővel osont ki a páholyból álarcos partnere nyomában; Miklós egyedül maradt hölgyével.

Az álarcos szépségről kitűnt, hogy húszéves, ártatlan fiatal leány, egy svéd nevelőnő leánya. A lányka elmondotta Miklósnak, hogy már gyermekkorában beleszeretett Miklós cár arcképébe, istenítette őt, és elhatározta, hogy mindenáron magára vonja figyelmét. Most íme, sikerült; és most már - amint mondotta - több kívánsága nincsen. A leányt elvezették egy bizonyos helyre, ahol Miklós cár effajta kalandjait le szokta bonyolítani, és a cár egy óránál tovább időzött ott vele.

Amikor aznap éjjel visszatért szobájába, lefeküdt keskeny, kemény ágyára, amelyre szerfölött büszke volt, és betakaródzott köpenyével, amelyet ugyanolyan nevezetesnek tartott - és ezt gyakran hangoztatta is -, mint Napóleon kalapját, hosszú ideig nem tudott elaludni. Hol a leány sápadt arcának ijedt és ujjongó kifejezése lebegett előtte, hol Nyelidovának, állandó szeretőjének hatalmas, telt vállai; összehasonlította egymással a két nőt. Hogy ezek a kicsapongások nős emberhez nem illők, az eszét sem járta meg, és nagyon elcsodálkozott volna, ha valaki ezért elítéli. De annak ellenére, hogy meg volt győződve róla, helyesen járt el, mégis valami kellemetlen utóíz maradt benne, és - hogy ezt az érzést eltompítsa - arra kezdett gondolni, ami mindig megnyugtatta: hogy ő milyen nagy ember.

Noha későn aludt el, pontosan nyolc órakor felkelt, elvégezte szokásos reggeli mosakodását, jéggel végigdörzsölgette hatalmas hájas testét, azután imádkozott; ledarálta megszokott, gyermekkora óta naponta felmondott imádságait, az „Üdvözlégy"-et, „Hiszekegy"-et, „Miatyánk"-ot, anélkül, hogy a szavaknak a legcsekélyebb jelentőséget is tulajdonította volna. Azután köpenyben, sapkában a kiskapun át kilépett a rakpartra. Séta közben szembe-találkozott a jogtudományi intézet egyik egyenruhás diákjával, aki ugyanolyan hatalmas termetű volt, mint ő maga. Nyikolaj Pavlovics ki nem állhatta a jogtudományi intézetet, amelyet szabadgondolkozónak bélyegzett; amikor meglátta az egyenruhát, elkomorult, de kedvetlensége eloszlott a diák hatalmas növése és feszes, szabályszerű tisztelgése, mereven kitartott könyöke láttára.

- Hogy hívnak? - kérdezte.

- Poloszatov, felséges uram.

---

[21] Valaki van benn.

- Derék fickó vagy!

A diák mozdulatlanul állt, sapkájához emelt kézzel. Miklós megállt.

- Akarsz katonai szolgálatba lépni?

- Semmiképpen sem, felséges uram.

- Tökfilkó!

Miklós elfordult a diáktól, és továbbment. Hangosan ismételgette a szavakat, amelyek eszébe ötlöttek. „Koperwein, Koperwein" - ismételte el néhányszor a tegnap esti leány nevét. „Aljasság, aljasság." Nem gondolt arra, amit mond, de kellemetlen érzéseit azzal igyekezett eltompítani, hogy figyelmét a kiejtett szavakra irányította. „Bizony, mi lenne nélkülem Oroszország" - mondta hangosan, mivel ismét ébredező elégedetlenség közeledtét érezte. „Bizony, hová is lenne nélkülem nemcsak maga Oroszország, de egész Európa." Sógorára, a porosz királyra gondolt, gyengeségére és ostobaságára, és fejét csóválta.

A palota bejárata felé közeledve, megpillantotta Jelena Pavlovna hintóját, amely vörös libériás inasával éppen a Szaltikov-kapuhoz érkezett. Miklós szemében Jelena Pavlovna megtestesítője volt annak a léha és üresfejű embertípusnak, amely szabadon ítélkezik nemcsak a tudomány meg a költészet felett, hanem az emberek irányítása felett is, azt képzelvén, hogy magamagát jobban tudja vezetni, mint ő, Miklós. Tudta, hogy ez az emberfajta, akárhányszor fojtsa is el, mindig újra meg újra felbukkan a felszínre. Visszaemlékezett nemrégen elhunyt testvérére, Mihail Pavlovicsra, és bosszúsággal elegy szomorúság vett erőt rajta. Elkomorult és ismét véletlenül eszébe ötlő szavakat kezdett suttogni maga elé. Csak akkor hagyta abba a suttogást, amikor belépett a palotába. Szobájába érkezve, tükör előtt gondosan megfésülte pofaszakállát, halántékfürtjeit és kopasz feje búbját elfödő vendéghaját, megpödörte bajszát, és azután egyenesen bement dolgozószobájába, ahol a jelentéstevőket fogadni szokta.

Elsőnek Csernisevet fogadta. A hadügyminiszter azonnal meglátta Miklós arcán és főképp tekintetében, hogy az uralkodó ma reggel különösen rossz kedvében van; mivel értesült már tegnap esti kalandjáról, rosszkedvének okával is tisztában volt. Miklós fagyosan köszöntötte Csernisevet, hellyel kínálta, majd ráfüggesztette élettelen tekintetét.

Csernisev jelentésében első helyen a katonai élelmezési hivatalban nemrég leleplezett lopási ügy állt; azután csapatáthelyezések a porosz határra, azután bizonyos, az első névjegyzékből kihagyott személyek újévi jutalmazása; ezután következett Voroncov jelentése Hadzsi Murat átpártolásáról, és végül egy kellemetlen ügy az orvosi akadémia egyik diákjával kapcsolatosan, aki merényletet kísérelt meg tanára ellen.

Miklós némán, összeszorított ajakkal simogatta az elébe tett papírlapokat nagy, fehér kezével, amelynek gyűrűsujján egyetlen sima aranykarikát viselt; úgy hallgatta végig minisztere jelentését a lopási ügyről, miközben nem vette le szemét Csernisev homlokáról és tarajos parókájáról.

Miklós meg volt győződve róla, hogy mindenki lop. Tudta, hogy a gazdasági hivatal tisztjeit meg kell majd büntetnie, el is határozta már, hogy lefokozva, közkatonának küldi őket valahová, de azzal tisztában volt, hogy ez nem fogja meggátolni az eltávolítottak helyére újonnan kinevezendő tisztviselőket abban, hogy ugyanezt ne cselekedjék. A hivatalnokok egyetemesen jellemző tulajdonsága az, hogy lopnak, az ő, Miklós, legfőbb kötelessége pedig abban áll, hogy ezért példásan megbüntesse őket; és akármennyire unja is már, lelkiismeretesen teljesíti ezt a kötelességét.

- Úgy látszik, nálunk Oroszországban csak egyetlenegy becsületes ember van - jegyezte meg.

Csernisev mindjárt megértette, hogy az egyetlen becsületes ember Oroszországban Miklós cár maga, és helyeslően elmosolyodott.

- Alighanem úgy van, felséges uram - bólintott.

- Hagyd itt, majd ráírom határozatomat - mondta Miklós, azzal fogta a jelentést, és az íróasztal bal oldalára helyezte.

Csernisev ezután az újévi jutalmakról meg a csapatáthelyezésekről kezdett beszélni. Miklós átnézte a jegyzéket, néhány nevet kihúzott, azután pedig kurtán, határozottan intézkedett két hadosztály áthelyezéséről a porosz határra. Miklós sehogyan se tudta megbocsátani a porosz királynak, hogy a negyvennyolcas események után alkotmányt adott népének, és ezért, miközben levélben és szóbeli érintkezésben állandóan hangoztatta baráti érzelmeit sógora iránt, szükségesnek tartotta, hogy minden eshetőségre felkészülve, csapatokat vonjon össze a porosz határon. Ezekre a csapatokra szükség lehet abban az esetben is, ha a porosz nép esetleg fellázadna - Miklós mindenütt állandó készenlétet sejtett a lázadásra -, és sógora trónjának megszilárdítására kellene küldenie őket, mint ahogyan csapatokat küldött Ausztria segítségére is a magyarok ellen. De azért is szükség volt ezekre a csapatokra, hogy nagyobb súlyt és jelentőséget adjanak Miklós tanácsainak a porosz király szemében.

„Bizony, mi lenne Oroszországgal, ha én nem volnék" - gondolta ismét.

- Nos, mi van még? - kérdezte azután Csernisevtől.

- Futár érkezett a Kaukázusból - kezdte Csernisev, azután elmondta mindazt, amit Voroncov jelentésében Hadzsi Muratról írt.

- Lám, lám - mondta Miklós. - Kezdetnek nem rossz.

- Igen, a haditerv, amelyet felséged alkotott, kezdi meghozni gyümölcsét - mondta Csernisev.

Hadászati tehetségének ez a magasztalása különösen hízelgett Miklósnak, mivel állandóan kérkedett ugyan stratégiai képességeivel, de lelke mélyén azért tisztában volt vele, hogy nyoma sincsen benne ilyen irányú tehetségnek, így most is arra vágyott, hogy bővebben kifejtve hallhassa képességei magasztalását.

- Hogy érted ezt? - kérdezte tehát Csernisevtől.

- Úgy értem, hogy már réges-régen követni kellett volna felséged tervét: lassan, de fokozatosan haladva irtani az erdőt, pusztítani a készleteket; ilyen eljárással már régen leigáztuk volna a Kaukázust. Hadzsi Murat átállását csupán ennek tulajdonítom. Belátta, hogy tovább már nem tarthatják magukat.

- Igaz - helyeselt Miklós.

Noha az erdőirtással, a készletek felégetésével kapcsolatos lassú előrenyomulás az ellenséges területen valójában Jermolov és Veljaminov terve volt, és szöges ellentétben állt Miklós cár tervével, amely szerint egy csapásra kellett volna elfoglalni Samil rezidenciáját és kiirtani ezt a rablófészket (e terv szerint jött létre ezernyolcszáznegyvenötben a darginszki hadjárat, amely annyi emberéletbe került), de azért Miklós ugyancsak önmagának tulajdonította a lassú előnyomulás haditervét is, amely az erdőségek kiirtásán és az élelmiszerkészletek elpusztításán alapult. Mármost az ember azt képzelné: ahhoz, hogy a cár csakugyan elhiggye, a lassú előrehaladás, erdőirtás és készletpusztítás terve tőle ered, el kellett volna hallgatnia, hogy ugyanő volt az, aki ragaszkodott az ezzel tökéletesen ellentétes negyvenötös katonai vállalkozáshoz. Azonban Miklós cár nem titkolta ezt; egyformán büszke volt a negyvenötös katonai expedíció tervére, meg a lassú előnyomulás tervére, annak ellenére, hogy ez a két terv nyilvánvalóan szöges ellentétben állott egymással. Az állandó, nyílt és utálatosan leplezetlen hízelkedés, amellyel emberei körülvették őt, odáig vitte a cárt, hogy már nem látta meg az

ellentmondásokat saját viselkedésében; tetteit, szavait még csak össze sem hasonlította a valósággal, a logikával vagy akár csak a köznapi józan ész követelményeivel. Szilárdul meg volt győződve róla, hogy rendelkezései, akármilyen értelmetlenek, igazságtalanok és logikátlanok is magukban véve, egyszeriben értelmessé, igazságossá és összefüggővé válnak azáltal, hogy ő, Miklós az, aki rendelkezik. Ilyen alapon döntött azután az orvosi és sebészeti akadémia hallgatójának sorsában is, amelyről a kaukázusi ügyek után tett jelentést Csernisev.

A dolog úgy történt, hogy a fiatalember, aki már kétszer megbukott a vizsgán, harmadszor is nekiment, és amikor a vizsgáztató tanár harmadszor sem engedte át, a betegesen ideges diák ebben igazságtalanságot vélt felfedezni, felragadta az asztalon fekvő tollkést, pillanatnyi megháborodottságában professzorának támadt, és néhány jelentéktelen sebet ejtett rajta.

- Hogy hívják? - kérdezte Miklós.

- Brezezowski.

- Lengyel?

- Igen, lengyel származású és katolikus - válaszolta Csernisev.

Miklós arca elborult.

Sok rosszat tett a lengyelekkel. Gonoszsága indoklásául azt a meggyőződést kellett ébren tartania önmagában, hogy a lengyelek valamennyien aljas gonosztevők. Miklós annak tartotta és gyűlölte őket, gyűlölete arányban állt az igazságtalansággal, amellyel sújtotta őket.

- Várj egy kicsit - mondta, azzal lehunyta szemét, és fejét lehorgasztotta.

Csernisev tudta - hiszen nemegyszer hallotta Miklóstól -, hogy amikor a cárnak valamely fontos kérdésben kell döntenie, elég, ha néhány pillanatra magába vonul, figyelmét összpontosítja: akkor megszállja őt az ihlet, és mintegy magától kialakul benne az egyetlen helyes döntés, mintha csak valami benső hang sugallná, hogy mit kell tennie. Most arra gondolt, miképpen tudná kellően kielégíteni dühét a lengyelek ellen, amely a diák történetének hallatára megmozdult benne, és a belső hang csakhamar megsúgta neki a kívánatos döntést. Fogta a jelentést és a szélére ráírta jellegzetes, nagybetűs írásával:

Halálbüntetést érdemel. Azonban, hála istennek, a halálbüntetés nálunk ismeretlen. És nem az én feladatom, hogy bevezessem. Vesszőfutás tizenkétszer ezer ember között.

Miklós

- kanyarította alá mesterkélt, túlméretezett kacskaringójú aláírását.

Miklós jól tudta, hogy tizenkétezer vesszőcsapás nemcsak biztos, gyötrő halált jelent, hanem méghozzá fölösleges kegyetlenkedést is, hiszen ötezer vesszőcsapás elegendő, hogy megölje a legerősebb embert is; de kellemes érzés volt számára, hogy engesztelhetetlen színben tűnjék fel, és kellemes volt az a gondolat is, hogy országában nincs halálbüntetés.

- Tessék - mondta -, olvasd el.

Csernisev elolvasta, és meghajtotta fejét, mintegy a határozat bölcsessége fölötti tisztelettudó ámulatában.

- Valamennyi diákot vezényeljék ki a térre, hogy tanúi legyenek a büntetésnek - tette hozzá Miklós.

„Nem fog ártani. Majd kiverem belőlük ezt a forradalmi szellemet, gyökerestül kiirtom” - gondolta magában.

- Igenis - mondta Csernisev, majd megigazította hajzatát, és rövid hallgatás után visszatért a kaukázusi jelentésre.

- Tehát mit írjak Voroncovnak, felséges uram? - kérdezte.

- Tartsa magát továbbra is bevált rendszeremhez: pusztítsa a csecsencek lakótelepeit, élelmiszerkészleteit, nyugtalanítsa a lakosságot sűrű támadásokkal - válaszolta Miklós.

- És Hadzsi Muratot illetően mik a parancsai, felséges uram?

- Hiszen Voroncov azt írja, hogy a Kaukázusban kívánja őt felhasználni.

- Nem kockázatos ez egy kissé? - kérdezte Csernisev óvatosan, kikerülve Miklós pillantását. - Attól tartok, Mihail Szemjonovics túlságosan hiszékeny.

- Hát te mit tennél? - kérdezte élesen Miklós, mert észrevette Csernisev abbeli szándékát, hogy Voroncov intézkedését előnytelen megvilágításba állítsa.

- Én úgy gondolom, biztonságosabb volna Hadzsi Muratot Oroszországba hozatni.

- Te úgy gondolod? - szakította félbe gúnyosan Miklós. - Én pedig nem úgy gondolom, és teljesen egyetértek Voroncovval. Ezt írd meg neki.

- Igenis - mondta Csernisev, felállt és hajlongva elbúcsúzott.

Elköszönt Dolgorukij is, aki a jelentéstétel egész ideje alatt csupán néhány szót szólt, amikor Miklós kérdést intézett hozzá a csapatok áthelyezését illetően.

Csernisev után Bibikovot fogadta a cár, a nyugati tartományok főkormányzóját. Helyeselte Bibikov intézkedéseit a lázadó parasztok ellen, akik nem akartak áttérni a pravoszláv egyházba, és úgy rendelkezett, hogy az ellenállókat haditörvényszék elé kell állítani. Ez más szavakkal annyit jelentett, hogy valamennyit vesszőfutásra ítélték. Majd besoroztatott katonának egy újságszerkesztőt, aki lapjában hírt adott arról, hogy a cár néhány ezer állami parasztot a saját tulajdonába íratott át.

- Azért tettem, mert szükségesnek tartom - mondta. - Senkinek sem engedem meg, hogy efölött ítélkezzék.

Bibikov tisztában volt vele, milyen kegyetlen a cár intézkedése az unitusokkal kapcsolatban, és mennyire igazságtalan az állami parasztok, az egyedüli viszonylag szabad jobbágyok átminősítése a cári család jobbágyaivá. De ellenkeznie nem lehetett. Miklós cár bármely intézkedésével szembeszállni annyit jelentett volna, hogy egy csapásra megfosztja önmagát attól a fényes helyzetétől, amelyet negyvenévi szolgálat alatt vívott ki magának. Így hát alázatosan meghajtotta fekete, őszbe csavarodó fejét annak jeléül, hogy aláveti magát a cár parancsának, és kész végrehajtani kegyetlen, őrjöngő és becstelen akaratát.

Miután Bibikovot elbocsátotta, Miklós a jól végzett kötelesség érzésével egyet nyújtózott, majd órájára pillantott, és átment lakosztályába, hogy átöltözködjék. Díszes egyenruhát öltött, vállrojttal, rendjelekkel és szalagokkal, s azután kiment a nagy fogadóterembe, ahol már száznál többen - egyenruhás férfiak és díszes, kivágott ruhájú hölgyek -, ki-ki az őt szabályszerűen megillető helyen, izgatottan várták megjelenését.

Élettelen, merev pillantással, kidüllesztett mellel, feszesre meghúzott szoros öve felett és alatt elődomborodó, kövér hassal lépett ki a várakozókhoz, és amikor megérezte, hogy az emberek pillantása remegő alázatossággal csüng arcán, igyekezett még ünnepélyesebb ábrázatot ölteni. Szeme itt-ott ismerős arcra bukkant, visszaemlékezett egyik-másik névre, megállt és hol oroszul, hol franciául szólt néhány szót, végighallgatta, amit mondtak neki, miközben jeges, élettelen pillantásával szinte felnyársalta azt, aki szemben állt vele.

Az újévi jókívánságok fogadása után Miklós a templomba ment.

Isten az ő szolgáin keresztül, csakúgy, mint a világi emberek, jókívánságait küldte Miklósnak, és magasztalta őt, a cár pedig úgy fogadta az üdvözléseket és a magasztalást, mint ami kijár neki, noha meglehetősen untatja már. Mindennek így kellett lennie, mert hiszen őtőle függ az egész világ jóléte és boldogsága, és noha ő már alaposan belefáradt, azért mégsem tagadja meg a világtól kegyes közreműködését. Amikor a mise végeztével a pompás, gondosan fésült diakónus rázendített a „Sokáig éljen"-re és templomi énekkar szép, erős hangon felkapta a dallamot, Miklós hátranézett, az ablak közelében megpillantotta Nyelidovát pompás vállaival, és az ő javára döntötte el az összehasonlítást a tegnap esti leánnyal.

Mise után átment a cárnéhoz, és néhány percet családja körében töltött, gyermekeivel és hitvesével tréfálkozva. Majd az Ermitázson keresztül átment Volkonszkij udvari miniszterhez, és többek között megbízta őt, hogy magánköltségvetése terhére meghatározott összegű évjáradékot utaljon ki a tegnap esti leány anyjának. Innen a mindennapos sétakocsikázásra indult a cár.

Az ebédet aznap a Pompeji-teremben szolgálták fel; a cár kisebb fiain, Mihailon és Nyikolajon kívül a következők voltak rá hivatalosak: Lieven báró, Rzsevusszkij gróf, Dolgorukij, a porosz követ meg a porosz király szárnysegédje.

Miközben a cár meg a cárné megjelenésére várakoztak, a porosz követ és Lieven báró között érdekes beszélgetés szövődött a Lengyelországból érkezett aggasztó hírekkel kapcsolatban.

- La Pologne et le Caucase, ce sont les deux cautères de la Russie - mondotta Lieven. - Il nous faut cent mille hommes à peu près dans chacun de ces deux pays.[22]

A követ tettetett csodálkozását nyilvánította afölött, hogy ez csakugyan így van.

- Vous dites, la Pologne? - mondta azután kérdően.

- Oh, oui, c'était un coup de maître de Metternich de nous en avoir laissé l'embarras...[23]

A beszélgetésnek ezen a pontján belépett a cárné reszketeg fejével, és megmerevedett mosollyal arcán, a nyomában a cár. Ebéd közben Miklós elmondotta Hadzsi Murat átállását, és kijelentette: a kaukázusi háború most már hamarosan véget ér, mert rendelkezett, hogy a hegyi lakókat egyre jobban szorongassák az erdőségek irtásával és az erődrendszer kiépítésével.

A porosz követ egy futó pillantást váltott a porosz királyi szárnysegéddel, akivel éppen aznap reggel beszélgettek Miklós szerencsétlen gyengéjéről, hogy magát nagy stratégának tartja; eközben fennen magasztalta a tervet, amely - amint mondta - ismét bebizonyítja a cár nagyszerű hadászati érzékét.

Ebéd után Miklós elment egy balettelőadásra, ahol több száz mezítelen nő trikóban parádézott előtte. Az egyik táncosnő különösen megtetszett neki, magához hívatta a balettmestert, elismerését fejezte ki, és egy briliánsgyűrűt nyújtatott át neki.

Amikor másnap reggel Csernisev ismét megjelent nála jelentéstételre, Miklós még egyszer megerősítette Voroncovnak küldött utasítását, amelynek értelmében most, Hadzsi Murat átpártolása után, fokozott mértékben szorongassák Csecsnyát, és építsék ki az erődkordont.

Csernisev ebben az értelemben írt Voroncovnak, levelével egy másik futár vágtatott Tifliszbe, agyonhajszolva a lovakat, és véresre korbácsolva a kocsisok arcát.

---

[22] - Lengyelország és a Kaukázus, ez Oroszországnak két legfájóbb pontja. Mind a két országban egyenként százezer embert kell tartanunk.

[23] - Azt mondotta, hogy Lengyelország?...

- Ó, igen, Metternich mestervágása volt, hogy a mi nyakunkba varrta...

16

Nyikolaj Pavlovics parancsának következményeképpen haladéktalanul, már ezernyolcszáz-ötvenkettő januárjában támadás indult Csecsnya ellen.

A támadásra kijelölt csapat négy zászlóalj gyalogságból, kétszáz kozák lovasból és nyolc ágyúból állott. A menetoszlop az országúton haladt. Tőle kétoldalt, megszakítatlan láncban, hol szakadékba ereszkedve, hol magaslatra felkapaszkodva vadászok meneteltek magas szárú csizmában, bekecsben és bárányprémes sipkában, vállukon puska és vállszíjukon tölténysor. Mint mindig ellenséges földön, a csapat a lehető legteljesebb csendben haladt. Csak nagy néha csörömpöltek az ágyúk egy-egy patakágyon vagy mélyedésben áthaladva, vagy egy-egy tüzérló nyihogott, prüszkölt, mert nem értette meg a csendre intő parancsot; vagy egy-egy mérges altiszt rivallt rá alárendeltjeire rekedtes, elfojtott hangon, amiért a lánc túlságosan elnyúlt, vagy igen közel, vagy nem eléggé közel haladt a menetoszlophoz. Csak egyszer törte meg a csendet különösebb esemény: a tövises bozótból, amely a menetoszlop és a lánc között vonult, fehér hasú és fenekű, szürke hátú kecske ugrott elő, ugyanolyan gidájával, amelynek rövid szarva hátrafelé görbült. A félénk, kecses állatok óriási ugrásokkal, mellső lábukat maguk alá szorítva, olyan közel szaladtak az oszlophoz, hogy néhány katona nevetve, kiáltozva utánuk vetette magát azzal a szándékkal, hogy szuronnyal ledöfje őket; de a kecskék megfordultak, áttörtek a láncon és sebesen, mint a madarak, elszálltak a hegyekbe; néhány lovas katona és a századhoz tartozó kutya hiába vette őket üldözőbe.

Még tartott a tél, de a nap már magasabban járt, és délfelé, amikor a kora reggel óta menetelő osztag már négy versztát tett meg, annyira tűzött, hogy meleg lett, és a sugarak olyan vakítóan ragyogtak, hogy az ember szeme fájt, ha tekintete a szuronyok acéljára vagy a fénynyalábokra esett, amelyek az ágyúk rézalkatrészein kicsiny napokként hirtelen felcsillantak.

A katonák háta mögött tiszta, sebes folyócska szaladt, amelyen épp az imént keltek át, előttük pedig szelíden hullámzó, sekély árkokkal átszelt, megművelt földek és mezők, azokon túl titokzatos, erdő borította, fekete hegyek, a hegyeken túl magasra tornyosuló, fehér sziklák s végül magasan, a látóhatáron, örökszép, örökké változó, a napfényben gyémántosan csillogó havasok.

Az ötödik század előtt fekete egyenruhában, kucsmában, karddal oldalán Butler lépkedett, egy csinos, fiatal tiszt, aki nemrégiben került át a testőrségtől. Lelkét az életöröm lüktető érzése töltötte el, s ugyanakkor az életveszély tudata; tevékenységre vágyott, és erősen érezte, hogy része egy hatalmas egésznek, amelyet egyetlen akarat irányít. Életében másodszor indult ütközetbe, arra gondolt, hogy az ellenség most mindjárt lövöldözni kezd rájuk, s ő nem hajtja meg fejét a közelgő ágyúlövedék előtt, ügyet sem vet a puskagolyó süvítésére, sőt ellenkezőleg - amint ez már egyszer megtörtént vele -, csak még magasabbra emeli fejét, és mosolygó szemmel pillant végig bajtársain, emberein, s közönyös hangon valami egészen másról kezd el beszélni.

A csapat most letért az útról, kevéssé kijárt ösvényre fordult be, amely letarolt kukoricaföldek között húzódott az erdő felé - amikor, nem tudni, honnan, baljóslatú süvítéssel ágyúgolyó repült feléjük, s közvetlenül a társzekerek mellett becsapott a kukoricaföldbe, mély gödröt hányva fel benne.

- Kezdődik - szólt oda Butler vidám mosollyal mellette haladó tiszttársának.

És csakugyan, a lövedék nyomában lovas csecsencek sűrű tömege bukkant ki az erdőből, hadizászlóik alatt. A csapat közepén nagy, zöld zászló lengett, és a század öreg őrmestere, aki

erősen távollátó volt, figyelmeztette a rövidlátó Butlert, hogy alighanem maga Samil jő ellenük. A csapat leereszkedett a hegyről, majd az úttól jobbra fekvő legközelebbi magaslaton bukkant fel, és onnan ereszkedett alá. A kis termetű tábornok meleg, fekete kabátban és óriási, fehér tetejű, bárányprémmel szegélyezett kucsmájában, poroszkálva odaügetett Butler századához, és parancsot adott neki, hogy forduljon jobbra a dombhátról leereszkedő csecsenc lovasság ellen. Butler gyorsan a megadott irányba vezette századát, de még el sem ért a magaslatig, amikor maga mögül egymás után két ágyúlövést hallott. Hátrafordult; két galambszínű füstfelleg emelkedett az ágyúk fölé és húzódott végig a magaslat hosszában. Az ellenséges lovascsapat, amely tüzérségre nyílván nem volt felkészülve, visszavonult. Butler százada tüzelni kezdett a hegyi lakókra, és az egész völgymélyedés megtelt lőporfüsttel. Csak a magasabban fekvő helyekről látszott, hogy a hegyi lakók nagy sietve vonulnak vissza, tüzeléssel tartva távol maguktól a kozákokat, akik üldözőbe vették őket. Az orosz csapatok tovább követték a hegyi lakókat, és a következő magaslat oldalában szemük elé tárult az aul.

Butler és százada a kozákok nyomában futva nyomult be az aulba. Lakos egyetlenegy sem volt látható. A katonáknak parancsuk volt, hogy égessék fel a gabonát, a szénát és magukat a száklyákat. Az egész aulban maró, nehéz füst terjengett, és a füstben fel-feltünedeztek a katonák, amint kihurcolták a száklyákból, amit benn találtak, elfogdosták és lelőtték a tyúkokat, amelyeket a lakosság már nem tudott magával vinni. A tisztek a füsttől távolabb telepedtek le, megreggeliztek és vodkát ittak hozzá. Az őrmester deszkán lépes mézet tett eléjük. A csecsenceknek híre-hamva sem volt. Valamivel dél után kiadták a parancsot a visszavonulásra. A század már az aulban menetoszlopba sorakozott, Butlernek a hátvédben kellett elhelyezkednie. Amint a menetoszlop elindult, a csecsencek is megjelentek, és lövöldözve követték nyomon a csapatokat.

Amikor az osztag nyílt terepre ért, a hegyi lakók elmaradtak. Butler a lehető legjobb hangulatban tért vissza, századában senki sem sebesült meg. Amikor a csapatok átértek a gázlón, amelyen már délelőtt is átkeltek, a menetoszlop széjjelhúzódott a kukoricaföldek között, az énekesek a századok élére gyülekeztek, és egyik nóta a másik után hangzott fel.

Szél sem rebbent, a levegő friss volt, tiszta és olyan áttetsző, hogy a száz- meg százversztányi távolságban levő havasok egészen közelinek tűntek fel; amikor az énekesek elhallgattak, a csizmák egyenletes dobogása és a fegyverek csörgése mintegy megadta az alaphangot, amelyen a dal elkezdődött és befejeződött. A dalt, amelyet Butler századában - az ötödikben - énekeltek, egy zászlós írta a század dicsőítésére, vidám táncnóta dallamára énekelték, s a refrénje ez volt: „A vadásznak nincsen párja, éljen a vadász!”

Butler közvetlen fölöttese, Petrov őrnagy mellett lovagolt, akivel együtt is lakott, és nem győzött eleget örvendezni elhatározásán, hogy odahagyta a testőrséget, és eljött a Kaukázusba. Legfőbb oka erre az volt, hogy Szentpétervárott mindenét elkártyázta, egyetlen kopejkája sem maradt. Attól félt, ha a testőrségben marad, nem lesz ereje ellenállni a kártya kísértésének, márpedig nem volt többé mit elveszítenie. Most mindennek vége volt, új élet kezdődött, és méghozzá milyen jó, milyen hősi élet! Butler mindenről megfeledkezett most, zilált anyagi helyzetéről, kifizetetlen adósságairól. A Kaukázus, a háború, a katonák, tiszttársai, a részeges és jólelkű, hősködő Petrov őrnagy - minden és mindenki olyan nagyszerűnek tetszett, hogy néha alig akarta elhinni magának, hogy már nincs Szentpétervárott, már nem ül a dohányfüstös játékbarlangokban és kártyázik, miközben gyűlölettel szemléli a bankárt, és gyötrő fájdalmat érez fejében - hanem csakugyan itt van, ezen a csodálatos vidéken, a Kaukázus hősei között.

„A vadásznak nincsen párja, éljen a vadász!” - énekelték századának előénekesei. Butler lova vidáman lépegetett a dal ütemére. A század kutyája, a bozontos, szürke Trezorka, égnek emelt farkkal, aggodalmas pofával úgy szaladt százada előtt, mintha ő lenne a parancsnok. Butler

lelkét nyugalom, vidámság és bizakodás töltötte el. Most úgy látta, a háború mindössze abban áll, hogy kiállja a veszélyt, kockára teszi életét, és ezzel kiérdemli a kitüntetéseket és itteni bajtársai meg oroszországi barátai tiszteletét. A háború másik oldala: halál, sebesült katonák, tisztek, hegyi lakók - akármilyen különösen hangzik is - fel sem merült képzeletében. Öntudatlanul, hogy fenntartsa poétikus elképzelését a háborúról, rendesen meg sem nézte a halottakat és a sebesülteket. Most is úgy volt. Három halottat, tizenkét sebesültet vesztettek az oroszok a rohamban; Butler elment az egyik hanyatt fekvő holttest mellett, és csak futólag, fél szemével látott valami különöset a viaszfehér kéz helyzetében, valami sötétvörös foltot a halott fején - de nem állt meg, hogy jobban szemügyre vegye. A hegyi lakók pedig egyáltalában csak úgy éltek képzeletében, mint vakmerő lovasok, akik ellen védekezni kell.

- Látod, öcsém, így van ez mifelénk - mondta Petrov őrnagy két dal között. - Nem úgy, mint nálatok Pityerben: jobbra át, balra át: Megdolgoztunk, most megyünk haza. Masurka betálalja a húspástétomot, a finom káposztalevest. Ez aztán az élet! Mi? No, ugye?! - „Ha pirkad a hajnal...” - rendelte meg azután a katonáknál kedvenc nótáját.

Az őrnagy férj-feleség módjára élt a felcser leányával, akit eleinte Masának, később Marja Dmitrijevnának szólítottak. Szép, szőke, szeplős arcú, harminc év körüli, gyermektelen asszony volt ez a Marja Dmitrijevna. Akármilyen volt is a múltja, most hűséges élettársa volt az őrnagynak, úgy gondját viselte, mintha dajkája lenne; erre pedig az őrnagynak igen nagy szüksége volt, mert gyakran az eszméletlenségig leitta magát.

Amikor visszaérkeztek az erődbe, minden úgy volt, ahogyan az őrnagy előre elképzelte. Petrov, Butler s még két tiszttársuk, akit meghívtak ebédre, jóllakott Marja Dmitrijevna ízletes, tápláló főztjével; az őrnagy annyit evett-ivott, hogy a végén már szólni sem tudott, és elvonult hálószobájába aludni. Butler is fáradt volt, de elégedett; őt is leverte lábáról a vörös bor, bement szobájába, és alig ért rá levetkőzni, máris elaludt, szép fürtös fejét tenyerébe hajtva, mélyen és álomtalanul.

17

Az oroszok rajtaütése ugyanazt az ault rombolta le, amelyben Hadzsi Murat átállása előtt utolsó éjszakáját töltötte.

Szado, akinek a házában Hadzsi Murat akkor megszállt, családjával együtt a hegyekbe húzódott, amikor az oroszok az aulhoz közeledtek. Visszatértekor lerombolva találta száklyáját; a tető beomlott, s az ajtó s a kicsiny tornác oszlopai elszenesedtek, a kunyhó belsejét orosz katonák mocskolták be. Fiát pedig, a csinos, ragyogó szemű gyereket, aki olyan elragadtatással nézte Hadzsi Muratot, holtan hozták be a mecsetbe, köpennyel letakart lovon. Szurony járta át a hátát. A tiszteletre méltó asszony, aki Hadzsi Muratnak látogatása idején a vacsorát felszolgálta, most megszaggatott inggel - amely alól kilátszott petyhüdt, kiaszott melle -, ziláltan lecsüngő hajjal borult fia holttestére, véresre karmolta arcát, és szüntelenül jajveszékelt. Szado ásóval, lapáttal kivonult, hogy rokonaival együtt megássa fia sírját. Az öreg nagyapó a szétrombolt száklya falánál ült, és valami pálcikát farigcsálva, tompán bámult maga elé. Nemrég tért vissza méheséből: a két szénaboglyát felégették, a gondosan ápolt barack- és cseresznyefákat kivágták és eltüzelték, és - ami a legjobban fájt az öregnek - valamennyi méhkas a méhekkel együtt a tűz martaléka lett. Az ault asszonyok sírása, jajveszékelése töltötte be. Az apró gyermekek anyjukkal együtt sírtak. Bőgtek az éhes állatok is, amelyeknek nem volt mit enni adni. A nagyobb gyermekek nem játszottak, hanem riadt szemmel pillantottak a felnőttekre.

A kutat berondították, nyilván szándékosan, s így nem lehetett vizet meríteni belőle. Ugyanolyan módon szennyezték be a mecsetet is; a mulla mutalimjaival[24] már neki is látott a szent hely tisztogatásának.

Az öregek összegyűltek a téren, s guggolva meghányták-vetették a helyzetüket.

Gyűlöletről senki sem beszélt. Az érzés, amely valamennyi csecsencben, a legkisebbtől a legidősebbig, az oroszok ellen élt, erősebb volt a gyűlöletnél. Nem is gyűlölet volt ez: egyszerűen nem vették emberszámba az orosz kutyákat, és olyan undort, utálatot, értetlen felháborodást éreztek esztelen kegyetlenségük láttára, hogy éppoly természetesen törekedtek kiirtásukra, mint patkány, mérges pók, farkas elpusztítására - és ez a vágy ugyanolyan természetes érzésnek tűnt fel, mint a létfenntartás ösztöne.

Az aul lakosai választás előtt álltak: maradjanak-e helyükön, építsék-e fel újra emberfeletti erőfeszítéssel mindazt, amit annyi munkával alkottak, és amit az ellenség olyan könnyen és esztelenül megsemmisített - még akkor is, ha bármelyik percben újabb támadástól tarthatnak -, vagy pedig küzdjék-e le utálatukat és megvetésüket az oroszok iránt, és vallási törvényük tilalma ellenére, vessék-e alá magukat az oroszok uralmának?

Az öregek imádkoztak, majd egyhangúan elhatározták, hogy követet küldenek Samilhoz, és segítséget kérnek tőle. Azután pedig hozzáláttak elpusztított otthonuk felépítéséhez.

[24] Tanítványai.

18

A támadást követő napon Butler meglehetősen későn kelt, és a hátsó kapun át kiment az utcára. Szándéka az volt, hogy egyet sétál a friss levegőn reggeli teája előtt, amelyet rendesen Petrovval együtt szokott elfogyasztani. A nap már kibukkant a hegyek mögül, fénye fájón vakította az ember szemét, ha végignézett az utca jobb oldalán végighúzódó, hófehérre meszelt, agyaggal betapasztott viskókon; de ma is, mint rendesen, vidám és megnyugtató látvány tárult az ember szeme elé, ha balra nézett, az egyre távolodó és magasodó, erdő borította, fekete hegyekre s mögöttük a havasok tompán csillogó sorára, amely, mint rendesen, ma is mintha azon igyekezett volna, hogy felhőnek látsszék.

Butler a hegyeket nézte, teli tüdővel szívta magába a levegőt, és örvendett, hogy él, hogy éppen ő él ezen a gyönyörű helyen. Egy kicsit annak is örült, hogy előző nap olyan derekasan viselte magát az ütközetben, a támadásnál és különösen a visszavonulásnál, amikor az ügy meglehetősen izgalmas volt; annak is örült, amikor visszagondolt rá, milyen kellemesen vendégelte meg őket hazatértükkor Masa, vagyis Marja Dmitrijevna, Petrov ágyasa. Milyen egyszerű, közvetlen és kedves volt mindenkihez; de Butlernek úgy tetszett, különösen őneki kedveskedett. Marja Dmitrijevna dús hajfonata, széles válla, telt keblei, nyílt, szeplős arcának sugárzó mosolya akaratlanul is vonzotta Butlert. Erős, fiatal és nőtlen ember volt; s úgy érezte, az asszony is kívánja őt. De azt tartotta, hogy ez aljasság lenne jószívű, gyanútlan bajtársával szemben, ezért elfogulatlanul és tisztelettudóan viselkedett Marja Dmitrijevnával szemben, és büszke volt magára emiatt. Most is éppen erre gondolt.

Figyelmét ekkor szapora lódobogás vonta magára, s a poros úton valóban nagyszámú lovascsapat közeledett. Fölemelte fejét, és az utca végén lovasokat pillantott meg. Lépésben haladtak feléje. Vagy húsz lovas kozák élén két ember lovagolt: az egyik fehér cserkeszkában, turbános, magas kucsmában volt, a másik pedig, egy fekete, görbe orrú ember, orosz tiszti egyenruhában, tömérdek ezüstcifrázattal ruháján és fegyverzetén. A turbános pompás, fehér sörényű és farkú, sárga lovon ült, amelynek kicsiny feje, szép szeme azonnal feltűnt Butlernek; a tiszt lova magas, elegáns karabah fajta volt. Butler nagy lószakértő volt, magában azonnal felbecsülte az első állat erejét, fürgeségét és megállt, hogy megtudja, kik az új jövevények.

- Ez katonai parancsnok-ház? - kérdezte a tiszt Butlertől; hibás beszéde, kiejtése első pillanatban elárulta nem orosz eredetét. Butler igennel válaszolt kérdésére.

- Hát ez ki? - kérdezte azután Butler, közelebb lépve a tiszthez, és szemével a turbános ember felé intett.

- Hadzsi Murat az. Idejött, a katonai parancsnok vendége lesz - mondta a tiszt.

Butler hallott már Hadzsi Muratról, s tudott róla, hogy átpártolt az oroszokhoz, de a legkevésbé se várta, hogy itt, ebben a kicsiny erődben fog találkozni vele.

Hadzsi Murat barátságosan nézett rá.

- Jó reggelt, koskildi - tette hozzá. Butler; eszébe jutott a tatár köszöntés, amelyet nemrégen tanult.

- Sza-ubul[25] - válaszolt Hadzsi Murat és biccentett. Oda léptetett Butler mellé, és kezet nyújtott neki; két ujján lovaglóostora függött.

[25] Légy egészséges.

- Parancsnok? - kérdezte.

- Nem, a parancsnok odabenn van, megyek és kihívom - mondta Butler a tiszt felé fordulva, azután felment a lépcsőn, és be akart nyitni a házba.

De az ajtó - a „díszkapu", amint Marja Dmitrijevna nevezte - zárva volt. Butler kopogott, majd amikor kopogására senki sem válaszolt, megkerülte a házat és hátrament a mellék-ajtóhoz.

Legényét szólította, de senki sem válaszolt; egyik tisztiszolgát sem találván a helyén, Butler benyitott a konyhába. Marja Dmitrijevna bekötött fejjel, kipirult arccal, telt fehér karján feltűrt ruhaujjal éppen húsos derelyéhez vágta fel a tésztát, amely ugyanolyan fehér volt, mint a karja.

- Hol bujkálnak ezek a legények? - kérdezte Butler.

- Biztosan vedelnek valahol - felelte Marja Dmitrijevna. - Mi kell?

- Ki kellene nyitni a kaput; a házunk előtt egész csomó hegyi lakó várakozik. Hadzsi Murat érkezett ide.

- Mit ki nem talál! - nevetett Marja Dmitrijevna.

- Nem tréfálok: igaz! Itt áll az ajtó előtt.

- Csak nem? - kiáltott fel Marja Dmitrijevna.

- Csak nem gondolja, hogy bolonddá akarom tenni? Jöjjön, nézze meg: itt áll a ház előtt.

- Nohát, micsoda szenzáció - mondta Marja Dmitrijevna, miközben leengedte ruhája ujját, és megtapogatta a hajtűket hatalmas kontyában. - Hát akkor felköltöm Ivan Matvejevicset.

- Nem, magam megyek - mondta Butler.

- Úgy is jó - egyezett bele Marja Dmitrijevna, és ismét tésztájával kezdett foglalatoskodni.

Ivan Matvejevics már hallotta, hogy Hadzsi Murat Groznajába érkezett, és a legkevésbé sem csodálkozott rajta, hogy eljött hozzá. Felkelt, cigarettát sodort, rágyújtott és hozzáfogott az öltözködéshez, közben hangosan krákogott és dörmögött fölöttesei ellen, hogy ezt az ördögöt éppen az ő nyakára küldik. Amikor Ivan Matvejevics felöltözött, „orvosságot" kért legényétől; a legény tudta, hogy az orvosság - vodkát jelent és behozta.

- Nincs rosszabb a kotyvaléknál - dörmögte, amikor kiitta a vodkát, és fekete kenyeret harapott hozzá. - Alig ittam tegnap abból a vörös borból, és mára mégis fáj a fejem. No, kész vagyok - mondta azután, felállt és bement a fogadószobába, ahová Butler időközben már bevezette Hadzsi Muratot és a kíséretében levő tisztet.

A kísérő tiszt közölte Ivan Matvejeviccsel a balszárny főparancsnokának utasítását, amelynek értelmében tartsa magánál Hadzsi Muratot, s adjon neki alkalmat rá, hogy követein keresztül érintkezzék a hegyi lakókkal, azonban sohase engedje ki az erődből másként, mint kozák lovasai kíséretében.

Ivan Matvejevics elejétől végéig elolvasta az írásbeli parancsot, azután átható pillantással végigmérte Hadzsi Muratot, és ismét belemerült a papiros tanulmányozásába. Miután így néhányszor oda-vissza jártatta tekintetét Hadzsi Murat és a papírlap között, végül is Hadzsi Muraton állapodott meg és megszólalt:

- Jaksi, bek jaksi.[26] - Maradjon csak itt. Mondd meg neki, hogy parancsom van rá, ne engedjem el. És a parancs - az szent. És hol helyezzük el, mit gondolsz, Butler? Talán az irodában?

Butlernek még nem volt ideje válaszolni, amikor Marja Dmitrijevna, aki bejött a konyhából, és az ajtóban megállt, beleszólt a beszélgetésbe:

- Miért? Hadd lakjék itt. Odaadjuk neki a vendégszobát meg a kamrát, legalább szem előtt lesz - mondotta, ránézett Hadzsi Muratra, és pillantásával találkozva, sietve lesütötte szemét.

- Azt hiszem, igaza van - helyeselt Butler.

- No, jól van, eredj innen, asszonynak itt semmi keresnivalója - mordult rá Ivan Matvejevics.

Hadzsi Murat a beszélgetés egész ideje alatt mozdulatlanul ült, kezét tőre markolatán tartotta, és alig-alig észrevehetően, megvetéssel mosolygott. Azt mondta, egészen mindegy neki, hol lakik, az egyetlen, amihez ragaszkodik, s amit a szárdár meg is engedett neki, hogy a hegyi lakókkal érintkezhessek, és ezért kéri, hogy küldönceiket engedjék be hozzá. Ivan Matvejevics ezt megígérte, azután megkérte Butlert, foglalkozzék a vendéggel, amíg a reggelit feladják, és a szobákat előkészítik; maga pedig az irodába ment át, hogy megírja a szükséges okmányokat, és megtegye intézkedéseit.

Hadzsi Murat viszonya új ismerőseihez az első pillanattól fogva határozottan és véglegesen kialakult. Ivan Matvejevicset ismeretségük első percétől kezdve utálta és megvetette, s viselkedése vele szemben mindvégig gőgösen tartózkodó maradt. Marja Dmitrijevna, aki ételét főzte és felszolgálta, egészen különösen megtetszett neki. Tetszett neki az asszony közvetlen egyszerűsége, a számára idegen emberfaj feltűnő szépsége, s öntudatlanul átterjedt rá is az asszony vonzódása iránta. Lehetőleg nem nézett rá, és nem beszélt vele, de tekintete akaratlanul is Marja Dmitrijevnát kereste és követte mozdulatait.

Butlerrel mindjárt első találkozásukkor megbarátkozott, sokat és szívesen beszélgetett vele, kikérdezte élete felől, maga is mesélt neki múltjáról, közölte vele a híreket, amelyeket felderítői hoztak családjától, sőt még tanácsot is kért tőle, hogy mitévő legyen.

Felderítői rossz hírekkel érkeztek. Az első négy nap alatt, amelyet Hadzsi Murat az erődben töltött, két ízben is meglátogatták, és mind a kétszer kedvezőtlen híreket hoztak.

[26] Jól van, nagyon jó.

19

Nem sokkal Hadzsi Murat átpártolása után családját egy Vegyeno nevű aulba vitték, és ott őrizet alatt tartották, Samil határozatára várakozva. Az asszonyok: az öreg Patimat és Hadzsi Murat két felesége apró gyermekeikkel Ibrahim Rasid elöljáró száklyájában éltek őrizet alatt, Hadzsi Murat fia pedig, a tizennyolc éves Juszuf, tömlöcben ült, vagyis egy ölnél mélyebb gödörben hét gonosztevővel együtt, akik éppen úgy, mint ő, sorsuk eldöntésére várakoztak.

Sorsuk azonban nem dőlt el, mert Samil távol volt. Harcolt az oroszok ellen.

Ezernyolcszázötvenkettő január hatodikán tért vissza Vegyenóba, miután csatát vívott az oroszokkal, amelyben az oroszok véleménye szerint vereséget szenvedett, és futva elmenekült; saját és valamennyi muridja véleménye szerint pedig fényes győzelmet aratott, és szétkergette az oroszokat. Ebben a csatában - ami csak nagyon ritkán történt meg - Samil maga is elsütötte puskáját, és kardját kirántva, egyenesen az oroszok felé ugratta lovát, azonban a kíséretében levő muridok visszatartották. Kettőt közülük Samil oldaláról lőttek le.

Délfelé járt az idő, amikor Samil bevonult székhelyére muridjai között, akik nyaktörő lovasmutatványokat végeztek körülötte, puskából, pisztolyból lövöldöztek és szakadatlanul „La illah, il allah”-t kiáltoztak.

Vegyeno egész nagyszámú lakossága az utcán és a háztetőkön állva köszöntötte urát és parancsolóját, s az ünnepélyesség jeléül ugyancsak puskát, pisztolyt durrogtatott. Samil fehér arabs paripán lovagolt, amely otthonához közeledve, vidáman emelgette fejét. A ló szerszámja a lehető legegyszerűbb volt, arany- és ezüstdíszítés nélkül: finoman kidolgozott, közepén mélyedéssel ellátott piros kantárszíj, fényes, legömbölyített kengyelvas, a nyereg alól kilátszó piros nyeregtakaró. Maga az imám barna posztóval borított bundát viselt, ujján és nyakán fekete prémszegéllyel, karcsú, hosszú derekát bőrszíj szorította össze, amelyen tőre függött. Fejét magas, lapos tetejű, fekete bojtos kucsma födte, a köréje tekert fehér turbán végei nyakába csüngtek. Lábfejét zöld, puha saru borította, lábszárát pedig szoros, fekete szárvédő, amelyet egyszerű zsinór tartott össze.

Az imám egész alakján nem volt semmi fényes, sem arany, sem ezüst; és magas, sudár, tiszteletet parancsoló alakja dísztelen ruhájában az aranyos, ezüstös ruhájú meg fegyverzetű muridok között az előkelőségnek és komor méltóságnak pontosan azt a benyomását keltette, amelyet az imám kelteni akart és tudott népében. Sápadt arca, amelyet rövidre nyírt, rőt szakáll keretezett, állandóan összehunyorított, apró szeme tökéletesen mozdulatlan és szoborszerű volt. Amint az aulon keresztülhaladt, érezte, hogy ezer meg ezer szem pillantása követi, de ő nem nézett senkire. Hadzsi Murat feleségei a száklya többi lakójával együtt kimentek a tornácra, hogy végignézzék az imám bevonulását. Csak az öreg Patimat, Hadzsi Murat édesanyja nem ment ki, hanem ülve maradt előbbi helyén, a száklya padozatán; hosszú, ősz haja kibontva csüngött alá, hosszú karjával átfonta sovány térdeit, és égő fekete szemével pislogva nézett a kemencében parázsló rőzsetűzbe. Éppen úgy, mint a fia, ő is régtől fogva gyűlölte Samilt, de most még jobban gyűlölte, mint régen, és látni sem akarta.

Hadzsi Murat fia sem látta Samil ünnepélyes bevonulását. Sötét, bűzös gödrében csupán hallotta a lövéseket, meg az éneklést, és úgy gyötrődött, ahogyan csak nagyon fiatal, életerős emberek tudnak gyötrődni, ha megfosztják őket szabadságuktól. A bűzös lyukban ülve, szeme előtt mindig ugyanazokkal a szerencsétlen, piszkos, elcsigázott gonosz alakokkal, akikkel együtt volt lecsukva, s akik nagyobbrészt gyűlölték egymást, szenvedélyesen irigyelte most azokat az embereket, akik levegő, napfény és szabadság élvezetében, tüzes paripáikat uruk körül táncoltatták, és baráti együttesben énekelték: „La illah, il allah”.

Az aulon áthaladva, Samil belovagolt a hatalmas udvarba, amelyen belül fallal körülzárt második udvarban - a szerájban - feleségei éltek. Az első udvar kitárt kapujában két fegyveres lezg fogadta Samilt. Az udvar maga tele volt néppel. Voltak itt olyanok, akik messze földről jöttek ügyes-bajos dolgaikkal, voltak kérelmezők, s voltak olyanok is, akiket Samil maga rendelt oda, hogy ítélkezzék fölöttük, és döntsön sorsuk felől. Samil megérkeztekor valamennyien, akik az udvarban voltak, felálltak és mellükre fektetett kézzel, tiszteletteljesen köszöntötték az imámot. Néhányan térdre borultak, és térdeltek mindaddig, amíg Samil át nem haladt az udvaron a külső kaputól a belsőig. Samil a várakozók között sok, számára kellemetlen arcot pillantott meg, sok unalmas kérelmezőt, aki mind gondoskodást követelt, de azért változatlanul kővé dermedt, mozdulatlan arccal lovagolt el mellettük. A belső udvarba érkezve, a kaputól balra leszállt lováról, házának tornáca előtt.

A hadjárat nagy fáradalmakkal járt; nem is annyira testi, mint inkább szellemi erőfeszítéssel, mivel Samil győzelme nagyhangú magasztalásai közepette is igen jól tudta, hogy a támadás sikertelen volt, számos csecsenc falu elpusztult, porrá égett, s az ingatag, könnyelmű csecsenc nép máris megtántorodott iránta való hűségében, az orosz határhoz közelebb fekvő települések lakossága máris kész átállni az oroszokhoz.

Mindez súlyos probléma volt, amely intézkedést követelt, de Samilnak ebben a percben nem volt kedve bármin is gondolkozni. Egyet kívánt csupán: pihenést és azután legkedvesebb feleségének, a tizennyolc éves, fekete szemű, gyors lábú Aminetnek gyöngéd ölelését.

Azonban most még gondolni sem lehetett rá, hogy meglássa Aminetet, aki ott volt közvetlen közelében, túl a falon, amely a belső udvarban a férfiak lakosztályát a nők részétől elválasztotta (Samil meg volt győződve róla, hogy most is, mialatt leszáll lováról, Aminet a többi asszonnyal együtt a fal hasadékán keresztül nézi őt); gondolni sem lehetett nemcsak arra, hogy bemenjen hozzá, hanem még arra sem, hogy egyszerűen leheveredjék a puha selyempárnákra, és kipihenje fáradalmait. Mindenekelőtt a déli imádságot kellett elmondani, amelyre abban a pillanatban a legcsekélyebb hajlandóságot sem érzett; azonban az imádságot elmulasztania nemcsak azért volt lehetetlen, mert Samil egy nép egyházi feje volt, hanem azért is, mert neki magának is olyan nélkülözhetetlenné vált, mint a mindennapi eledel. Így hát elvégezte szertartásos mosakodását, és elmondta a déli imádságot. Miután befejezte, hívatta a várakozókat.

Elsőnek apósa lépett be hozzá, aki egyben tanítója is volt. Magas, ősz hajú, hófehér szakállú, pirospozsgás, daliás aggastyán volt Dzsemal-Edin; imádságot mormolt, majd kérdezgetni kezdte Samilt a hadjárat részletei felől, és elmondta, mi történt a hegyekben az imám távollétének ideje alatt.

Mindenféle történt: gyilkosság vérbosszúból, jószáglopás, a tarikát vallási előírásának megszegése: dohányzás, borivás. E közönségesebb események után Dzsemal-Edin arról számolt be, hogy Hadzsi Murat embereket küldött, akiknek segítségével családját ki akarta vitetni az oroszokhoz, de szándékát felfedték, és családját átszállították Vegyenóba, ahol őrizet alatt várják az imám döntését sorsuk felől. A szomszédos vendégszobában együtt ültek a vének, mindezen ügyek megtárgyalására, és Dzsemal-Edin azt tanácsolta Samilnak, hogy azonnal intézze el őket, mivel már három napja ülnek együtt és várják visszatérését.

Ebédje elfogyasztása után, amelyet Zajdet, hegyes orrú, kellemetlen arcú, legidősebb felesége szolgált fel, akit Samil nem szeretett, az imám átment a vendégszobába.

Itt várt rá a hat aggastyán, akikből tanácsa állt. Fehér, deresedő meg rőt szakállukkal, turbánnal vagy anélkül viselt magas kucsmájukban, új besmetben, cserkeszkában, övükben tőrrel ültek ott, és valamennyien felálltak Samil köszöntésére. Samil egy fejjel volt magasabb mindannyiuknál. A vének éppen úgy, mint az imám, tenyérrel felfelé égnek emelték kezüket,

behunyt szemmel imádkoztak, majd arcukat végigtörölték kezükkel, végighúzták szakállukon, és alatta összekulcsolták. A szertartás végeztével valamennyien leültek. Samil a középen, magasabb párnán foglalt helyet, és megkezdődött a folyó ügyek megtárgyalása.

A különböző bűnökkel vádolt egyének fölött a sariat előírása szerint ítélkeztek: kettőt tolvajlásért kezük levágására ítéltek, egyet gyilkosságért fejvesztésre, háromnak megkegyelmeztek. Azután áttértek a legfőbb kérdésre: milyen óvintézkedésekkel akadályozzák meg a csecsencek átpártolását az oroszokhoz. Az átállás megelőzésére Dzsemal-Edin a következő kiáltványt szövegezte meg:

Örök békét kívánok nektek a mindenható Istenben. Hallom, hogy az oroszok hízelegnek nektek, és megadásra szólítanak fel benneteket. Ne higgyetek és ne vessétek alá magatokat nekik, hanem tűrjetek. Ha nem kapjátok meg ezért jutalmatokat ebben az életben, akkor megkapjátok az eljövendőben. Emlékezzetek csak vissza, mi történt régebben, amikor elvették fegyvereiteket. Ha akkor, ezernyolcszáznegyvenben Isten nem világosította volna meg elméteket, már mindannyiótokat besoroztak volna katonának, tőr helyett szuronyt hordanátok, és asszonyaitok bugyogó nélkül járnának, és meggyalázva élnének. Ítéljétek meg a jövendőt az elmúltak szerint. Jobb az oroszok ellen való harcban meghalni, mint a hitetlenekkel élni. Tűrjetek és bízzatok, és én kezemben korránnal és karddal eljövök hozzátok, és az oroszok ellen vezetlek benneteket. Most pedig a legszigorúbban megtiltom nektek, hogy szándékotokban vagy akár csak legtitkosabb gondolataitokban is megforduljon a megadás eszméje.

Samil helyeselte a kiáltvány szövegét, aláírta és szétküldette.

Ezután sor került Hadzsi Murat ügyére is. Samil számára ez igen nagy jelentőségű volt. Noha még önmagának sem akarta bevallani, tudta, hogyha mellette állott volna Hadzsi Murat a maga ügyességével, bátorságával és vakmerőségével, sohasem történhetett volna meg az, ami most Csecsnyában történik. Kívánatos volna kibékülni Hadzsi Murattal és újra élvezni szolgálatait; de ha már ez lehetetlennek bizonyul, azt mégsem tűrhette Samil, hogy az oroszok használják ki őt. Ezért mindenáron át kell őt csalogatni, és ha egyszer átjött, meg kell ölni. E célból vagy Tifliszbe kell küldeni egy alkalmas embert, aki ott meggyilkolja, vagy pedig ide kell őt csalogatni Vegyenóba, s itt végezni vele. Ez utóbbira pedig egyetlenegy eszköz áll rendelkezésére s ez - Hadzsi Murat családja, elsősorban fia, akit, mint Samil jól tudta, Hadzsi Murat szenvedélyesen szeretett. Tehát Hadzsi Murat fián keresztül kell cselekedni.

Amikor a vének erről tanácskoztak, Samil lehunyta szemét és elhallgatott.

A tanácsosok tudták, ez annyit jelent, hogy Samil most a próféta hangját hallgatja, aki szól hozzá, és megmondja neki, mit kell tennie. Ötperces ünnepélyes hallgatás után Samil felnyitotta szemét, azután a szokottnál is jobban összehúzta, és így szólt:

- Vezessétek elém Hadzsi Murat fiát.

- Itt van - válaszolt Dzsemal-Edin.

Juszuf, Hadzsi Murat fia, soványan, sápadtan, rongyosan és bűzösen, de még így is szép, fiatal testével és arcával, Patimatéhoz hasonló, égő fekete szemével, csakugyan már a külső udvar kapujában állt, és várta, hogy behívják.

Juszuf nem osztozott atyja érzelmeiben Samil iránt. Nem ismerte a múltat, vagy ha ismerte is, de nem élte át, és így nem is értette meg egészen, miért hadakozik atyja olyan állhatatosan Samil ellen. Juszuf csupán egyet kívánt: hogy folytathassa a könnyű, kicsapongó életet, amelyet a hatalmas naib fiaként Hunzahban élvezett; az ő szemében tökéletesen fölösleges volt Samillal háborút viselni. Már csak atyja iránti dacból és ellentmondási vágyból is lelkesedett Samilért, és ugyanolyan elragadtatással hódolt neki, mint a hegyi lakók nagy többsége. Remegő áhítat különös érzésével eltelve lépett be a vendégszobába; amikor megállt az ajtóban, Samil összehunyorított szemének makacs, kemény pillantása érte. Egy pillanatra megtorpant, azután az imámhoz lépett, és megcsókolta nagy, hosszú ujjú, fehér kezét.

- Te vagy Hadzsi Murat fia?

- Én vagyok, imám.

- Tudod, mit cselekedett atyád?

- Tudom, imám, és sajnálom.

- Tudsz írni?

- Mullának készültem.

- Akkor írd meg atyádnak, ha visszajő hozzám még most, Bajram ünnepe előtt, megbocsátok neki, és minden úgy lesz, mint azelőtt. Ha pedig nem tér vissza hozzám, és az oroszoknál marad, akkor - Samil itt fenyegetően összevonta szemöldökét - nagyanyádat, anyádat kiadom az aulokba szolgálni, téged pedig lefejeztetlek.

Juszufnak egyetlen arcizma sem rándult meg. Meghajtotta fejét annak jeléül, hogy megértette Samil szavait.

- Írd meg a levelet, és add át küldöncömnek.

Samil elhallgatott, és sokáig nézte Juszufot.

- Úgy írd, hogy megszántalak, és nem öletlek meg, csak a szemedet szúratom ki, mint minden árulónak. Menj.

Juszuf Samil jelenlétében nyugodtnak látszott, de amikor kivezették a vendégszobából, rávetette magát kísérőjére, kiragadta tőrét hüvelyéből, és magába akarta döfni. De lefogták, megkötözték karját, és újra visszavitték a gödörbe.

Aznap este, amikor az esti imádság véget ért, és már szürkült odakinn, Samil magára vetette fehér bundáját, és átment az udvarnak abba a részébe, amelyben feleségei laktak. Egyenesen Aminet szobájába nyitott be. De Aminet nem volt benn: átment az idősebb asszonyokhoz. Samil halkan, nehogy észrevegyék, az ajtó mögé állt, és úgy várta szeretett asszonyát. De Aminet haragudott Samilra, mert a magával hozott selyemkelmét nem neki, hanem Zajdetnek ajándékozta. Látta, ahogyan Samil türelmetlenségében ki-be járkál szobájából, és nem ment vissza, hogy bosszantsa urát. Sokáig állt Zajdet szobájának ajtajában, és halkan nevetgélve figyelte a ki-be járkáló fehér bundás alakot. Miután sokáig hiába várt rá, és elérkezett az éjféli imádság órája, Samil visszament lakosztályába.

20

Hadzsi Murat egy hetet töltött az erődítményben, Ivan Matvejevics házánál. Annak ellenére, hogy Marja Dmitrijevna összeveszett a bozontos Hanefivel (Hadzsi Murat csak két emberét hozta magával, Hanefit és Eldart), sőt egyszer ki is dobta a konyhából, mert majdnem megkéselte őt - úgy látszott, hogy az asszony egészen különös tiszteletet és rokonszenvet táplál Hadzsi Murat iránt. Az ebédet már nem szolgálta fel neki, ezt átengedte Eldarnak, de minden alkalmat megragadott, hogy láthassa őt, és kedvében járhasson. Élénk részvéttel kísérte a családját illető tárgyalásokat, tudta, hány felesége van, hány gyermeke, hány évesek; a küldöncök minden egyes látogatása után, akit csak tudott, kifaggatott a tárgyalások állása felől.

Butler a hét leforgása alatt melegen összebarátkozott Hadzsi Murattal. Néha Hadzsi Murat látogatott be szobájába, néha ő ment át hozzá. Olykor tolmács útján beszélgettek, máskor pedig csak úgy, ahogy tudtak: jelekkel és főként mosolygással. Hadzsi Murat nyilvánvalóan megszerette Butlert; ez Eldar viselkedéséből is látszott. Ha Butler belépett Hadzsi Murat szobájába, Eldar kivillantotta hófehér fogsorát örömében, sietve elrendezte a párnákat, hogy kényelmes ülése essék, és elvette kardját, ha történetesen oldalán volt.

A bozontos Hanefivel, Hadzsi Murat fogadott testvérével is megismerkedett és megbarátkozott Butler. Hanefi sok hegyi nótát tudott, és jól is énekelt. Hadzsi Murat, hogy Butlernek örömöt szerezzen, behívta Hanefit, és felszólította, hogy énekeljen, megnevezvén a dalokat, amelyeket a legszebbnek tartott. Hanefinek magas tenorhangja volt, meglepően pontosan és kifejezően énekelt. Az egyik dalt különösen szerette Hadzsi Murat, s Butlert meglepte az ének ünnepélyesen szomorú dallama. Butler megkérte a tolmácsot, fordítsa le neki a dal szövegét.

A dal a vérbosszúról szólt - amilyen régen Hadzsi Murat és Hanefi családja között is volt. Szövege a következőképpen hangzott:

Megszárad a föld síromon, és elfelejtesz te engem, én szülőanyám. Kövér fű nő a temetőben, betemeti a fű bánatodat, én öregatyám. Megszárad a könny húgom szemében, elszáll szívéből a bánat.

De te nem felejtesz el engem, bátyám, amíg meg nem bosszulod halálomat. Nem felejtesz el te sem, kisebbik testvérem, amíg egy sorban nem fekszel velem.

Forró vagy te, puskagolyó, és halált hozó, de nem voltál-e hűséges rabszolgám? Betakarsz engem, fekete föld, de nem tapodott-e téged lovam patkója? Hideg vagy, halál, de parancsolód voltam. Föld fogadja be testem, ég fogadja be lelkem.

Hadzsi Murat ezt a dalt mindig behunyt szemmel hallgatta, s amikor utolsó, elnyújtott hangja is elhalt, oroszul megjegyezte:

- Jó dal, okos dal.

Hadzsi Murat megérkezésével, a hozzá és embereihez való közeledéssel a sajátos, erőteljes hegyi élet költészete még jobban megragadta Butlert. Besmetet, cserkeszkát, bőr lábszárvédőt szerzett be magának. Úgy érezte, maga is hegyi lakóvá lett, ugyanolyan életet él, mint azok az emberek, akiket csodál.

Az utolsó napon Ivan Matvejevics meghívott néhány tisztet, hogy elbúcsúztassák és elkísérjék Hadzsi Muratot. A tisztek egy része a teázóasztal körül ült, ahol Marja Dmitrijevna töltötte be a teát, másik része a vodkával, kaukázusi vörös borral, harapnivalóval megrakott asztalt vette körül, amikor Hadzsi Murat úti öltözékben, gyors, puha léptekkel sántítva bejött a szobába.

Valamennyien felálltak, és sorra kezet fogtak vele. Ivan Matvejevics felszólította, foglaljon helyet a tahtán, de ő megköszönte és egy székre ült az ablak alá. A belépésekor támadt általános hallgatás nyilván a legkevésbé sem zavarta meg. Figyelme megállapodott az asztalon, a szamováron és az ennivalón. Egy Petrokovszkij nevű élénk, fiatal tiszt, aki először találkozott Hadzsi Murattal, tolmács segítségével megkérdezte, tetszett-e neki Tiflisz.

- Aja - felelte Hadzsi Murat.

- Azt mondja, hogy igen - fordította a tolmács.

- Mi tetszett neki a legjobban?

Hadzsi Murat valamit mondott.

- A legjobban a színház tetszett neki.

- No és a bál a helytartónál nem tetszett neki?

Hadzsi Murat elkomorult.

- Minden népnek megvannak a maga szokásai. Nálunk a nők nem öltöznek úgy - mondta Marja Dmitrijevnára pillantva.

- Mi az, hát nem tetszett neki?

- Van minálunk egy közmondás - mondta Hadzsi Murat a tolmácsnak: - „A kutya hússal etette az öszvért, az öszvér szénával etette a kutyát, és mind a ketten éhesek maradtak.” - Elmosolyodott: - Minden népnek a maga szokásai tetszenek - tette hozzá magyarázatképpen.

A beszélgetés elakadt. A tisztek teáztak, ettek. Hadzsi Murat elfogadta a felkínált csésze teát, és maga elé állította.

- Egy kis tejszínt? Zsemlét? - kínálta Marja Dmitrijevna.

Hadzsi Murat meghajtotta fejét.

- Hát akkor isten veled - mondta Butler, és megérintette Hadzsi Murat térdét. - Mikor látjuk egymást újra?

- Isten veled, isten veled - mondotta Hadzsi Murat mosolyogva, oroszul. - A kunákom vagy. Én is erősen a kunákod vagyok. Itt az idő, menni kell - mondta és megrázta fejét abba az irányba, amerre el kell indulnia.

Az ajtóban megjelent Eldar, valami nagyot, fehéret hozott a vállán, kezében kardot. Hadzsi Murat odaintette őt, és Eldar nagy léptekkel odasietett hozzá, átadta neki fehér nemezköpenyét és kardját. Hadzsi Murat felállt, fogta köpenyét, és karján átvetve átnyújtotta Marja Dmitrijevnának, miközben valamit mondott a tolmácsnak.

- Megdicsérted a köpenyét, neked adja - fordította a tolmács.

- De miért? - kérdezte Marja Dmitrijevna elpirulva.

- Mert úgy kell. Szívesen adom - mondta Hadzsi Murat.

- Hálásan köszönöm - mondta Marja Dmitrijevna, és elfogadta a köpenyt. - Adja isten, hogy sikerüljön a fiát kiszabadítania - tette hozzá. - Ulán jaksi - fordult a tolmácshoz - mondja meg neki, kívánom, hogy a családja mielőbb kiszabaduljon.

Hadzsi Murat Marja Dmitrijevnára pillantott, és helyeslően bólintott. Azután kivette Eldar kezéből kardját, és átadta Ivan Matvejevicsnek. Ivan Matvejevics elfogadta, és a tolmácshoz fordult:

- Mondd meg neki, fogadja el a pejlovamat, egyebem sincs, amit neki adhatnék.

Hadzsi Murat kezét végighúzta arca előtt a levegőben, s ezzel jelezte, hogy nincs szüksége semmire, és nem fogadja el. Azután a hegyekre, majd szívére mutatott, és kiment a kapuhoz. A többiek követték. A tisztek, akik a szobában maradtak, kivették a kardot hüvelyéből, alaposan szemügyre vették, és úgy döntöttek, hogy valódi gurda.

Butler Hadzsi Murattal együtt kiment a ház elé. De itt egészen váratlan esemény történt, amely könnyen Hadzsi Murat halálával végződhetett volna, ha csak valamivel is kevésbé elővigyázatos, határozott és ügyes.

Egy Tas-Kicsu nevezetű kumik falu lakosai, akik fölöttébb tisztelték Hadzsi Muratot, és sokszor jöttek be az erődbe, hogy csak egy pillantást vethessenek a híres naibra, három nappal Hadzsi Murat elutazása előtt követeket küldtek hozzá, és megkérték, jöjjön el pénteken mecsetjükbe.

De a Tas-Kicsuban élő kumik fejedelmek gyűlölték Hadzsi Muratot, és vérbosszú volt közöttük; amikor megtudták, hogy Hadzsi Muratot meghívta a nép, kijelentették, hogy nem engedik be Hadzsi Muratot a mecsetbe. A nép felbőszült, a fejedelem hívei és a nép emberei között verekedés támadt. Az orosz hatóságok lecsendesítették a lakosságot, és megüzenték Hadzsi Muratnak, ne jöjjön el a mecsetbe. Hadzsi Murat nem is ment el, és azt hitték, hogy az eset ezzel be is fejeződött.

Azonban Hadzsi Murat elutazásának pillanatában, amikor kilépett a házból, és a lovak már a kapu előtt álltak, lóháton odaérkezett Arszlan kán, kumik fejedelem, akit Butler és Ivan Matvejevics is jól ismertek.

Amikor Hadzsi Muratot megpillantotta, övéből előrántotta pisztolyát, és Hadzsi Muratra célzott. De még nem volt ideje elsütni, amikor Hadzsi Murat sánta lába ellenére macskaszerű ügyességgel Arszlan kánra vetette magát a kapuból. Arszlan kán kilőtte pisztolyát, de nem talált. Hadzsi Murat egyik kezével kantáron ragadta Arszlan kán lovát, a másikkal kirántotta tőrét, és tatár nyelven valamit odakiáltott neki.

Butler és Eldar egyszerre futottak oda az ellenségekhez, és karon ragadták mindkettőjüket. A lövésre Iván Matvejevics is előjött.

- Mi jut eszedbe, Arszlan, hogy ilyen aljasságot követsz el az én házamnál? - kérdezte, amikor megtudta, hogy mi történt. - Ez nincs rendjén, testvér. A szabad mezőn csinálhatsz, amit akarsz, de az én házamnál ne csinálj vérfürdőt.

Arszlan kán, kicsi, fekete bajszú ember, sápadtan és egész testében remegve szállt le lováról, és Hadzsi Muratra még egy dühös pillantást vetve, Ivan Matvejeviccsel együtt bement a szobába. Hadzsi Murat visszatért a lovakhoz; nehezen lélegzett és mosolygott.

- De hát miért akarta megölni? - kérdezte Butler a tolmácsot.

- Azt mondja, ez náluk törvény - fordította a tolmács Hadzsi Murat szavait. - Arszlan kánnak meg kell bosszulnia rajta rokonai vérét, azért akarta megölni.

- És mi lesz, ha útközben utoléri? - kérdezte Butler.

Hadzsi Murat elmosolyodott.

- Mi lesz? Ha megöl, annyit jelent, hogy Allah úgy akarta. No, isten veled - mondta megint oroszul, és lova nyakát megveregetve, pillantását végigjártatta az őt búcsúztatókon, amíg végül Marja Dmitrijevna pillantásával találkozott, és ellágyulva nézett rá.

- Isten veled, jó asszony, köszönök mindent - szólt oda az asszonynak.

- Adja isten, hogy kiszabaduljon a családod - ismételte Marja Dmitrijevna.

Hadzsi Murat a szavakat nem értette, de megértette, hogy az asszony részvéttel van iránta, és bólintott feléje.

- Nehogy elfelejtsd a kunákodat - mondta Butler.

- Mondd meg neki, hogy hűséges barátja maradok, sohasem felejtem el - válaszolta Hadzsi Murat a tolmácsnak, azután nyomorék lába ellenére a kengyel vasát alig-alig megérintve, gyorsan, könnyedén felpattant a magas nyeregbe, megszokott mozdulattal megtapogatta pisztolyát, megigazította kardját, és azzal a sajátos, egyedülállóan büszke és nemes tartással, amellyel a hegyi lakók megülik lovukat, eltávozott Ivan Matvejevics házától. Hanefi és Eldar is lóra pattantak, és barátságosan elbúcsúzván a háziaktól meg a tisztektől, mursidjuk után vágtattak.

A visszamaradottak, mint rendesen, most is az eltávozottakról kezdtek beszélni.

- Bátor fickó, annyi szent!

- Láttad, hogyan vetette magát Arszlan kánra? Még az arca is egészen elváltozott.

- Azért becsap bennünket, nagy gazember lehet - jegyezte meg Petrovszkij.

- Adná Isten, hogy minél több *ilyen* gazember lenne az oroszok közt - avatkozott bele a beszédbe bosszúsan Marja Dmitrijevna. - Egy hétig élt itt nálunk, soha egyebet, mint jót, nem tapasztaltunk nála. Barátságos, okos, igazságos ember.

- Hogy sikerült mindezt megtudnia?

- Akárhogyan is, de megtudtam.

- Egészen belehabarodott - mondta a belépő Ivan Matvejevics -, akárki akármit mondjon, ez így van.

- No és ha belehabarodtam. Mi köze hozzá? De miért kell mindjárt rosszat beszélni egy ilyen derék emberről. Tatárnak tatár, mégis rendes ember.

- Igaza van, Marja Dmitrijevna - mondta Butler. - Nagyon szép magától, hogy megvédelmezte.

21

Az előretolt erődök élete a csecsenc határon változatlanul folyt. Azóta kétszer volt riadó, a katonaság és a milícia kirohant, de nem tudta feltartóztatni a hegyi lakókat: elvágtattak, és az egyik alkalommal, Vozdvizsenszkojéban magukkal vittek nyolc kozák lovat az itatótól, és megöltek egy kozákot. Támadás nem volt azóta, hogy az oroszok az ault felégették. Azonban tekintettel arra, hogy a balszárny Barjatyinszkij herceg személyében új főparancsnokot kapott, küszöbön állt egy nagyobb arányú expedíció Nagy-Csecsnyába.

Barjatyinszkij herceg, a trónörökös barátja és a kabard ezred volt parancsnoka, most mint az egész balszárny főparancsnoka, Groznajába való megérkezése után azonnal összevonta csapatait azzal a céllal, hogy folytassa a cár tervének megvalósítását, amelyről Csernisev Voroncovnak írt. A vozdvizsenszkojei csapatok elhagyták az erődöt, és elfoglalták új állásaikat Kurinszk irányában. A katonák ott az erdő irtásával voltak elfoglalva.

Az ifjú Voroncov pompás szövetsátorban lakott, felesége, Marja Vasziljevna, gyakran meglátogatta őt, és a táborban töltötte az éjszakát. Mindenki tudta, hogy Barjatyinszkij és Marja Vasziljevna között bizalmas viszony áll fenn, és ezért a nem udvarképes tisztek meg a katonák durván szidalmazták őt a háta mögött, mert valahányszor a táborba érkezett, őket széjjelküldték rejtett éjszakai figyelőre. A hegyi lakók ugyanis, szokás szerint, a közelbe vontatták ágyúikat, és egy-egy lövedéket bocsátottak alá a táborba. Golyóik többnyire nem találtak, s ezért rendes körülmények között a lövöldözés ellen semmiféle intézkedés nem történt; azonban olyankor, amikor Marja Vasziljevna a táborban tartózkodott, őrséget küldtek ki, nehogy a hegyi lakók felvontathassák ágyúikat, és lövöldözésükkel megijesszék Marja Vasziljevnát. A katonákat sértette és bosszantotta, hogy azért kell éjjelente őrt állniuk, nehogy az úrhölgyet ijedtség érje, s ezért csúnya szavakkal illették őt mind a katonák, mind azok a tisztek, akik nem voltak bejáratosak a legmagasabb társaságba.

Butler, aki szabadságon volt, erődjéből ide érkezett, hogy meglátogassa volt hadapródiskolai évfolyamtársait, meg volt ezredtársait, akik a kurinszki ezredben vagy segédtisztként a parancsnokságon teljesítettek szolgálatot. Ott-tartózkodása elején ragyogóan érezte magát. Poltorackij sátrában lakott, nagyszámú ismerőse mind örömmel üdvözölte. Meglátogatta Voroncovot is, akit futólag ismert, mert egy ideig egy ezredben szolgáltak. Voroncov szívélyesen fogadta, bemutatta Barjatyinszkij hercegnek is, és meghívta a búcsúvacsorára, amelyet Barjatyinszkij elődjének, a balszárny volt parancsnokának, Kozlovszkij tábornoknak tiszteletére rendezett.

Az ünnepély nagyszerűen sikerült. Egész sátorsort hoztak és állítottak fel ez alkalomra. A sátrak teljes hosszában végig nagy asztalt terítettek, megrakták edénnyel, boros üvegekkel. Minden a szentpétervári vidám testőréletet idézte. Az asztal közepén, az egyik oldalon Kozlovszkij ült, balján felesége. Kétoldalt, az asztal teljes hosszában a kabard és a kurinszki ezredek tisztjei következtek. Butler Poltorackij oldalán ült, jókedvűen beszélgettek és ittak tiszttársaikkal. Amikor a pecsenyéhez érkeztek, a tisztiszolgák pezsgőt töltöttek a poharakba. Poltorackij őszinte rémülettel és sajnálkozással fordult Butlerhez:

- Most szégyent vall szegény „szóval”.

- Hogyhogy?

- Beszédet kell mondania! De hát ahhoz aztán nem ért.

- Bizony, barátom, ez aztán egészen más, mint golyózáporban egy erődöt megostromolni. És méghozzá egy hölgy ül mellette, és mindezek az előkelő uraságok! Szegény, még ránézni is rossz - mondogatták egymásnak a tisztek.

Elkövetkezett az ünnepélyes pillanat, Barjatyinszkij felállt, és pezsgős poharát kezében tartva, röviden felköszöntötte Kozlovszkijt. Amikor Barjatyinszkij befejezte mondókáját, Kozlovszkij állt fel, és meglehetősen szilárd hangon kezdte:

- Őfelsége legmagasabb akaratából, szóval, elhagyom önöket, elválunk egymástól, tiszt uraim - kezdte. - De tartsanak engem, szóval, mindig magukkal... Tudják, uraim, szóval, ismeretes önök előtt az a régi mondás, hogy... szóval... egy ember egyedül hiába áll ki a csatában. Azért minden, amit hosszú pályám során, szóval, kiérdemeltem, amivel, szóval, elhalmozott engem a cár őfelsége mérhetetlen nagylelkűsége egész helyzetem, szóval, jó hírnevem, szóval... - hangja itt megremegett - szóval, mindezért csak önöknek tartozom hálával, barátaim! - És ráncos arca még jobban összezsugorodott. Felzokogott, és szeme megtelt könnyel. - Hadd fejezzem ki önöknek, szóval, őszinte és szívből jövő hálámat...

Kozlovszkij nem bírt tovább beszélni, sorra megölelte tiszttársait. Megindító jelenet volt. A hercegné zsebkendőjével takarta el arcát. Szemjon Mihajlovics herceg elhúzta száját és pislogott. A tisztek közül is sokan könnyeztek. Butler, aki csak kevéssé ismerte Kozlovszkijt, szintén alig tudta visszafojtani könnyeit. Hallatlanul tetszett neki az egész. Azután felköszöntők végtelen sora kezdődött: Barjatyinszkijra, Voroncovra, a tisztekre, a katonaságra, s amikor a vendégek felkeltek az asztaltól, nemcsak a bortól ittasultak meg, hanem a harci lelkesedéstől is, amelyre amúgy is különösen hajlamosak voltak.

Csodaszép idő volt, derűs, csöndes, pezsdítően tiszta levegőjű. Mindenfelől tábortüzek lobogtak, énekszó hallatszott. Úgy látszott, mintha mindenki ünnepelt volna. Butler áradó, meghatott boldogsággal lelkében lépett be Poltorackij sátrába. Ott már gyülekeztek a tisztek, előkerült a kártyaasztal, az egyik segédtiszt száz rubellel adta a bankot. Butler két ízben is elhagyta a sátrat, keze nadrágzsebében erszényét szorongatta; de végül nem bírta ki tovább, és fogadalma, bátyjának tett ígérete ellenére, leült a kártyaasztal mellé.

Nem telt bele egy óra sem, és Butler kivörösödve, verejtékezve, krétaportól szennyesen könyökölt az asztalon, és gyűrött, foltos kártyák halmaza alatt jegyezte tétjei összegét. Annyit vesztett, hogy nem merte összeszámolni veszteségét. Anélkül is tudta, hogy hiába vesz fel annyi előleget zsoldjára, amennyit csak adnak, hiába adja el hátaslovát, még mindig nem lesz elég pénze, hogy kifizesse mindazt, amivel az ismeretlen segédtisztnek tartozik. Tovább játszott volna, de a segédtiszt szigorú arccal letette a kártyát fehér, gondosan ápolt kezéből, és elkezdte összeadni a krétával felírt számoszlopot, amely Butler veszteségét jelezte. Butler zavartan elnézést kért, amiért nem tudja most mindjárt kifizetni az összeget; hozzátette, hogy majd otthonról elküldi, s mi közben ezt mondta, észrevette, hogy az asztalnál ülők valamennyien szánakoznak rajta, s valamennyien kerülik pillantását, még Poltorackij is. Utolsó estéje volt ez Butlernek. Ha nem ült volna le a játékasztalhoz, hanem átment volna Voroncovhoz, ahová hívták, akkor most minden jó lenne - gondolta magában. Most pedig nemcsak rossz volt minden, hanem egyenesen rémes.

Miután elbúcsúzott barátaitól és ismerőseitől, Butler hazament. Hazaérkezése után azonnal lefeküdt aludni, és tizennyolc órát aludt egyfolytában, olyan mélyen, ahogyan az ember aludni szokott, ha kártyán veszített. Szomorú ábrázatából, kurta válaszaiból, meg abból, hogy fél rubelt kért kölcsön borravalóul az őt kísérő kozák számára, Marja Dmitrijevna mindjárt kitalálta, hogy mindenét elvesztette, és rátámadt Ivan Matvejicsre, hogy minek engedte el.

Butler másnap tizenkettőkor ébredt, és amikor eszébe jutott helyzete, szeretett volna ismét visszasüllyedni a feledésbe, amelyből éppen csak felbukkant; de ez nem volt lehetséges.

Ehelyett sürgősen pénzt kellett előteremtenie, hogy ki tudja fizetni a négyszázhetven rubelt, amellyel adósa maradt az ismeretlen segédtisztnek. A pénz előteremtésének egyik módja abban állt, hogy levelet írt bátyjának, töredelmesen bevallotta bűnét és könyörgött, még ez egyszer és utoljára küldjön neki ötszáz rubelt a malom terhére, amely utolsó közös tulajdonukként még megmaradt. Még egy levél ment fukar nagynénjének, ebben is ötszáz rubelt kért, bármilyen kamatra. Azután bement Ivan Matvejevicshez, mivel tudta, hogy neki, pontosabban Marja Dmitrijevnának van valamelyes pénze, és megkérte, adjon neki kölcsön ötszáz rubelt.

- Én adnék szívesen - mondta Ivan Matvejevics -, ebben a pillanatban odaadnám, de Maska nem engedi. Tudod, milyen szűkmarkúak az asszonyok, az ördög vigye el őket. Márpedig, az ördög tudja, valahogyan csak ki kell kászálódni ebből az ügyből! Az az átkozott markotányos nem adna talán valamit?

De arra már gondolni sem lehetett, hogy a markotányostól kölcsönt vegyen fel; így hát Butler már csak bátyjától vagy fukar rokonától remélhette megváltását.

22

Miután célját Csecsnyában nem érte el, Hadzsi Murat visszatért Tifliszbe, mindennap megjelent Voroncovnál, és amikor a helytartó fogadta őt, könyörgött neki, szedje össze az oroszok fogságában levő hegyi lakókat, és cserélje ki őket családjával. Enélkül, mondotta, keze-lába meg van kötözve, és nem tudja úgy szolgálni az oroszokat, ahogyan szeretné; nem tudja megsemmisíteni Samilt. Voroncov határozatlan formában ígérgette, hogy megtesz minden tőle telhetőt, de folyvást halogatta a dolgot, mondván, hogy majd akkor dönt, ha megérkezik Tifliszbe Argutyinszkij tábornok, akivel meg akarja beszélni az ügyet. Hadzsi Murat akkor arra kérte Voroncovot, engedje őt el egy időre Nuhába, az egyik kaukázusontúli városkába, ahol - úgy gondolta - könnyebben fog sikerülni tárgyalásokba bocsátkoznia Samillal a családját illetően. Azonfelül Nuha mohamedán város, van mecsetje, ahol könnyebben tudná elvégezni a mohamedán vallás elrendelte imádságokat. Voroncov jelentést tett erről Pétervárra, de addig is elengedte Hadzsi Muratot Nuhába.

Voroncov és a pétervári hatóságok szemében éppen úgy, mint az orosz közvélemény ama részének szemében, amely tudott Hadzsi Murat átpártolásáról, ez az átállás nem jelentett egyebet, mint szerencsés fordulatot a kaukázusi háború lefolyásában, vagy pedig egyszerűen érdekes epizódot; Hadzsi Murat számára azonban - különösen az utóbbi időben - egész életére döntő, tragikus fordulatot jelentett. Elmenekült a hegyekből, részben azért, hogy életét mentse, részben Samil iránt való gyűlöletből; akármilyen nehéz volt is ez a szökés, végül sikerült, Hadzsi Murat elérte célját, és az első időben csakugyan örült sikerének, és komolyan latolgatta a Samil elleni hadjárat tervét. De hamarosan kitűnt, hogy családja kiváltása, amelyet könnyűnek képzelt, sokkal nehezebb, mint amilyennek gondolta. Samil szigorú rabságban tartotta családját, és azzal fenyegetődzött, hogy feleségeit szétosztogatja a falvaknak, fiát pedig megöli vagy megvakíttatja. Hadzsi Murat most azzal a szándékkal költözött át Nuhába, hogy dagesztáni párthívei segítségével megkísérelje fortéllyal vagy erőszakkal kiragadni családját Samil kezei közül. Utolsó felderítője, aki Nuhában meglátogatta, közölte vele, hogy az avarok arra készülnek, csellel elrabolják Hadzsi Murat családját Samiltól, és azután mind együtt átpártolnak az oroszokhoz, de még nincs elég emberük, aki kész volna erre a vállalkozásra, meg azután nem is tudják addig rászánni magukat, amíg a család Vegyenóban van, hanem csak akkor szándékoznak megtenni, ha Samil a családot Vegyenóból egy másik helységbe szállíttatja át; fogadkoznak, hogy akkor útközben elrabolják őket. Hadzsi Murat megüzente barátainak, hogy háromezer rubelt tűz ki jutalmul családja megmentéséért.

Nuhában Hadzsi Murat lakhelyéül egy kicsiny, hatszobás házat jelöltek ki, nem messze a mecsettől, meg a kán palotájától. Ugyanabban a házban laktak a melléje beosztott orosz tisztek, a tolmács és Hadzsi Murat emberei. Élete a hegyekből érkező felderítők várásában és fogadásában telt, közben megengedett sétalovaglásait végezte a városka környékén.

Április nyolcadikán sétájáról hazatérve, Hadzsi Murat arról értesült, hogy távollétében Voroncov egyik tisztviselője érkezett meg Tifliszből. Noha nagyon szerette volna mihamarabb megtudni, milyen híreket hozott számára Voroncov megbízottja, nem ment be mindjárt abba a szobába, ahol a felügyelő és a megbízott várakoztak reá, hanem hálószobájába vonult, és elvégezte déli imádságát. Amikor befejezte, átment a másik szobába, amely szalon és fogadóhelyiség volt egyben. Kirillov államtanácsos, a Tifliszből érkezett hivatalnok, Voroncovnak azt az óhajtását közölte Hadzsi Murattal, hogy tizenkettedikére jöjjön Tifliszbe, s ott találkozzék Argutyinszkij tábornokkal.

- Jaksi - mondta Hadzsi Murat bosszúsan. Kirillov tanácsos nem tetszett neki. - Pénzt hoztál? - kérdezte.

- Hoztam - válaszolta Kirillov.

- Két hétre való jár - mondotta Hadzsi Murat, és feltartotta előbb tíz, majd négy ujját. - Add ide.

- Mindjárt - mondta a tanácsos, és útitáskájából elővette erszényét. - Tulajdonképpen minek neki pénz? - kérdezte aztán oroszul, abban a hiszemben, hogy Hadzsi Murat nem érti meg; de Hadzsi Murat megértette, és haragos pillantást vetett Kirillovra. Miközben előkotorta a pénzt, Kirillov, aki beszélgetni akart Hadzsi Murattal, hogy legyen mit jelentenie visszatértekor Voroncov hercegnek, tolmács útján megkérdezte tőle, nem unatkozik-e Nuhában. Hadzsi Murat megvető pillantással mérte végig a civil ruhás, fegyvertelen, kövér kis embert és nem válaszolt. A tolmács megismételte Kirillov kérdését.

- Mondd meg neki, hogy nem kívánok vele beszélni. Adja ide a pénzt.

Kirillov elővette az aranyakat, és felállította hét kicsi oszlopba, mindegyik oszlopba tíz-tíz aranyat; Hadzsi Murat öt aranyat kapott naponta. Azzal odatolta Hadzsi Muratnak, hogy számolja át. Hadzsi Murat cserkeszkája ujjába öntötte az aranyakat, felállt és váratlan mozdulattal nagyot csapott az államtanácsos kopasz fejére. Azzal megindult az ajtó felé. Az államtanácsos felugrott, és rákiáltott a tolmácsra, magyarázza meg, hogy Hadzsi Murat ne merészeljen ilyet tenni, mivel ő - Kirillov - ezredesi rangban van. Ugyanezt megerősítette a jelenlevő kormánybiztos is. De Hadzsi Murat csak bólintott, annak jeléül, hogy tisztában van vele, és elhagyta a szobát.

- Mit csináljunk vele - mondta a felügyelő. - Fogja a tőrét, beléd szúrja, és kész. Ezekkel a sátánokkal nem készül el az ember. Úgy látom, kezd már nagyon nekibőszülni.

Amint esteledett, a hegyekből lejött Hadzsi Murat két követe szeméig felhúzott baslikba bugyolálva. A felügyelő Hadzsi Murat szobájába vezette őket. Az egyik izmos, fekete tavlin volt, a másik kiaszott öregember. Kevéssé örvendetes hírrel érkeztek Hadzsi Murathoz. Barátai, akik magukra vállalták családja megmentését, most kereken megtagadták ezt: féltek Samiltól, mert szörnyű halállal fenyeget mindenkit, aki Hadzsi Muratnak segédkezet nyújt. Miután végighallgatta felderítői elbeszélését, Hadzsi Murat keresztbe rakott térdeire könyökölt, és lehorgasztott fejjel sokáig hallgatott. Hadzsi Murat gondolkozott; végül is dönteni akart. Tudta, hogy utoljára gondolja át a dolgot és határoznia kell. Azután fölemelte fejét, két aranyat vett elő, mindegyik követnek átadott egyet-egyet.

- Menjetek - mondta nekik.

- Mi lesz a válasz?

- Isten majd megadja a választ. Menjetek.

A követek felálltak és elmentek. Hadzsi Murat pedig ülve maradt a szőnyegen, könyökét térdére támasztva. Sokáig ült úgy, és gondolkozott.

„Mit tegyek? Bízzam meg Samilban, és menjek vissza hozzá? - gondolta Hadzsi Murat. - Ravasz róka, bizonyára becsap. De még ha nem csapna is be, akkor sem adhatom magam a vörös gazemberek kezére. Már csak azért sem, mert most már nem bízna meg bennem, miután egy ideig az oroszoknál éltem."

És eszébe jutott egy tavlin mese a sólyomról, amely fogságba esett, egy ideig az emberek között élt, és azután visszatért hegyei közé társaihoz. Visszatért, de a lábain béklyó volt, s a béklyón csörgők. És a sólymok nem fogadták be maguk közé. - Repülj vissza oda - mondották -, ahol az ezüstcsörgőt rád aggatták. Nálunk nincsen csörgő és nincs béklyó. - A sólyom nem akarta elhagyni hazáját és ott maradt. De sólyomtársai nem fogadták be többé, és agyonvágták csőrükkel.

„Úgy fognak engem is agyonvágni” - gondolta Hadzsi Murat.

„Maradjak itt? Szerezzem meg az oroszok cárjának a Kaukázust, magamnak hírnevet, rangot, gazdagságot?”

„Ezt megtehetném” - gondolta, felidézve magában találkozását Voroncovval és a herceg hízelkedő szavait.

„De most, itt el kell döntenem, különben Samil kiirtja családomat.”

Hadzsi Murat egész éjjel nem aludt; gondolkozott.

23

Éjfél után végre határozott. Úgy döntött, hogy megszökik a hegyekbe, hű avarjaival betör Vegyenóba, és vagy meghal, vagy kiszabadítja családját. Hogy azután családjával együtt visszamegy-e az oroszokhoz, vagy pedig Hunzahba vonul-e, és onnan fog-e harcolni Samil ellen, azt Hadzsi Murat még nem döntötte el: most csak egyet tudott, hogy azonnal meg kell szöknie az oroszoktól, fel a hegyekbe. Mindjárt neki is látott, hogy elhatározását valóra váltsa. Párnája alól elővette fekete, vattával bélelt besmetjét, és átment emberei szobájába. Muridjai a tornác másik végén háltak. Amikor Hadzsi Murat kilépett az előszobába, a nyitott ajtón át beáramlott hozzá a holdas éjszaka harmatos, friss levegője, s a ház mellett levő kertből egyszerre több fülemüle éneke, csattogása ütötte meg fülét.

A tornácon áthaladva Hadzsi Murat benyitott muridjaihoz. Lámpa nem égett a szobában, csupán a fiatal hold első negyede világított be az ablakon. A szoba sarkában asztal állt két székkel, a négy ember a földön aludt szőnyegeken meg köpenyeken. Hanefi az udvaron hált a lovakkal. Gamzalo az ajtó nyikordulására felébredt, felült, majd meglátván Hadzsi Muratot, ismét visszafeküdt. Eldar, aki mellette feküdt, felugrott és parancsra várva, magára kapta besmetjét. Kurban és Khan Mahoma aludtak tovább. Hadzsi Murat az asztalra tette besmetjét, amelyben kemény tárgy koppant az asztal fájára. A bevarrt aranyak voltak.

- Ezeket is varrd be - mondta Hadzsi Murat, és odaadta Eldarnak aznap kapott aranyait. Eldar fogta az aranyakat, az ablakhoz lépett, ahol a legvilágosabb volt, tőre alól kis kést vett elő, és elkezdte felfejteni a besmet bélését. Gamzalo felült, és keresztbe tette lábait.

- Te pedig, Gamzalo, intézkedj, hogy embereink vizsgálják át puskájukat, pisztolyukat, készítsék elő töltényeiket. Holnap messzire fogunk lovagolni - mondta Hadzsi Murat.

- Golyó van, lőpor is van, minden rendben lesz - mondta Gamzalo, azután valami érthetetlen bőgés tört elő torkából. Megértette, miért rendelkezik így Hadzsi Murat. Amióta kijöttek hegyeikből, hovatovább egyre erősebben, csak egyetlenegyet kívánt Gamzalo: megölni, leszúrni minél több orosz kutyát, azután visszafutni a hegyek közé. Most látta, hogy Hadzsi Muratnak ugyanez a szándéka, és nagyon megörült.

Amikor Hadzsi Murat kiment, Gamzalo felköltötte társait, s mind a négyen az egész éjszakát azzal töltötték, hogy gondosan átnézték a puskákat, pisztolyokat, a gyutacsokat, a tűzkövet meg az összes alkatrészeket, kicserélték, ami hibás volt, friss lőport töltöttek a serpenyőbe, kimért adag lőport meg olajos rongyba csavart golyót tömtek a tölténytartójukba, kiélesítették a kardokat és tőröket, s pengéjüket megkenték zsírral.

Hajnal előtt Hadzsi Murat ismét kiment a tornácra, hogy vizet merítsen imádság előtti mosakodásához. A fülemülék éneke most, pirkadat előtt, még tisztábban, hangosabban áradt be a házba. A muridok szobájából pedig a kövön fent penge egyenletes sustorgása, zizegése hallatszott. Hadzsi Murat vizet merített a csöbörből és már szobája felé indult, amikor a muridok szobájából a köszörülés zöreje mellett meghallotta Hanefi magas hangját, aki egy ismerős dalt énekelt. Hadzsi Murat megállt és fülelt.

Az ének arról szólt, hogyan hajtott el a hős Hamzat vitézeivel együtt az oroszoktól egy egész ménesre való hófehér lovat, hogyan érte utol a Tereken túl az orosz herceg, s kerítette be őket rengeteg hadseregével. Az ének elbeszélte azután, hogy Hamzat leölte a fehér lovakat, s vitézeivel együtt a tetemükből felhányt véres fal mögé sáncolta el magát, és addig harcolt az oroszok ellen, amíg golyó volt puskájában, tőr az övében és vér az ereiben. Mielőtt meghalt, az égen madárcsapatot pillantott meg Hamzat, és felkiáltott hozzájuk: „Gyors szárnyú

madarak, repüljetek haza házainkhoz, és mondjátok meg húgunknak, anyánknak és a fehér leányoknak, hogy mindannyian a hazáért haltunk meg. Mondjátok meg nékik, hogy a mi testünk nem fog sírban nyugodni, hanem éhes farkasok hurcolják széjjel csontjainkat, szemünket kivájják a fekete hollók."

E szavakkal végződött a dal. Az utolsó sor mélabús, elnyújtott dallamába belecsengett a vidám Khan Mahoma hangja, aki a dal végén hangosan elkiáltotta magát: „La illah, il allah", és azután átható hangon felujjongott. Majd minden elcsöndesedett, és ismét nem hallatszott egyéb, mint a fülemülék csattogása a kertből meg a fenőkövön sebesen elsikló, olykor felsüvítő vas egyenletes zizegése, suhogása.

Hadzsi Murat annyira elmerült gondolataiba, hogy a korsó észrevétlenül megbillent kezében, és a víz a padlóra folyt. Fejét csóválta rosszallásában, és visszament szobájába. Reggeli imádságának elvégzése után Hadzsi Murat átnézte fegyverzetét, majd leült ágyára. Nem volt több tennivalója. Ahhoz, hogy kilovagoljon, előbb engedélyt kellett kérnie a felügyelőtől. De kinn még sötét volt, és a felügyelő aludt.

Hanefi dala eszébe juttatott egy másik dalt, amelyet édesanyja szerzett. A dal valósággal megtörtént eseményről szólt, amely röviddel Hadzsi Murat születése után játszódott le, s amelyet ő csupán anyja elbeszéléséből ismert.

A dal így szólt:

Éles tőröd megsebezte hófehér mellemet, de én a sebre fektettem kicsiny fiamat, az én napocskámat, megmostam őt tüzes véremmel, és a seb behegedt gyógyfüvek, gyökerek nélkül. Nem féltem én a halált, és hős fiam se féli.

A dal Hadzsi Murat atyjához szólt, és értelme az volt, hogy Hadzsi Murattal egy időben született meg a kánné harmadik fia is, Bulacs kán. A kán felesége Hadzsi Murat édesanyját hívta dajkának, aki már idősebb fiait is táplálta. De Patimat nem akarta elhagyni újszülött fiát, és megtagadta ezt. Hadzsi Murat atyja ráparancsolt, s amikor az asszony újólag megtagadta, tőrrel támadt rá, és meg is ölte volna, ha félre nem rántják előle. De a végén édesanyja mégsem hagyta őt el, vele maradt, szoptatta, és dalban örökítette meg az eseményt.

Hadzsi Murat visszaemlékezett anyjára, amikor lefektette őt aludni maga mellé, a suba alá, a száklya lapos tetején elénekelte neki ezt a dalt, s ő megkérte, mutassa meg oldalán a sebhelyet, amelyet a tőrszúrás hagyott. Elevenen látta most maga előtt, nem ráncosan, őszen, foghíjasan, ahogyan legutóbb elhagyta, hanem fiatalon, szépen és erősen; Patimat olyan erős volt, hogy még ötéves korában is, amikor már nehéz, nagy gyermek volt, kosárban, a hátán vitte őt a hegyeken át nagyapjához.

Maga előtt látta nagyapját is, ráncos, öreg arcával, ősz szakállával, amint ezüstöt vésett inas kezével, és közben imádságra tanította unokáját. Visszaemlékezett a kútra, a hegy lábában, ahová vízért kísérte édesanyját, bő bugyogójába kapaszkodva. Visszaemlékezett a sovány kutyára, amely megnyalta arcát, a füst és aludttej jellegzetes illatára, amikor édesanyjával a pajtába ment, ahol anyja a teheneket fejte, és a tejet forralta. Visszaemlékezett az alkalomra, amikor először borotválták meg fejét, s ő a falon függő réztálban ámulva pillantotta meg kerek, kékes színben játszó koponyáját.

Gyermekkoráról azután eszébe jutott Juszuf, legkedvesebb fia, akinek ő maga borotválta meg először a fejét. És most már ez a Juszuf is szép, fiatal vitézzé serdült. Fiára gondolt, olyannak látta őt, amilyen utolsó találkozásukkor volt. Aznap történt ez, amikor elhagyta Celmeszt. A fiú elővezette lovát, és megkérte, hogy elkísérhesse őt. Teljes fegyverzetben volt, és kantárjánál fogva vezette lovát. Szép, fiatal, rózsás arcából, egész magas, finom alakjából - magasabb

volt atyjánál - csak úgy áradt a merészség, az ifjúság és az életöröm. Fiatal korához képest feltűnően széles válla, erős csípője, hosszú, karcsú törzse, izmos karja, mozdulatainak ereje, hajlékonysága minden alkalommal újra meg újra megörvendeztették apját, aki gyönyörködött fiában.

- Jobb, ha itt maradsz. Most te vagy az egyetlen férfi a háznál. Vigyázz anyádra, nagyanyádra - mondta neki.

Hadzsi Murat most visszaemlékezett a bátor és büszke arckifejezésre, amellyel a boldogságában elpiruló Juszuf kijelentette, amíg él, senki sem bánthatja anyját és nagyanyját. Juszuf aztán felült lovára, és a patakig kísérte atyját. Ott visszafordult, és azóta Hadzsi Murat nem látta viszont sem feleségét, sem édesanyját, sem fiát.

És ezt a fiút akarja Samil megvakíttatni! Hogy feleségével mi fog történni, arra gondolni sem akart.

Ezek a gondolatok annyira feldúlták Hadzsi Muratot, hogy nem tudott tovább ülve maradni. Felugrott, gyorsan az ajtóhoz sántikált, és Eldart szólította. A nap még nem kelt fel, de már egészen világos volt. A fülemülék még szóltak.

- Eredj, mondd meg a felügyelőnek, hogy ki szeretnék lovagolni, és nyergeld meg a lovakat - mondta Eldarnak.

24

Butler egyetlen vigasztalása ebben az időben a háború poézise volt, amelynek nemcsak szolgálatát, de magánéletét is szentelte. Cserkesz ruhába öltözve utánozta a hegyi lakók lovasművészetét, és két ízben lesben is állt Bogdanoviccsal, noha senkit sem fogtak el, senkit sem öltek meg. Barátságát a bátorságáról híres Bogdanoviccsal különösen nagyszerűnek és fontosnak érezte Butler. Adósságát úgy fizette ki, hogy magas kamatra kölcsönt vett fel a zsidótól, tehát csak elodázta a helyzet megoldását. Igyekezett minél kevesebbet gondolni helyzetére, és gondjait a háborús poézisen kívül főként borba temette. Egyre többet és többet ivott, erkölcsi ereje és ellenállóképessége napról napra gyengült. Marja Dmitrijevnával szemben sem volt többé bibliai József, hanem ellenkezőleg, durván ostromolta az asszonyt, de legnagyobb ámulatára erős, határozott ellenállásba ütközött, amely megszégyenítette.

Április végén csapatok érkeztek az erődbe; Barjatyinszkij rendeletére e csapatoknak át kellett vonulniuk egész Csecsnyán, amely addig áthatolhatatlannak számított. A kabard ezred két százada volt ezzel megbízva, és a Kaukázusban dívó szokások szerint ezeket a századokat úgy fogadták, mint a Kurinszkban állomásozó századok vendégeit. A katonákat elosztották a kaszárnyákba, és nemcsak vacsorával, kásával, marhasülttel vendégelték meg, hanem vodkával is. A tisztek a kurinszki tisztek lakásán helyezkedtek el, és rendes szokás szerint a helybeli tisztek megvendégelték az újonnan érkezetteket. A vendéglátás nagy, énekes tivornyával végződött, Ivan Matvejevics holtrészegen, már nem is vörös, hanem hamuszürke arccal, lovaglóhelyzetben ült székén, kivont karddal vagdalkozott holmi képzelt ellenségekkel, és hol káromkodott, hol hahotázott, hol ölelkezett a tisztekkel, hol táncra perdült kedvenc nótájára: „Samil fellázadt tavalyelőtt, trairaj-ratatáj, tavalyelőtt.” Butler is ott volt. Megpróbálta ebben a jelenetben is meglátni a háború költészetét, de lelke mélyén sajnálta Ivan Matvejevicset, akit azonban lehetetlen volt megállítani. S Butler, aki maga is érezte, hogy az ital a fejébe száll, csendesen otthagyta a társaságot, és hazafelé indult.

Telihold ragyogott alá a fehér házikókra meg az út köveire. Olyan világos volt, hogy az úton tisztán látszott minden kavics, minden szalmaszál. Lakása előtt Butler szembetalálkozott Marja Dmitrijevnával, aki szép fejét kendőbe bugyolálta. A visszautasítás óta, amelyben Butler Marja Dmitrijevnától részesült, a férfi kissé szégyenkezve kerülte a vele való találkozást. Most azonban, a holdfényben, kissé ittas állapotban, egyenesen megörült ennek a találkozásnak, és szeretett volna ismét az asszony kegyeibe férkőzni.

- Hová megy? - kérdezte.

- Megyek az öregemért - felelte Marja Dmitrijevna barátságosan. Noha határozottan és őszintén utasította vissza Butler udvarlását, bántotta, hogy a férfi az utóbbi időkben kerüli őt.

- Minek érte menni, úgyis hazajön.

- De vajon hazajön-e?

- Ha nem jön, majd hozzák.

- Hiszen éppen ez a baj. Hát ne menjek érte? - kérdezte Marja Dmitrijevna.

- Ne menjen. Jöjjön inkább haza.

Marja Dmitrijevna megfordult, és Butler oldalán megindult hazafelé.

A hold olyan ragyogóan világított, hogy az úton haladó árnyékuk feje körül dicsfény sugárzott, amely követte az árnyék mozgását. Butler a sugárkoszorút nézte, és szerette volna megmondani Marja Dmitrijevnának, hogy még mindig éppen úgy tetszik neki, de nem tudta, hogy kezdje. Marja Dmitrijevna várta, mit fog mondani a férfi. Szótlanul értek a ház elé, amikor egyszerre csak lovasok fordultak be a sarkon. Egy tiszt volt, kíséretével.

- Ki lehet az? - súgta Marja Dmitrijevna, és félreállt.

A hold az érkezők hátába világított, s így Marja Dmitrijevna csak akkor ismerte fel, amikor már csaknem melléjük ért. Egy Kamenyev nevű tiszt volt, aki azelőtt Iván Matvejeviccsel együtt szolgált; onnan ismerte őt Marja Dmitrijevna.

- Pjotr Nyikolajevics, maga az? - szólt rá Marja Dmitrijevna.

- Én vagyok - felelte Kamenyev. - Á, Butler, jó estét. Nem alszik még? Szórakozik Marja Dmitrijevnával? Na, megálljon, majd ad magának Ivan Matvejevics! Hol van?

- Nem hallja? - mondta Marja Dmitrijevna, és arra mutatott, amerről a tulumbász hangja és énekszó hallatszott. - Mulatnak.

- Kik mulatnak? Az itteniek?

- Nem, Haszav-Jurtából jöttek, azokat vendégelik.

- Ez már igen! Látom, idejében érkeztem. Úgyis csak egypercnyi beszédem van Ivan Matvejeviccsel.

- Mi az, hivatalos ügy? - kérdezte Butler.

- Igen, egy kis ügyecske.

- Jó vagy rossz?

- Kinek hogy. Nekünk jó, de van, akinek gyalázatos.

És Kamenyev elnevette magát.

Ezalatt Butler és Marja Dmitrijevna gyalogszerrel, Kamenyev pedig lóháton Ivan Matvejevics háza elé érkeztek.

- Csihirjov - szólította Kamenyev egyik kozákját. - Gyere csak ide.

A kozák kivált társai közül, odalovagolt a tiszt elé. Szabályos doni kozák egyenruhát viselt, csizmát, köpenyt; nyeregkápáján tarisznya függött.

- No, add csak ide, amit hoztunk - mondta Kamenyev, és leszállt a nyeregből.

A kozák is leszállt, és a tarisznyából kisebb zsákot vett elő, amelyben valami tárgy volt. Kamenyev kivette a zsákot kozák kezéből és belenyúlt.

- Mutassam meg, mit hoztam, Marja Dmitrijevna? - fordult az asszonyhoz. - De nem fog megijedni?

- Mitől ijednék meg? - válaszolt az asszony.

- Tessék, itt van - mondta Kamenyev; a zacskóból emberi fejet húzott elő, és feltartotta a holdfénybe. - Megismeri?

Kopaszra borotvált fej volt, erősen előredudorodó homlokcsonttal, fekete, nyírott szakállal és rövid bajusszal. Egyik szeme nyitva állt, a másik félig lehunyva; a beretvált koponya több helyen véres volt, látszott, hogy több kardcsapás érte, de egyik sem törte be egészen. Orrlyukaiban megalvadt, fekete vér látszott. Nyaka köré véres kendő volt csavarva. Temérdek sebe ellenére, az elkékült ajkak körül gyermekded, jóságos kifejezés ült.

Marja Dmitrijevna ránézett, azután szó nélkül megfordult, és gyors léptekkel bement a házba.

Butler nem bírta levenni szemét a rémséges látványról. Hadzsi Murat feje volt, Hadzsi Muraté, akivel nemrégen annyi estét töltött baráti beszélgetésben.

- De hát hogyan történt? Ki gyilkolta meg? Hol? - kérdezte.

- Kereket akart oldani, elfogták - magyarázta Kamenyev, azzal visszaadta a kozáknak a fejet, s maga Butlerrel együtt belépett a házba. - Igazi hősként halt meg - tette hozzá.

- De hát hogyan történt mindez?

- Várjon egy kicsit. Ha megjön Ivan Matvejevics, majd mindent részletesen elmesélek. Hiszen azért küldtek ide. Végig kell hordoznom a fejét valamennyi erődön és aulon.

Elküldtek Ivan Matvejevicsért, aki berúgva, két hasonlóan berúgott tiszttel érkezett, és ölelgetni kezdte Kamenyevet.

- Tudja, mit hoztam? - kezdte Kamenyev. - Hadzsi Murat fejét hoztam el magának.

- Hazudsz! Csak nem ölték meg?

- De igen, meg akart szökni.

- Mondtam, hogy be fog csapni bennünket. No, hol van az a fej? Mutasd!

Behívták a kozákot, s az behozta a zsákot. Elővették belőle a fejet, és Ivan Matvejevics ittas szemmel sokáig bámulta.

- Mégiscsak derék fickó volt - mondta végre. - Add ide, hadd csókolom meg.

- Igaz, szilaj legény volt - jegyezte meg az egyik tiszt.

Amikor mind alaposan szemügyre vették a fejet, visszaadták a kozáknak. A kozák visszadugta a zsákba, miközben úgy igyekezett a földre ejteni, hogy minél kisebbet koppanjon.

- Aztán mondd, Kamenyev, valami mondókát is szavalsz hozzá, amikor így mutogatod? - kérdezte az egyik tiszt.

- Add ide még egyszer, hadd csókoljam meg, nekem adta a kardját ajándékba - ordította Ivan Matvejevics.

Butler kiment a ház elé. Marja Dmitrijevna a lépcső második fokán ült. Hátrafordult s amikor meglátta Butlert, azonnal haragosan elfordult megint.

- Mi a baj, Marja Dmitrijevna? - kérdezte Butler.

- Gyilkosok maguk mind egytől egyig, gyűlölöm magukat, gyilkosok - mondta az asszony és felállt.

- De hiszen ez mindenkivel megtörténhet - válaszolta Butler, aki nem tudta, hogy mit mondjon. - Ez a háború.

- Háború? - kiáltotta Marja Dmitrijevna. - Miféle háború? Gyilkosok, annyi az egész. A holttest a földbe való, ők meg röhögnek rajta. Gyilkosok, gyilkosok - ismételte, azzal lement a lépcsőn, és a hátsó bejáraton át bement a házba.

Butler visszatért a szobába, és megkérte Kamenyevet, beszélje el részletesen, miképpen történt az egész.

Kamenyev belefogott elbeszélésébe.

A dolog a következőképpen történt.

25

Hadzsi Muratnak megengedték, hogy a város közelébe kilovagolhasson, mégpedig feltétlenül kozák lovasok kíséretében. Nuhában összesen vagy fél század kozák állomásozott, akik közül tízen a parancsnokság körül teljesítettek szolgálatot. Ha mármost a parancs szerint mindennap tíz kozákot adnak Hadzsi Murat mellé kíséretül, ez annyit jelent, hogy mindegyiknek minden második nap szolgálatot kell teljesíteni, így hát első nap vele adták a tíz lovast, de azután úgy döntöttek, hogy öt embert adnak melléje kíséretül, s megkérték, ne vigye magával valamennyi muridját.

Április kilencedikén Hadzsi Murat mind az öt emberével indult sétára. Miközben lóra szálltak, a parancsnok észrevette, hogy mind az öt murid lovagolni készül Hadzsi Murattal, szól is neki, hogy nem szabad valamennyi emberét magával vinnie, de Hadzsi Murat úgy tett, mintha nem hallotta volna, elindította lovát, és a parancsnok nem akadékoskodott. A kozákokat egy Nazarov nevű altiszt vezette, a Szent György-rend lovagja, körbenyírt barna fürtös, pirospozsgás, egészséges, fiatal gyerek. Szegény, óhitű család legidősebb fia volt, apátlan árvaként nőtt fel, maga tartotta el öreg édesanyját, három nővérét, két öccsét.

- Vigyázz rá Nazarov, ne engedd túl messzire - szólt utána a katonai parancsnok.

- Igenis, nagyságos uram - válaszolta Nazarov, és puskáját hátravetve, fölemelkedett a kengyelben, vágtába ugratta erős, derék, vörös paripáját. Négy kozák lovagolt mögötte: Ferapontov, egy hosszú, sovány fickó, nagy tolvaj és minden hájjal megkent gazember - ő volt az, aki Gamzalónak lőport adott el; Ignatov, aki már leszolgálta idejét, nem egészen fiatal, egészséges paraszt, aki büszke volt nagy testi erejére; Miskin, egy gyenge, kiskorú fiúcska, akit mindenki kinevetett, és Petrakov, fiatal, szőke legény, anyja egyetlen fia, örökké vidám és barátságos.

Reggel köd ereszkedett alá, de később kivilágosodott, kisütött a nap az alig-alig bontakozó friss levelekre, a fiatal, szűzies fűre, a csírázó gabonavetésekre meg az úttól balra feltünedező sebes folyó habjaira. Hadzsi Murat lépésben haladt, emberei meg a kozákok közvetlen közelségében követték. Lépésben értek ki az erődből. Szemben velük asszonyok jöttek, fejükön kosár, katonák szekéren, meg nyikorgó, kétkerekű, tatár bivalyos szekerek. Amikor vagy kétversztányira volt az erődtől, Hadzsi Murat gyorsabb járásra ösztökélte hófehér kabard lovát; olyan sebesen ügetett, hogy emberei csak vágtázva bírtak nyomában maradni. A kozákok is megeresztették lovukat.

- Micsoda jó lova van - mondta Ferapontov. - Bezzeg, ha akkor találkoztam volna vele, amikor még ellenségünk volt!

- Az ám, ezért a lovacskáért megkaptál volna háromszáz rubelt is Tifliszben.

- No, én pedig beérem őt a magamén - mondta Nazarov.

- Hadd lássuk - mondta rá Ferapontov.

Hadzsi Murat egyre gyorsabban száguldott.

- Hé, kunák, így nem lehet! Lassabban - kiáltott Nazarov, és utánavetette magát.

Hadzsi Murat hátranézett, nem válaszolt, és ugyanolyan sebességgel haladt tovább.

- Alighanem valami rosszban sántikálnak ezek az ördöngösök - jegyezte meg Ignatov. - Nézd, már verik a lovat.

Így száguldottak egyversztányit a hegyek felé.

- Nem szabad, ha mondom! - kiáltott rá ismét Nazarov.

Hadzsi Murat nem válaszolt, hátra sem nézett, csak meggyorsította menetét, ügetésből most már vágtára fogta lovát.

- Mégse fogsz megszökni előlem! - ordította Nazarov, aki becsületében érezte magát sértve.

Korbácsával rávágott erős, vörös szőrű lovára, felállt a kengyelben, egészen előrehajolt, és úgy vetette magát Hadzsi Murat után.

Az ég olyan tiszta volt, a levegő olyan üde, az életöröm olyan erős Nazarov lelkében, amikor derék, erős paripájával egyetlen lénnyé összeforrva repült a sima úton Hadzsi Murat nyomában, hogy az eszét sem járta meg valami gyászos vagy szörnyű fordulat lehetősége. Örült, hogy minden egyes ugrással kisebbedett a távolság közte és Hadzsi Murat között, és egyre közelebb jutott hozzá. Hadzsi Murat a nehéz kozák ló közeledő dobogásából következtetett rá, hogy Nazarov hamarosan utoléri őt; jobbjával pisztolya után nyúlt, miközben baljával kissé visszafogta lovát, amely tűzbe jött és nyugtalankodott a mögötte hallatszó patkódobogás miatt.

- Nem szabad, ha mondom! - rikoltotta újból Nazarov, aki most már csaknem Hadzsi Murat mellé érkezett, és kinyújtotta kezét, hogy kantáron ragadja lovát. De még nem volt ideje megfogni a szárat, amikor lövés dördült el.

- Mit csinálsz? - kiáltott fel Nazarov, és melléhez kapott. - Üssétek, fiúk! - nyögte ki, és azzal lerogyott a nyeregkápára.

De a muridok hamarabb kaptak fegyverükhöz, mint a kozákok, pisztollyal lövöldöztek rájuk, és kardjukkal vagdalkoztak. Nazarovot a szakadatlanul társai megriadt lovai körül keringő lova magával vonszolta. Ignatov lova kidőlt, és estében rázuhant lovasa lábára. A hegyi lakók közül ketten lóhátról karddal barázdálták fejét, karját. Petrakov társa segítségére sietett volna, de két lövés érte egyidejűleg, egy hátába, egy pedig oldalába; mint a zsák, súlyosan zuhant le lováról.

Miskin megfordította lovát, és az erőd felé száguldott. Hanefi Khan Mahomával utánavetette magát, de már messze járt, és nem tudták utolérni.

Amikor látták, hogy nem érik utol a kozákot, Hanefi meg Khan Mahoma visszatértek öveikhez. Gamzalo, miután egy tőrszúrással kivégezte Ignatovot, leszúrta Nazarovot is, és lerángatta lováról. Khan Mahoma a halottaktól elvette tölténytáskájukat. Hanefi Nazarov lovát is magával akarta vinni, de Hadzsi Murat rákiáltott, hogy ne tegye, és újból nekiiramodott az útnak. Muridjai utána vágtattak, elkergetvén maguktól Nazarov vörös lovát, amely követni akarta őket. Már háromversztányira voltak Nuhától, rizsföldek között, amikor a riadót jelző ágyúlövés eldördült a bástyáról.

Petrakov hanyatt feküdt, felmetszett hassal, fiatal arcát az ég felé fordítva. Mint a hal, levegő után kapkodott és haldokolt.

- Szentséges atyám, mit csináltatok itt nekem! - ordított fel az erőd parancsnoka, fejéhez kapva, amikor Hadzsi Murat szökéséről értesült. - Hiszen ez a fejembe kerülhet! Miért nem vigyáztatok rá jobban, ti zsiványok! - ordított fel, miközben Miskin jelentését végighallgatta.

Mindenütt riadót rendeltek el, és nemcsak az erődben található valamennyi kozákot küldték a szökevények után, hanem a békés aulokból is összeszedtek annyi milicistát, amennyit csak lehetett. Ezer rubel jutalmat tűztek ki annak, aki Hadzsi Muratot akár élve, akár holtan kézre keríti. És két órával azután, hogy Hadzsi Murat társaival együtt megszökött, kétszáznál több lovas vágtatott széjjel mindenfelé, hogy elfogja a szökevényeket.

Miután néhány versztányit haladt az országúton, Hadzsi Murat megállította fújtató, verejtékező fehér lovát, és körülnézett. Jobbra a Belárdzsik nevű aul minaretje, száklyái látszottak. Balra rizsföldek terültek el, s a földeken túl a folyó. Annak ellenére, hogy a hegyekbe az út jobbra vezet, Hadzsi Murat balra kanyarodott, mivel arra számított, hogy üldözői okvetlenül jobb felé fogják keresni. Terve az volt, hogy a földeken keresztül átvág Alazánig, s onnan az országútra, ahol senki sem fogja őt keresni; az országúton elmegy az erdőségig, és ott, újból átkelve a folyón, valahogyan majd eljut a hegyekbe. Miután ezt elhatározta magában, befordult balra. Azonban hamarosan kitűnt, hogy a folyó partjáig eljutni teljes lehetetlenség. A rizsföldet, amelyen át kellett volna haladniuk, nemrégiben árasztották el vízzel, amint ez tavasszal történni szokott, s az egész föld ingoványá változott, amelybe a lovak csüdön fölül süppedtek be. Hadzsi Murat és muridjai hol jobbra, hol balra tértek, abban a reményben, hogy találnak valahol szárazabb helyet, de a rizsföld, amelybe jutottak, egyenletesen volt elárasztva, és jóformán mindenütt átjárta a víz. A lovak olyasféle cuppogó zajjal emelgették lábukat a nyúlós sárban, mintha borosüvegből dugót húznak ki, majd néhány lépés után fújtatva megálltak.

Olyan hosszú ideig küszködtek, hogy már alkonyodni kezdett, és még mindig nem értek le a folyó partjára. Balra zöldellő bokrokkal benőtt magaslat tűnt fel, és Hadzsi Murat elhatározta, hogy e cserjés felé vezeti embereit, és fáradt lovaikat pihentetve, ott várják be az éjszakát. A bokrok közé érkezvén, Hadzsi Murat és társai leszálltak lovukról, s az állatokat megnyűgözve elengedték legelni, maguk pedig megették a magukkal hozott kenyeret és sajtot. A fiatal újhold, amely eleinte világított, leszállt a hegyek mögé, és koromsötét lett az éjszaka. Nuha környékén különösen sok volt a fülemüle. Kettő ide a cserjésbe is jutott. Amíg Hadzsi Murat embereivel zajt csapott, a madarak elhallgattak. De amikor az emberek elcsendesedtek, a két fülemüle ismét versengve rázendített dalára. Hadzsi Murat az éjszaka neszeire figyelve, akaratlanul is hallgatta éneküket.

A madarak éneke eszébe juttatta a Hamzatról szóló dalt, amelyet előző éjjel hallott Hanefitől, amikor vízért ment. Most akármelyik pillanatban ő is ugyanolyan helyzetbe kerülhetett, mint Hamzat. Az az érzés fogta el, hogy ez csakugyan bekövetkezik, és hirtelen elkomolyodott. Kiterítette köpenyét és imádkozott. Alig végezte be, amikor hirtelen közeledő zaj ütötte meg fülét. A hangok után ítélve, nagy csoport lovas közeledett a cserjéshez, a lovak lábai cuppogtak az ingoványban. Az éles szemű Khan Mahoma a cserjés szélére szaladt ki, és a sötétben lovasok, gyalogosok árnyát pillantotta meg. Hanefi ugyanolyan tömeget látott a cserjés másik oldaláról. Ez Karganov volt, a kerület katonai parancsnoka, milicistái élén.

„Tehát küzdeni fogunk, mint Hamzat” - gondolta Hadzsi Murat.

Miután elhangzott a riadó, Karganov egy század kozákkal meg milicistával Hadzsi Murat üldözésére indult, de sehol sem találta sem őt, sem nyomát. Már reményvesztetten visszafordult, amikor estefelé egy öreg tatárral találkozott. Karganov megkérdezte az öreget, nem látott-e hat lovast arrafelé. Az öreg azt válaszolta, hogy látott hat lovas embert, aki a rizsföldön kerengett ide-oda, s végül a cserjés felé tartott, ahol ő rőzsét szokott szedni. Karganov maga mellé vette az öreget, visszafordult és amikor meglátta a megnyűgözött lovakat, meggyőződött róla, hogy Hadzsi Murat csakugyan ott rejtőzik. Már az éjszaka folyamán bekerítette tehát a cserjést, és a reggelt várta, hogy Hadzsi Muratot élve vagy holtan kézre kerítse.

Amikor Hadzsi Murat látta, hogy be van kerítve, elhatározta, hogy a cserjés közepén húzódó kiszáradt árokba sáncolja el magát, és addig védekezik, amíg lőszere és ereje el nem fogy. Közölte tervét társaival, és meghagyta nékik, építsenek torlaszokat az árok fölé. A muridok azonnal munkához láttak, ágakat metszettek le, tőreikkel felásták a földet, és torlaszt hánytak fel az árok partjára. Hadzsi Murat együtt dolgozott velük.

Amint hajnalodni kezdett, a milícia kapitánya egészen közel lovagolt a cserjéshez és bekiáltott:

- Hadzsi Murat, add meg magad! Sokan vagyunk, ti pedig kevesen vagytok.

Válaszul az árokból füstfelleg szállt fel, puska dörrent, a golyó egy milicista lovát találta el, amely megingott és összerogyott gazdája alatt. Nyomban ezután eldördültek a cserjés szélén felállított milicisták puskái is, a golyók süvítve és fütyülve, lombot, gallyakat átszakítva csapódtak a földhányásba, de nem sebesítettek meg senkit a torlasz mögött meghúzódó emberek közül. Csupán Gamzalo lovát találták el, amely kissé eltávolodott a többiektől. Az állat fején sebesült meg. Nem esett el, hanem nyűgét elszakítva, a bokrokon áttörve szaladt társaihoz, és hozzájuk simult, miközben vére a friss fűre hullott.

Hadzsi Murat és társai csak akkor lőttek, amikor a milicisták egyike-másika előmerészkedett, és csak ritkán vétették el céljukat. Három milicista megsebesült, a többi pedig nem szánta rá magát, hogy megostromolja Hadzsi Murat fedezékét, sőt inkább egyre jobban eltávolodott, és csupán messziről, találomra lövöldözött be a cserjésbe.

Így folytatódott ez több mint egy óra hosszat. A nap a fák félmagasságába emelkedett, és Hadzsi Murat már-már arra gondolt, hogy embereivel lóra ül és megpróbál elvergődni a folyóig, amikor közeledő újabb nagyszámú csapat kiáltozása hangzott fel. A mehtulini Hadzsi Aga volt embereivel. Lehettek vagy kétszázan. Hadzsi Aga valamikor Hadzsi Murat kunákja volt, és vele élt a hegyekben, de azután átpártolt az oroszokhoz. Vele együtt érkezett Ahmet kán, Hadzsi Murat ellenségének fia. Hadzsi Aga éppen úgy, mint Karganov, azzal kezdte, hogy bekiáltott Hadzsi Muratnak, adja meg magát; de Hadzsi Murat erre a felszólításra is, mint az elsőre, lövéssel válaszolt.

- Kardra, fiúk! - rikkantotta Hadzsi Aga, miközben kirántotta a magáét, és csakhamar száz meg száz torok üvöltése harsant fel, amint emberei a bokrok közé vetették magukat.

A milicisták is beszaladtak a cserjésbe, de a torlasz mögül egyik lövés a másik után dördült el. Hárman felbuktak, a többiek megtorpantak, és a cserjés széléről ugyancsak lövöldözni kezdtek. Eközben bokorról bokorra szaladva, lassanként egyre közelebb nyomultak a torlaszhoz. Néhányan közülük el is jutottak a földhányásig, többen elestek, Hadzsi Murat és embereinek lövései eltalálták őket. Hadzsi Murat úgyszólván sohasem tévesztette el célját, ugyanolyan ritkán hibázta el lövéseit Gamzalo, aki örömében felordított, valahányszor meglátta, hogy golyója célba talált. Kurban az árok szélén ült, és hangos „La illah, il allah" énekléssel, sietség nélkül lövöldözött, de ritkán talált. Eldar egész testében remegett a türelmetlenségtől, hogy végre tőrrel kezében vethesse magát az ellenségre; ritkán, találomra sütötte el puskáját, miközben szakadatlanul Hadzsi Murat felé tekingetett, és fél testével kiemelkedett a földhányás mögül. A bozontos Hanefi feltűrt ingujjal itt is a szolga szerepét töltötte be. A puskákat töltögette, amelyeket Hadzsi Murat és Kurban nyújtottak át neki, töltővesszőjével gondosan dugta be a csőbe az olajos rongyba csavart golyókat, és friss lőport töltött a serpenyőbe. Khan Mahoma nem ült az árokban, mint a többiek, hanem ide-oda szaladgált a torlasz meg a lovak között, biztonságosabb helyre hajtotta az állatokat, és eközben szakadatlanul üvöltött, és szabad kézből, támaszték nélkül lövöldözött. Ő sebesült meg először. A golyó nyakába hatolt, s ő hátradőlt, vért köpködve és káromkodva. Másodiknak Hadzsi Murat sebesült meg. Vállát lőtték át. Hadzsi Murat besmetje béléséből kitépett egy csomó vattát, betömte vele sebét, és tovább lövöldözött.

- Ragadjunk kardot - mondta Eldar már harmadszor. Kiegyenesedett a torlasz mögött, készen rá, hogy az ellenségre vesse magát, de abban a pillanatban egy golyó eltalálta. Megingott és hanyatt esett, Hadzsi Murat lábára. Hadzsi Murat rápillantott. A fiú szép kosszeme komolyan, szigorúan tekintett Hadzsi Muratra. Szája gyerekesen előreugró felső ajkával vonaglott, anélkül, hogy kinyílt volna. Hadzsi Murat kihúzta teste alól lábát, és tovább célzott. Hanefi

Eldar holtteste fölé hajolt, és cserkeszkájából kivette megmaradt töltényeit. Kurbán megszakítás nélkül énekelt, sietség nélkül töltött és célzott.

Az ellenség bokorról bokorra ugrálva, üvöltve és rikoltozva egyre közeledett. Egy másik golyó Hadzsi Murat oldalát találta el. Lefeküdt az árokba, besmetje béléséből ismét egy kevés vattát húzott elő, és betömte vele sebét. A seb halálos volt, és Hadzsi Murat érezte, hogy meg fog halni. Emlékek és képek hihetetlen gyorsasággal kergetőztek képzeletében. Hol az erős Abununcal kánt látta maga előtt, amint fél kezét lehasított, lelógó fél arcához szorítva jobbjában tőrrel vetette magát az ellenségre; hol a gyenge, vértelen, öreg Voroncov ravasz fehér arcát látta, és hallotta lágy hangját; hol Juszufot látta, hol feleségét, Szofiatot, hol ellenségének, Samilnak sápadt arca tűnt fel előtte vörös szakállával és gonoszul összehunyorított szemével.

Mindezek az emlékek átsuhantak agyán, de nem idéztek fel benne semmiféle érzést, sem szánalmat, sem haragot, sem vágyat. Mindez oly semminek, jelentéktelennek tűnt fel azzal szemben, ami most kezdődött számára. Közben szívós teste folytatta, amit elkezdett. Összeszedte maradék erejét, felhúzódott a torlasz mögött, és pisztolyát kilőtte egy szaladva közeledő emberre, el is találta. Az ember elesett. Azután Hadzsi Murat kimászott az árokból, és tőrrel kezében, erősen sántítva, egyenesen ellenségei felé tartott. Néhány lövés dörrent, Hadzsi Murat megtántorodott és elesett. Néhány milicista diadalüvöltéssel a felbukó testre vetette magát. De az, amit holttestnek hittek, hirtelen megmozdult. Előbb véres, beretvált feje emelkedett föl - prémes kucsmája leesett róla -, azután törzse, s végül egy fa törzsébe kapaszkodva talpra állt. Ez a látvány olyan szörnyűséges volt, hogy a milicisták megtorpantak. De Hadzsi Murat hirtelen megremegett, törzse elvált a fától, és teljes hosszában, mint a lekaszált bogáncs, eldőlt a földön, arcra borult, és nem mozdult többé.

Nem mozdult, de még érzett. Amikor az elsőnek odaérkező Hadzsi Aga hatalmas tőrével fejbe vágta, úgy tetszett neki, mintha valaki kalapáccsal ütné fejét, és sehogyan sem tudta megérteni, ki teszi ezt, és miért. Ez volt testével való kapcsolatának utolsó, tudatos rezdülése. Többé már nem érzett semmit, s amit ellenségei vagdostak és tiportak, annak már semmi köze nem volt Hadzsi Murathoz. Hadzsi Aga lábával a tetem hátára lépett, két kardcsapással leválasztotta róla fejét, és óvatosan, nehogy saruját vérrel bemocskolja, arrább gurította. A nyak ütőeréből rubinvörös, a fejből fekete vér ömlött ki a fűre.

És Karganov meg Hadzsi Aga meg Ahmet kán meg a milicisták - mint vadászok az elejtett vad fölött - összegyűltek Hadzsi Murat és emberei holtteste fölött (Hanefit, Kurbánt és Gamzalót megkötözték); a bokrok között terjengő sűrű lőporfüstben állva, vidáman beszélgettek, és ünnepelték győzelmüket.

A fülemülék, amelyek a lövöldözés ideje alatt elhallgattak, most ismét dalba fogtak, előbb egy, egészen a közelben, s azután a többi is ráfelelt a cserjés túlsó széle felől.

Ezt a halált juttatta eszembe a szétzúzott bogáncs a felszántott föld közepén.

-&-